

УНИВЕРЗИТЕТ „СВЕТИ КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“ – БИТОЛА

ФАКУЛТЕТ ЗА БЕЗБЕДНОСТ – СКОПЈЕ

Александра Јакимовиќ

**ПРИМЕНА НА ФИНАНСИСКА ФОРЕНЗИКА ВО ОТКРИВАЊЕ НА
ФИНАНСИСКИ ИЗМАМИ ВО ФИНАНСИСКИ ИЗВЕШТАИ**

(магистерски труд)

Скопје, 2024

Ментор

проф. д-р Снежана Мојсоска

Факултет за безбедност Скопје

Универзитет „Свети Климент Охридски“ – Битола

Членови на комисија

проф. д-р Светлана Николоска

Факултет за безбедност Скопје

Универзитет „Свети Климент Охридски“ – Битола

проф. д-р Весна Стефановска

Факултет за безбедност Скопје

Универзитет „Свети Климент Охридски“ – Битола

Датум на одбрана: _____

Датум на промоција: _____

Научна област од која се стекнува магистерско звање: **Форензички науки**

ИЗЈАВА

Од Александра Јакимовиќ

Изјавувам дека при изработката на магистерски труд ги почитувам позитивните законски прописи од областа на заштитата на интелектуалната сопственост и не користев реченици или делови од трудови на други автори без да ги почитувам методолошките стандарди.

Изјавата ја давам под полна материјална и кривична одговорност.

Изјавил:
Александра Јакимовиќ

АПСТРАКТ

Сигурно и точно финансиско известување, кое доставува вистинити и објективни финансиски извештаи, е важна детерминанта на доверливост и стабилност на финансискиот систем. Високо ниво на доверба во квалитетот на информациите им дава сигурност на инвеститорите, поттикнува нови инвестиции и ја зголемува ефикасноста на глобалната економија. Финансиските извештаи на претпријатијата станаа главен извор на информации за бројни инвеститори, доверители, вработени и држави како и во процес на донесување на одлуки поврзани со распределба на средства. Затоа финансиските извештаи на претпријатието мора да содржат јасни, релевантни и споредливи информации. Многу често цел на сопствениците и менаџерите е да ги прикриваат реалните приходи и финансиската состојба на претпријатијата за подобро да ја прикажуваат нивната финансиска состојба отколку што навистина е, со тоа поттикнуваат неверодостојни и лажни финансиски извештаи кои се една од главните причини за честите измами. Фактот дека голем број на финансиски скандали беа проследени со манипулации во финансиските извештаи, укажува на важноста на одржување на квалитетот на финансиското известување како и потребата од подобри законски регулативи кои ќе се применуваат.

Практичното искуство покажува дека постоечкиот систем на контрола (внатрешна и надворешна ревизија) не е доволен за откривање и спречување на измами и затоа се појавува нов систем на контрола во форма на финансиска форензика. Во овој труд посебно внимание ќе се посвети на истражување на примена на финансиска форензика во откривање на финансиски измами во финансиски извештаи.

Клучни зборови: финансиско известување, измами, финансиски извештаи, финансиска форензика, откривање, спречување, контрола.

ABSTRACT

Reliable and relevant financial reporting, which results in truthful and objective financial statements, is the important determinant of financial system reliability and stability. High level of trust in quality of information gives security to investors, encourages new investments and raises efficiency of global economy. Enterprise financial statements have become a major source of information for numerous investors, creditors, employees and states in the process of making decisions related to the allocation of funds. That is why enterprise financial statements must contain clear, relevant and comparable information. Owners and managers intentions to conceal the real income and financial state of enterprises and show their performances better than they really are, draw to preparing unreliable and false financial statements which are one of the major causes of frequent frauds.

The fact that large number of financial scandals were followed by financial statements manipulations, pointed out the importance of financial reporting quality maintaining as well as on necessity for better legal regulations to be applied in the future.

Practical experience has shown that the established control system (internal and external audit) is not sufficient to detect and prevent fraud, and therefore a new control system is emerging in the form of financial forensics. In this paper, special attention will be paid to the research of the application of financial forensics in the detection of financial fraud in reports.

Key words: financial reporting, frauds, financial statements, financial forensics, revealing, preventing, control

*„Тоа што беше употреба на отпечатоци од прсти во 19-ти век,
а ДНК анализа во 20-ти век,
тоа ќе биде финансиска форензика во 21 век“.*

Гордон Браун (поранешен британски премиер) ¹

¹ So what is Forensic accounting <https://abfa.us/wp-content/uploads/2022/07/So-What-is-Forensic-Accounting-SITE.pdf> стр.1 пристапено на 11.3.2023.

Содржина:

ВОВЕД.....	9
ПРВ ДЕЛ	14
ТЕОРЕТСКО – ХИПОТЕТИСКА РАМКА.....	14
1. ФОРМУЛАЦИЈА НА ПРОБЛЕМ НА ИСТРАЖУВАЊЕ	14
2. ОПРЕДЕЛУВАЊЕ НА ПРЕДМЕТ НА ИСТРАЖУВАЊЕ	21
2.1 Теоретско определување на предмет на истражување	22
2.2 Појмовно – категоријален апарат.....	25
2.3 Операционо определување на предмет	26
2.4 Дисциплинарно определување на истражување.....	27
2.5 Временско и просторно определување на истражување	28
3. ЦЕЛ НА ТРУДОТ	28
4. ХИПОТЕТИЧКА РАМКА – ХИПОТЕЗИ.....	29
5. НАЧИН НА ИСТРАЖУВАЊЕ.....	30
6. НАУЧНА И ОПШТЕСТВЕНА ОПРАВДАНОСТ НА ИСТРАЖУВАЊЕ	32
ВТОР ДЕЛ.....	33
ФИНАНСИСКА ФОРЕНЗИКА ПОИМ И ДЕФИНИРАЊЕ.....	33
1. ФИНАНСИСКА ФОРЕНЗИКА	33
1.1 Форензичко сметководство	35
1.1.1 Цели на форензичко сметководство.....	36
1.1.2 Задачи на форензичко сметководство	37
1.2 Форензичка ревизија	37
1.2.1 Цели на форензичка ревизија	39
1.2.2 Карактеристики на форензичка ревизија.....	40
1.2.3 Процес на форензичка ревизија	42
2. ПРИМЕНА НА BENEISH M SCORE МОДЕЛ ВО ОТКРИВАЊЕ НА СМЕТКОВОДСТВЕНИ ИЗМАМИ И МАНИПУЛАЦИИ	42
2.1 Коефициент на обрт на побарувања од купувачи (Days Sales in Recievables Index – DSRI)	43
2.2 Индекс на маржа на покритие (Gross Margin Index - GMI)	45
2.3 Индекс на квалитет на актива (Asset Quality Index – AQI)	46
2.4 Индекс на пораст на продажба (Sales Growth Index – SGI).....	47
2.5 Индекс на амортизација (Depresiaton Index – DEPI).....	48
2.6 Индекс на трошоци на продажба, управа и администрација (Sales, Generale and Administrative expenses Index - SGAI)	48
2.7 Индекс на левериџ (Leverage index – LVGI).....	49

2.8 Однос на вкупни активни временски разграничувања и вкупна актива (Total Accruals and Total Assets – TATA)	49
3. БЕНФОРДОВ ЗАКОН	50
3.1 Примена на Бенфордовиот закон во деловното работење.....	51
3.2 Приказ на примена на Бенфордовиот закон во форензичка ревизија.....	52
4 . АНАЛИЗА НА ФИНАНСИСКИ ИЗВЕШТАИ	55
4.1. Хоризонтална анализа	56
4.2 Вертикална анализа	59
4.3. Показатели на анализа на финансиски извештаи (рацио анализа)	62
ТРЕТ ДЕЛ.....	63
ФИНАНСИСКА ФОРЕНЗИКА ВО РЕГИОНАЛЕН И КОМПАРАТИВЕН КОНТЕКСТ ...	63
1.ПРЕДИЗВИЦИ И ТРЕНДОВИ НА РАЗВОЈ НА ФИНАНСИСКА ФОРЕНЗИКА	63
1.1 Финансиска форензика во САД.....	64
1.2 Финансиска форензика во ЕУ и регионот	68
ЧЕТВРТИ ДЕЛ.....	80
ПОИМ И ДЕФИНИРАЊЕ НА ПРОФИЛ НА ФИНАНСИСКИ ФОРЕНЗИЧАР	80
1. ДЕФИНИРАЊЕ НА ФИНАНСИСКИ ФОРЕНЗИЧАР	80
3. КАРАКТЕРИСТИКИ И ВЕШТИНИ НА ФИНАНСИСКИ ФОРЕНЗИЧАР	81
3. УЛОГА НА ФИНАНСИСКИ ФОРЕНЗИЧАР ВО ИСТРАГА	88
ПЕТТИ ДЕЛ	96
СОСТОЈБА ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА	96
5.1. Минато и состојба во Република Северна Македонија	96
5.2. Емпириско истражување	98
5.2.1 Анализа на податоци	98
5.2.2. Интервју со професионални лица	101
5.2.3 Дискусија за резултати од емпириско истражување.....	105
ЗАКЛУЧОК	107
ПРИЛОЗИ.....	110
БИБЛИОГРАФИЈА.....	111

ПРИМЕНА НА ФИНАНСИСКА ФОРЕНЗИКА ВО ОТКРИВАЊЕ НА ФИНАНСИСКИ ИЗМАМИ ВО ФИНАНСИСКИ ИЗВЕШТАИ

ВОВЕД

Измамите се стари колку и човештвото, уште од Хамурабиев законик од 1800 година пр. н.е., напишано е: „Ако сточар на кого сопственик му доверил говеда или овци на чување погрешно го прикаже природниот прираст на овците или говедата или ги продава за пари ќе биде прогласен за крив и ќе биде обврзан да му плати на сопственикот десет пати повеќе од утврдениот губиток“.² Измамите отсекогаш биле актуелни на сите полиња во животот, посебно кога се работи за пари. Луѓето се занимаваат со разни измами од најситни, навидум незначајни до оние кои ги прават моќните луѓе во деловниот свет кои што најчесто доведуваат до финансиски губиток во претпријатие и прават несогледливи последици во целото друштво или државата.

Успешна измама е онаа во која што чесните луѓе не се сомневаат во тоа што се случува. Измамниците бираат место, време и начин во реализација на измамата. Симптомите на незаконски финансиски работи или финансиски измами обично се скриени во милиони обични деловни трансакции. Измамниците имаат и време и мотивација да обрнат внимание на детали, додека оние што ги контролираат ја немаат таа привилегија. Секое однесување кое води до искористување на други луѓе и на незаконски и противправен начин присвојување на материјална корист се смета за измама. Цел на измамата е обично материјална корист, но може да биде и нешто друго како на пример, конкуренција и слично.

Измама е низа на незаконски, нечесни, свесно извршени дејности, кои водат до одредена цел. Измамите се состојат од осмислени и намерно спремни документи, факти, информации и ситуации кои би создале предуслови да некој врз основа на погрешни факти, ситуации и околности, се охрабрува да поверува во неvistината и се однесува во согласност со тоа.³

² The Avalon project – Yale law school <https://avalon.law.yale.edu/ancient/hamframe.asp> - член 265 пристапено на 20.01.2023 год.

³ Kranacher M.J., *Introduction to fraud examination and Financial Forensic*, New Jersey:Wiley,2010, p.10.

Индивидуи, инвеститори, менаџери како и владини агенции добиваат информации и донесуваат одлуки врз основа на финансиски извештаи, односно врз основа на информации кои ги доставува сметководство. Отсекогаш постоеле измами во сметководство поради банкрот на компанија, но во последно време и поради други сериозни причини.⁴ Измамата станува кривично дело кога вистината погрешно се прикажува или се прикрива материјален факт за да се поттикне дејство кое ќе предизвика штета (Black's law dictionary). Или со други зборови, доколку лажете со цел да лишите некоја личност или организација од нивни пари или имот вршите измама, а тоа е кривично дело.⁵ Почетоците на финансиска форензика датираат уште од 19-ти век. Првиот познат случај каде е применета финансиска форензика е случајот Meyer против Sefton во Канада.⁶ Во овој случај се работело за стечајна имотна состојба и поради природата на доказите кои не можеле да бидат испитани на суд, судијата му дозволил на вештакот кој ги испитувал сметките од стечајот да сведочи на суд, па поради тоа се смета дека тој е прв финансиски форензичар во историјата и почеток на финансиска форензика како професија. Седум години подоцна, во 1824 година во Глазгов (Шкотска), младиот сметководител James McClelland⁷ почнал да го промовира својот бизнис со што нудел разни видови на форензички активности кои што бил спремен да ги изврши.

Во денешно време со се поголема глобализација на пазарот и окрупнување на капитал, се почесто се случуваат измами од големи пропорции. Како пример може да го земеме скандалот Енрон⁸, каде што директорите на Енрон користеа лажни сметководствени податоци за да ги зголемат приходите, а да го сокријат долгот, па поради тоа биле обвинети и агенции за кредитен рејтинг, инвестициски банки, регулаторни тела кои поради своето не внимание го овозможиле скандалот Енрон. Па, поради тоа во пост Енрон ерата⁹ главниот фокус е на донесување на нови закони и регулатива за зајакнување на корпоративно управување и нов надзор над ревизорите.

⁴ Mojsoska S., Dujovski N. "Recognizing of Forensic Accounting and Forensic Audit in the Southeastern European Countries" Journal of Eastern-European Criminal law, No.2 Timisoara, 201 , p.213.

⁵ ACFE Association of Certified Fraud Examiners <https://www.acfe.com/fraud-resources/fraud-101-what-is-fraud> пристапено 11.03.2023.

⁶ Course Hero <https://www.coursehero.com/file/p791dgn/19-th-Century-First-Forensic-Accountant-In-1817-Meyer-v-Sefton-case-involved-a/> пристапено 21.01.2023.

⁷ <https://learning.hccs.edu/faculty/thomas.jackson1/acnt1305/lecture-summaries-by-chapter/chapter-1-lecture-summary-acnt1305> пристапено 21.01.2023.

⁸ Wikipedia https://en.wikipedia.org/wiki/Enron_scandal пристапено 21.01.2023.

⁹ Skalak S., Clayton M., Golden T., *A Guide to Forensic Accounting Investigation*, , New Jersey: Wiley, 2006, p.5.

Финансиска форензика е потребна да ги открие финансиските измами кои се прикажани во финансиски извештаи.

Според авторите *Hoopwood, Leiner u Young*, финансиската ревизија е примена на истражување и аналитички вештини за решавање на финансиските прашања на начин кој е во согласност со стандардите што ги бараат судовите. Важно е да се напомене дека финансиската форензика не се ограничува само на спроведување на финансиски истраги кои резултираат со судско гонење со судски средства; меѓутоа, ако ова е целта, истрагата и анализата мора да ги исполнат стандардите потребни од страна на надлежното судство.¹⁰ Слично, *John Wiley & Sons*, дава преглед на криминални активности, модели и класификации, основата на ревизија на криминални активности и финансиската ревизија, ревизијата на криминални активности и форензичкото сметководство, и содржи многу теми кои се слични на онаа на другите автори.

Според авторите, *Singleton T., Singleton A. Bologna u Lindquist*, финансиска форензика се однесува на сеопфатна истрага на одредена измама. Тука е вклучена и ревизија на сметководствена евиденција со цел докажување или отфрлање на истражувана измама. Доколку е применливо во истрагата треба да се извршат и интервјуа со сите инволвирани страни. Исто така, доколку е применливо треба да се обезбеди експертско сведочење на суд од страна на финансискиот форензичар.¹¹

Авторот *Kranacher* пишува дека поради големите финансиски скандали, но и поради загриженоста за поврзаноста на перење на пари со финансирање на тероризам и трговија со дрога, одговорноста на сметководителот и ревизорот за откривање на измами во работење на фирми доаѓа во се поголем фокус на интересирање на јавноста. Успешно откривање на измами и добро извршени форензички истраги се разликата помеѓу тоа дали сторители на финансиски измами ќе бидат изведени пред лицето на правдата или ќе останат на слобода. Успешно извршена истрага зависи од знаењето, вештините и способноста на финансискиот форензичар, па поради тоа побарувачка за квалификувани професионалци со образование, обука и искуство во финансиска форензика е зголемено.¹²

¹⁰ Hoopwood W.S., Leiner J.J., Young G.R., *Forenzičko računovodstvo*, Univerzitet Singidunum, Beograd, 2014., str. 4-5.

¹¹ Singleton T., Singleton A., Bologna J., Lindquist R., *Fraud Auditing and Forensic Accounting*, New Jersey: Wiley, 2006, p.43.

¹² Kranacher M.J., *Introduction to fraud examination and Financial Forensic*, New Jersey: Wiley, 2010, p.35.

Според авторите Skalak, Clayton и Golden финансискиот форензичар се справува со две широки категории на финансиска истрага и тоа: (1) лажно сметководствено известување и (2) злоупотреба на средства. Работата на финансискиот форензичар вклучува пронаоѓање, испрашување, анализирање на релевантни информации за да се одговори на конкретни прашања во врска со наводно случајна финансиска измама.¹³

Од земјите од регионот, според авторката Јелена Словиќ од Република Србија, финансиска форензика, со акцент на форензичка ревизија, може и треба да ги користи предностите кои произлегуваат од методологија на ревизија, но секако мора да развие свои методи на истражување и донесување на заклучоци. Во таа смисла форензичкото сметководство може да најде на извесни ограничувања кои произлегуваат од непознавање на постапка на идентификување и собирање на докази, како и донесување на заклучоци врз основа на докази.¹⁴

Според авторите: Един Глогик, Ердин Хасанбеговиќ и Селмина Шкандро од Република Босна и Херцеговина, поради промените во деловниот свет се јавува потреба за нов вид на сметководство, а тоа е форензичко сметководство. Причините за тоа се недостаток на знаења, вештини и искуства кои се потребни за истражување и испитување на одредена појава. Под форензика се подразбира примена на знаења и технологии од различни научни области за темелно снимање и истражување на случаи за кое се сомнева дека се нелегални, односно дека е можно да се работи за измама. Форензичка ревизија применува знаења од повеќе дисциплини како што се: сметководство, ревизија, економија, статистика, криминалистика со користење на истражувачки и аналитички вештини доаѓа до решавање на проблемот.¹⁵

Според авторите Наташа Симеуновиќ и Ненад Ристиќ од Република Босна и Херцеговина, дигиталната форензика, како една од гранки на форензички науки, има за цел да со легални методи собере и обработи докази кои се наоѓаат на компјутери или на други дигитални носачи на податоци, а се поврзани со некој вид на нелегална активност. Од друга страна пак форензичко сметководство има за задача да ги открие и истражи сомнителните трансакции кои имаат карактеристики на финансиски измами, односно за

¹³ Skalak S., Clayton M., Golden T., *A Guide to Forensic Accounting Investigation*, , New Jersey: Wiley, 2006, p.110.

¹⁴ Словиќ Ј., *Финансијска Форензика, Истражување корпоративног криминала*, Висока школа струковних студија за економију и управу, Београд, 2014 стр.27.

¹⁵ Glogic E., Hasanbegovic E., Skandro S., *Forenzicka revizija I finansijske prevare*, Visoko skolska ustanova FINra, Tuzla 2023, str.16-17.

нив треба да следи судска разрешница. Со пораст на дигитализација на податоци и развој на сметководствени софтвери се јавува потреба за примена на алати на дигитална форензика во истраги и обезбедување на докази за криминални активности во финансиски извештаи.¹⁶

Финансиска измама ќе се обработува како намерно дело на раководни лица, управители, вработени или надворешно ангажирани лица кои вршат измама поради незаконско стекнување на имот или некоја друга лична корист.¹⁷, односно се работи за активности на овластени или други одговорни лица кои што законски се класифицираат како кривично дело. Тие лица во извршување на криминална активност не користат сила, туку се служат со измама како средство за стекнување на противправна имотна или друга лична корист. Последица на наведените активности се погрешни информации во финансиско – сметководствена документација кои се искажуваат во финансиски извештаи.¹⁸

Интерес за истражување на финансиски измами во овој труд произлегува од тоа што тие како кривични дела се содржани во финансиска документација на претпријатие, а за да бидат откриени се јавува потреба за примена на финансиска форензика на целата финансиска документација, а се со цел утврдување на неправилности кои се поврзуваат со кривично дело, поради тоа истражувањето ќе биде насочено кон странска искуства кои се применуваат во анализа на финансиски извештаи и со кои може да се откријат одредени неправилности, а врз основа на тоа да се откријат извршители на кривични дела. Финансиска форензика е форензичко сметководство и ревизија. Форензичко сметководство ги наоѓа неправилностите во сметководствена документација додека форензичка ревизија треба да утврди дали постои незаконско работење кое е содржано во финансиска документација, а се прикажува во финансиски извештај.

¹⁶ Simeunovic N, Ristic N, (2013)” *Digitalna forenzika u funkciji forenzickog racunovodstva*” Inoteh Jahorina, No.12 , стр.2

¹⁷ Службен весник на Р.С.Македонија 92/2005 Меѓународен стандард за ревизија MCP 240.

¹⁸ Lekic Z.,Bjelajac Z.,Caric M.” *Forenzicko racunovodstvo Revizija prevara*” Pravni fakultet za privредu I pravosudje Novi Sad, 2018,str. 88.

ПРВ ДЕЛ

ТЕОРЕТСКО – ХИПОТЕТСКА РАМКА

1. ФОРМУЛАЦИЈА НА ПРОБЛЕМ НА ИСТРАЖУВАЊЕ

Финансиските измами се сериозни финансиски кривични дела кои што се појавуваат низ различни облици и форми, а дејствата секогаш се содржани во финансиска документација во зависност од правниот субјект кој што ја води и неговата дејност. Финансиски измами се измами со кои што се нанесува штета на деловни субјекти, а таа се прикажува во фиктивни финансиски извештаи, а врз основа на тие извештаи се прикажува фиктивна штета или добивка, а врз основа на тоа се носат позитивни или негативни одлуки од страна на раководство на деловен субјект. Откривањето на финансиски измами содржани во финансиска документација и финансиски извештаи е проблем која што треба да се анализира преку форензичко истражување и тоа преку форензичко сметководство и форензичка ревизија или целокупна финансиска форензика на финансиска документација и финансиски извештаи. За да се откријат финансиските измами треба да се обезбеди релевантна документација дека се работи за криминални дела и потребно е поведување на финансиски истраги кои се дел од криминалистичка истрага, а се со цел утврдување на факти содржани во финансиска документација која ќе биде како доказ во понатамошната постапка во откривање на криминални поведенија со тоа што финансиска истрага ќе даде одговор на повеќе криминалистички прашања. Целта на финансиската истрага е да одговори на криминалистички прашања како се извршени криминални дела во која документација се содржани на елементи на финансиска измама да се утврди за каков тип на финансиска измама се работи, а треба и да се утврди вид и висина на настаната штета или стекната имотна.

Финансиски истраги се истраги за финансиски работи поврзани со криминална активност, со цел да се идентификуваат, анализираат и толкуваат финансиските информации релевантни за кривична постапка.¹⁹

¹⁹ Migration and Home Affairs EC Europa https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/internal-security/organised-crime-and-human-trafficking/financial-investigations_en#:~:text=Financial%20investigations%20are%20enquiries%20into,in%20information%20relevant%20for%20criminal%20proceedings. Пристапено 12.05.2023.

Финансиските истраги се еден од најзначајните сегменти во стратегијата за спротивставување на имотно мотивираниот криминалитет, посебно, организираниот, со оглед дека се овозможува идентификување на „трагите“ на незаконско стекнатите пари и нивно следење, односно лоцирање.²⁰

Дел од економско-финансискиот криминал се финансиските измами, кои имаат повеќе појавни облици и тоа: понзи шеми, измами за доведување на претпријатие во стечај, манипулации во финансиски извештаи со кои се прикажува нереална финансиска состојба на претпријатие и тоа со цел да се покачи вредноста на акциите, за добивање на тендер, за добивање на кредит и слично.

Финансиски измами кои се прикажуваат во финансиски извештаи, кои според ACFE – Association of Certified Fraud Examiners настануваат поради погрешно прикажување или испуштање на значајни факти или сметководствени податоци кое води до заблуда, а кога се разгледува со сите расположливи информации, предизвикува корисникот на финансискиот извештај да ја промени својата одлука.²¹ Според Национална комисија за известување за измами, измама во финансиски извештаи е намерно или немарно дејство, дали намерно или како пропуст, кое резултира со погрешни финансиски извештаи.²² Заедничко за овие дефиниции е дека финансиска измама, односно измама во финансиски извештаи е промислен чин со цел да се предизвика одредена корист за тој што се извршува измамата.

Надлежните институции постапуваат во рамки на своите можности и правната регулатива, но секогаш постои потреба од новитети. Па поради тоа, сметководствената професија, свесна дека не може потполно да спречи да бидат составени и објавени манипулативни финансиски извештаи, има потреба измамите во финансиски извештаи да ги открие, истражи и санкционира. Поради надминување на ситуации во кои се јавува сомневање дека постојат измами во финансиски извештаи се појавува потреба од финансиска форензика.

Финансиска форензика претставува подлабоко и подетално истражување во однос на ревизија. Форензичка ревизија е специјализирана активност на ревизија која што има за

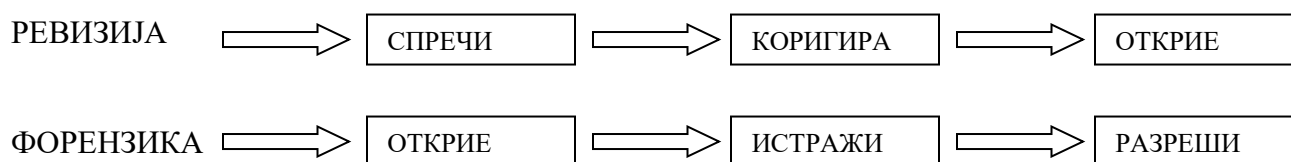
²⁰ Boskovic G, Marinkovic D. “Metodi na finansijske istrage u suzbijanju orgnizovanog kriminala” – Jurnal of criminal and law, vol.2 Beograd, NBP,2010 str.87.

²¹ Rezaee Z.,Riley R.,*Prevara u finansijskim izvestajima*, New Jersey:Wiley,2010, p.5.

²² ИБИБД

цел со својот специјализиран пристап и методологија да ги препознае измамите и да ги искаже. За разлика од форензичка ревизија форензичко сметководство е поширок поим кој се разгледува од два аспекта и тоа: првиот аспект е истражувачко сметководство со помош на кое се откриваат измами, каде што постои сомнеж дека е извршена криминална активност во финансиски извештаи или кога работењето на фирмата превентивно се проверува, и вториот аспект е судска поддршка која се однесува на пружање на професионална услуга во судска постапка.²³ Дека форензика е подлабоко и подетално испитување од ревизија, најдобро може да видиме од следната слика:

Слика бр.1: Компарација на ревизија и форензика

ИЗБОР: Zilic S. “Finansijske prevare, nastanak, otkrivanje I sprecavanje” – Finansijski sistem I ekonomski razvoj XV Megjunarodni simpozium, Neum, 2012, str.327.

Според Investopedia финансиска форензика како дисциплина комбинира вештини на криминална истрага со вештини на финансиска ревизија за да идентификува криминални финансиски активности предизвикани од внатрешни или надворешни субјекти во претпријатие.²⁴ Форензичко сметководство користи сметководствени, ревизорски и истражни вештини за да ги испита финансиите на поединец или претпријатие.²⁵ Форензичка ревизија ги испитува и оценува финансиските податоци на претпријатие за да дојде до докази што се користат во судска постапка.²⁶

Финансиска форензика во последните децении станува доста актуелна како поради големите финансиски скандали со огромни последици кои имаа голем одек во светската јавност, така и поради голем број на помали финансиски криминали кои што секојдневно се случуваат во работењето на компаниите и кои треба да бидат истражени. Има повеќе

²³ Glogic E., Hasanbegovic E., Skandro S., *Forenzicka revizija I finansijske prevare*, Visoko skolska ustanova FINra, Tuzla 2023, str.16.

²⁴ Investopedia <https://www.investopedia.com/terms/f/financial-forensics.asp> пристапено 22.01.2023.

²⁵ Investopedia <https://www.investopedia.com/terms/f/forensicaccounting.asp> пристапено 22.01.2023.

²⁶ Investopedia <https://www.investopedia.com/terms/f/forensic-audit.asp#:~:text=A%20forensic%20audit%20is%20an,such%20as%20fraud%20or%20embezzlement.> пристапено 22.01.2023.

видови на измами, но најчести се злоупотреба од страна на вработен и погрешни финансиски извештаи. Прво, злоупотреба на службена должност е измама на вработен, која што може да вклучува измама, кражба на пари или залихи, измама во пресметка на плата или во вкупен приход, додека вториот вид измами во финансиски извештаи најчесто ги врши раководството на претпријатието. Во првиот случај штета се нанесува на претпријатието, а во вториот штета може да биде нанесена на акционери, инвеститори, кредитори и надлежни државни агенции за оданочување.

Слика бр.2: Измами на вработени и измами на менаџмент

ИЗБОР: Rezaee Z., Riley R., Prevara u finansijskim izvestajima, New Jersey: Wiley, 2010, p.5-6.

Во Кривичен законик на Република Северна Македонија опфатени се повеќе кривични дела кои имаат елемент на финансиска измама, тоа се следните: измама член 247; измама на средства на штета на Европската Заедница, член 249-а; Намерно предизвикување на стечај со несовесно работење член 255 од КЗ; систематизирани во глава 23 на кривични дела против имот. Како кривични дела со елементи на финансиска

измама се и кривичното дело: злоупотреба на постапка на јавен повик, член 275-в од КЗ; даночно затајување, член 279; даночна измама, член 279-а; фалсификување или уништување на деловни книги, член 280; систематизирани во глава 25 – кривични дела против јавните финансии, платниот промет и стопанството. Исто така, кривични дела кои имаат елемент на финансиска измама се и кривичните дела опфатени во глава 30 – кривични дела против службена должност како што се: злоупотреба на службена должност и овластување, член 353 од КЗ; несовесно работење во служба, член 353-в од КЗ и фалсификување на службена исправа, член 361 од КЗ.²⁷ Наведените кривични дела, ќе бидат анализирани преку нивните битија и начини на извршување и анализа на податоци за откриени кривични дела по кои што постапувале надлежни државни органи и институции, односно ќе се анализираат податоци од надлежните институции Управа за финансиска полиција и Министерство за внатрешни работи кои се надлежни за спроведување на истраги, обезбедување на докази со цел поднесување на кривична пријава против извршител на кривично дело.

Процес на откривање на измами со помош на финансиска форензика подразбира водење на форензичка истрага која ги опфаќа практичните чекори што финансиски форензичар ги презема за собирање на докази кои се релевантни за докажување на настанатиот финансиски криминал. Истрагата која ја спроведува финансиски форензичар ќе биде слична со ревизија и ќе се состои од следните чекори:

Слика бр. 3: Чекори на форензичка истрага²⁸

²⁷ Кривичен законик, Службен весник на РСМ 37/96, 80/99, 4/02, 43/03, 19/04, 81/05, 60/06, 73/06, 07/08, 139/08, 114/09, 51/11, 135/11, 185/11, 142/12, 166/12, 55/13, 82/13, 14/14, 27/14, 28/14, 115/14 и 132/14 .

²⁸ WallstreetMojo <https://www.wallstreetmojo.com/forensic-audit/> пристапено 11.03.2023.

Форензичка финансиска истрага треба да одговори на следните прашања:

Слика бр.4: Активности во форензичка финансиска истрага

Финансиски форензичар почнува истрага и собира докази кога веќе постои сомневање за настаната измама. Доказите се собираат во финансискиот сектор на истражуваното претпријатие и тоа често во сметководствена евиденција во форма на фактури, испратници, купопродажни договори, но често доказите се собираат и од трети страни кои што мора да бидат вклучени во истрага, а тоа се на пример банки и државни институции. Доказите можат да бидат и од не финансиска природа како што се интервјуа и анализа на ракописи. Кога ќе собере докази и состави извештај треба да го презентира пред надлежните државни органи кои врз основа на доказите треба да покренат обвинение против сторителот. Може да предложи и чекори кои треба да бидат преземени во иднина со цел измамата да не се повторува. По поднесување на извештај Финансискиот форензичар се спрема за учество како вешто лице во судскиот процес.

Основна цел на финансиска форензика е да по пат на примена на законски дозволени постапки и средства спроведе истрага, докаже и иницира постапка на санкционирање на манипулација со финансиски извештаи.²⁹

Во последните децении финансиска форензика еволуираше и стана многу поефикасна³⁰ и тоа поради фактот што претходно истрагите биле ограничени само на сметководствените книги, а денес собирањето на докази е побрзо и посеопфатно поради развојот на

²⁹ Silverstone H., Pedneault S., Sheetz M., Rudewitz F., *Forensic accounting and fraud investigation*, New Jersey: Wiley, 2012, p.2

³⁰ Dreyer K. "A History of Forensic Accounting" Honors project 2014, p. 13.

технолозијата. Меѓутоа со развојот на технологијата се зголемени и можностите за измама. Денес има голем број на компјутерски сметководствени програми со кои што сметководителите ги извршуваат своите работни задачи за значително кратко време во однос на минатото, кога им биле потребни часови за завршување на иста работна задача која што денес ја завршуваат за минути. Но со сето доаѓа и доста поголема можност за злоупотреба и измами. Најголем дел од финансиските измами претставуваат манипулација со приходи.³¹ Компаниите едноставно измислуваат приходи и со тоа прават манипулации во биланс на успех и биланс на состојба. Злоупотреба може да биде предизвикана со нешто толку лесно како што е создавање на лажни фактури или промени на трансакции во главна сметководствена книга. Од друга страна денес и финансиски форензичари користат компјутерски програми за откривање на измами. Така на пример, тоа може да се изведе со користење на софтвер кој открива кога фактурите се внесени во книговодствениот софтвер. Доколку некоја фактура е внесена на крај на година, а е со датум од почеток на година тоа може да предизвика сомнеж кај финансиски форензичар, и да подлежи на дополнителни истражувања. Од сето тоа е произлезено и нешто добро, а тоа е сфаќањето на значењето и сериозноста на финансискиот криминал, а со тоа почнува да се дефинира и нова струка, односно специјалност, а тоа е Финансиска форензика. Суштината на финансиска форензика е да го истражува сомнежот за постоење на финансиски измами, да собере докази кои што подоцна ќе ги потврди или отфрли. Форензичар е лице кое што има специјалност од одредена област, и со користење на своите специјални знаења ја утврдува регуларноста или нерегуларноста на одредена појава. Во финансиската форензика потребна е специјалност и добро познавање на сметководство и ревизија и комбинирање на знаења од област на право, за да може финансискиот форензичар правилно да ја води постапката, да собере докази и да ги презентира во форма на извештај во кој се изјаснува за трансакцијата која што била предмет на истрага.³²

Имајќи ги предвид претходните дефиниции на финансиската форензика, како таква ќе биде разработена во овој труд.

³¹ Grubor G., Ristic N., Simeunovic N. "Integrated forensic accounting investigative process" International journal of Scientific and Research Publications, Vol.3, 2013, p.1.

³² Словиќ Ј., *Финансијска Форензика, Истражување корпоративног криминала*, Висока школа струковних студија за економију и управу, Београд, 2014. стр.10.

2. ОПРЕДЕЛУВАЊЕ НА ПРЕДМЕТ НА ИСТРАЖУВАЊЕ

Предметот на истражувањето е најсложениот дел на научната замисла и според значењето е особено важен дел на проектот. Предметот на истражувањето дава одреден и јасен одговор на прашањето: што се истражува?³³

Предметот на проучување ќе биде насочен кон теоретско проучување на појавни облици и форми на финансиски измами кои се извршуваат при изготвување на финансиска документација со прикажување на фиктивни податоци кои понатаму се опфатени во финансиски извештаи врз основа на кои се носат одлуки ова посебно се истакнува кај финансиски извештаи на компании врз основа на кои што директорите и менаџерите треба да донесат одлуки, а тие одлуки се темелат на лажни финансиски извештаи кои се изработени врз основа на финансиска документација во која се внесени фиктивни податоци врз кои се донесуваат одлуки. Самото истражување ќе придонесе да се добијат сознанија, односно индикатори за примена на современи светски стандарди, техники, методи и вештини кои се применуваат за откривање на финансиски измами содржани во финансиски извештаи, а се откриваат со помош на финансиска форензика. Добивање на сознанија за улогата на финансиска форензика во откривање на финансиски измами ќе не донесе до сознание за состојбата колку се применуваат, но и потребата од нивна примена со цел подобрување на состојбата при откривање на финансиски измами, но и укажување на идните сторители дека финансиските измами можат да се откријат бидејќи елементите се содржани во финансиска документација, а од истата документација се составуваат финансиски извештаи.

Предмет на истражување е теоретско проучување на појавни облици и форми на финансиски измами, односно погрешни информации во финансиско – сметководствена документација на претпријатие кои се искажуваат во финансиски извештаи.

Проучување на финансиска форензика и нејзина примена при откривање, расветлување и обезбедување на докази за измами во финансиски извештаи.

³³ Мојаноски Т.Ц. , *Методологија на безбедносните науки: истражувачка постапка*, книга II, Факултет за безбедност, Скопје, 2012 стр.82.

2.1 Теоретско определување на предмет на истражување

Кога се работи за финансиска форензика мора да се има предвид дека доказите мора да се бараат во деловната, односно сметководствената евиденција на компанијата. Она што форензичарот мора да го има како „форензички алат“ секогаш на располагање е добро познавање на деловни промени и начин на кој се евидентираат, како тие промени влијаат на деловна евиденција и на крај како се појавуваат во финансиски извештаи. Може да изгледа дека деловни промени се појавуваат во финансиски извештаи дури при извршување на деловна трансакција, што понекогаш е случај. Погolem дел на деловни трансакции, поради двојна примена на сметководствена евиденција, мора во некој облик да се појават во финансиски извештаи, што само по себе е доказ по кој натака може да се прати за да се стигне до суштината на деловната случка.³⁴

Со оглед на тоа дека финансиска форензика е широк поим, може да се подели во две основни подрачја:

1. Истражно подрачје – кое има за цел да идентификува измами
2. Судска поддршка – која има за цел пружање на професионални услуги кога одредени дејства веќе се идентификувани и услуги во судски процеси.³⁵

Фокусот и предмет на истражување на овој труд ќе биде истражното подрачје, односно примена на финансиска форензика која користи методи, техники и алатки за откривање на финансиски измами во финансиски извештаи. Финансиски форензичар врши истрага во финансиски извештаи во која треба да се движи мултидимензионално, односно тридимензионално во промени во биланси во компанијата и тоа прва димензија е биланс на состојба, втора е биланс на успех, а трета димензија е извештај за парични текови. Форензичар кој добро ги познава сметководствените принципи и размислува тридимензионално, лесно ќе ги идентификува деловните промени и ќе знае како тие промени влијаат во одредени делови на финансиски извештаи, како да ги смести тие промени во извештите и да ги спореди со докази. Доколку се појават отстапувања, тие се индикатор, дека нешто се случува, и потребни се дополнителни активности за собирање на докази. По препознавање на отстапувања финансискиот форензичар треба да примени

³⁴ Словиќ Ј., *Финансијска Форензика, Истражување корпоративног криминала*, Висока школа струковних студија за економију и управу, Београд, 2014 стр.107.

³⁵ Aleksic M., Vujnovic-Gligoric B., Uremovic N. *Uloga I znacaj forenzickog racunovodstva u otkrivanju finansijskih prevara*, Casopis za ekonomiju I trzisne komunikacie, 2015 str.229-230.

различни форензички техники со цел да ги открие шемите на измама во деловно работење на компанијата кои довеле до прикажување на нереален финансиски резултат. За детекција на елементи на финансиски измами, финансискиот форензичар користи знаења од економско-финансиски област, од право, криминалистика како трихотомна наука – криминалистичка тактика, криминалистичка техника и криминалистичка методика, информатика и во зависност од истражуваната измама може да има потреба од користење на знаења и вештини од други специфични области.

Техники кои се користат за откривање на измами во финансиски извештаи се: Бенфордовиот закон, Бенеиш М скор, анализа на финансиски извештаи – хоризонтална, вертикална и рацио анализа, анализа на трошоци, анализа на приходи. Најзастапен метод за откривање финансиски измами е хоризонтална и вертикална анализа на финансиски извештаи со цел да се пронајдат подрачја во компанијата со поголем ризик од измама, како и стандардна рацио анализа со која се пратат трендови на движења на одредени показатели и се идентификуваат необични отстапувања.³⁶

Beneish M – Score е математички модел кој користи финансиски коефициенти пондерирани со коефициенти за да утврди дали компанијата манипулира со својот профит. Овој модел е создаден од професорот Месод Д. Бенеиш кој работел во Универзитетот „Индијана“ и е објавен во 1999 година во неговиот труд „Откривање на манипулации во заработка“. Во неговиот труд е покажано дека оние кои се идентификувани како манипулатори во финансиски извештаи имаат значително зголемување на дневни продажби кај побарувања, влошување на бруто маржи и квалитет на средства, повисок раст на добивка и поголеми акумулации на средства за разлика од деловни субјекти кои не се манипулатори.³⁷

Бенфордовиот закон е формулиран во 1938 година, го добил името по физичарот Френк Бенфорд. Во 1972 година, економистот Хал Валијан, увидел дека овој закон може да се користи во откривање на измами во економски податоци. Неговата теорија се заснова на тоа дека луѓето што вршат финансиски измами, измислуваат бројки и тие бројки ги распределуваат речиси рамномерно, со што се добиваат несогласувања со

³⁶ Singleton T., Singleton A., Bologna J., Lindquist R., *Fraud Auditing and Forensic Accounting*, New Jersey: Wiley, 2006, p.131.

³⁷ Skalak S., Clayton M., Golden T., *A Guide to Forensic Accounting Investigation*, New Jersey: Wiley, 2006, p.378-379.

вредности кои се очекуваат како резултат и во согласност со Бенфордовиот закон. Целта е со анализа на цифри да се открие невообичаено често јавување на одредени цифри, со што се забележуваат аномалии во водечки цифри на износи.³⁸

Посебен предмет на интерес се улогата и значењето на финансискиот форензичар и потребните квалификации и вештини кои треба да ги поседуваат. Во Финансиска форензика од економски области спаѓаат: сметководство, ревизија, финансии, даноци, царина, берзанско и банкарско работење. Покрај наведеното, финансиски форензичар во дадена ситуација мора да проучи и да се стекне со одредени знаења од други специфични области, како на пример: фармација, транспорт, металургија итн. како би можел точно да ги разгледа на пример изразувања на одредени залихи и трошоци. Исто така, доста е битно форензичарот да знае да препознае кога е потребно во истрагата да вклучи експерти од други области, за да може да ги потврди основите на кои се засноваат одредени финансиски тврдења, како на пример да ангажира градежен инженер за да утврди површина или својства на објект како основа за понатамошни утврдувања на вредност. Финансискиот форензичар покрај висока стручна подготовка мора да поседува и високи морални и етички квалитети, самодоверба, љубопитност, креативност, логика, способност за синтетизирање и анализирање и нормално независност и објективност.³⁹

Судска поддршка како подрачје на финансиска форензика опфаќа вештачење на економско-финансиска документација. Вештачење е важно процесно дејствие во кривична постапка. Вештаците служат за да судот дојде до одредени одговори кои се важни за решавање на предметот на судскиот спор. Вештачење се определува кога за утврдување или оцена на некој важен факт треба да се прибави наод и мислење од лице кое располага со потребното стручно знаење.⁴⁰ Закон за вештачење наведува кои лица можат да ги вршат услугите на вештачење. Вештачењето по правило го вршат вештаци запишани во регистар на вештаци.⁴¹ Во случаи кога судот треба да донесе оценка за материја што не ја познава како што е економско-финансиска документација тој ангажира вештаци за да му помогнат да ја запознае таа материја и да донесе вистински суд за неа.

³⁸ Singleton T., Singleton A., Bologna J., Lindquist R., *Fraud Auditing and Forensic Accounting*, New Jersey: Wiley, 2006, p.171-172.

³⁹ Словиќ Ј., *Финансијска Форензика, Истражување корпоративног криминала*, Висока школа струковних студија за економију и управу, Београд, 2014 стр.75.

⁴⁰ Закон за кривична постапка, Службен весник на РСМ 150/2010 – од член 236 до член 249.

⁴¹ Закон за вештачење, Службен весник на РСМ 115/2010.

Во Република Северна Македонија постојат економски експерти (економски вештаци) кои што не се исто како и финансиски форензичари и има потреба од професионални финансиски форензичари.⁴²

Преку теоретско проучување на научна и стручна литература ќе бидат добиени сознанија за функција и улога на финансиска форензика во откривање на финансиски измами во финансиски извештаи кои доведуваат до прикажување на неистинита состојба на претпријатие со што се доведуваат во заблуда акционери, инвеститори, кредитори и надлежни државни агенции за оданочување.

2.2 Појмовно – категоријален апарат

За потребите на оваа теза, ќе се користат следниве поими:

Средство – ресурс кој е под контрола на претпријатие како резултат на минати случувања и од кој се очекува идна економска корист за претпријатието.⁴³

Обврски – сегашни обврски на претпријатието кои се резултат на минати случувања и чие што подмирување ќе доведе до одлив на средства од претпријатието.⁴⁴

Капитал – разлика помеѓу вкупен имот и вкупни обврски на претпријатието.⁴⁵

Финансиска форензика – како дисциплина комбинира вештини на криминална истрага со вештини на финансиска ревизија за да идентификува криминални финансиски активности предизвикани од внатрешни или надворешни субјекти во претпријатие.⁴⁶

Форензичко сметководство – користи сметководствени, ревизорски и истражни вештини за да ги испита финансиите на поединец или претпријатие.⁴⁷

Форензичка ревизија – ги испитува и оценува финансиските податоци на претпријатие за да дојде до докази што се користат во судска постапка.⁴⁸

⁴² Mojsoska S, Dujovski N., ” Financial forensic (audit and accounting)” International Scientific conference, Security Academy, Tirana, 2017, No.8 , p.40.

⁴³ Министерство за финансии https://finance.gov.mk/wp-content/uploads/2009/02/ifrs_for_sms.pdf пристапено 22.01.2023.

⁴⁴ ИБИБД

⁴⁵ ИБИБД

⁴⁶ Investopedia <https://www.investopedia.com/terms/f/financial-forensics.asp> пристапено на 22.01.2023.

⁴⁷ Investopedia <https://www.investopedia.com/terms/f/forensicaccounting.asp> пристапено 22.01.2023.

⁴⁸ Investopedia <https://www.investopedia.com/terms/f/forensic-audit.asp#:~:text=A%20forensic%20audit%20is%20an,such%20as%20fraud%20or%20embezzlement.> пристапено 22.01.2023.

Финансиска анализа – е алатка за препознавање на клучни елементи од финансиски извештаи која преку финансиски показатели и нивно толкување ќе придонесе кон евалуација на тековно работење, идентификација на проблеми/потенцијални можности, развивање на буџети и имплементирање на идни стратегии во работење.⁴⁹

Форензичка истрага – собирање и анализа на сите физички докази поврзани со криминално дело со цел пронаоѓање на извршител на истражувано криминално дело.⁵⁰

Финансиска документација – го опфаќа целосното финансиско и сметководствено работење на претпријатието, односно подготовка на документација, книжење на косави извештаи, влезни фактури од добавувачи, налози за книжење на доспеани ануитети, фактури за извршени услуги или продажба на производи кон надворешни купувачи, фактури за интерна реализација, потрошувачка на сировини и материјал, заклучници, ситен инвентар и изготвување на финансиски извештаи.

Финансиски измами – смислен акт на измама кој вклучува финансиски трансакции од страна на извршителот за да стекне финансиска добивка.⁵¹

Економско - финансиски криминал – ненасилен криминал кој го вршат лица со легитимни својства или криминал поврзан со тие лица кој е насочен кон остварување на противправна имотна корист, а како манифестни облици на криминално однесување се злоупотребите, малверзациите, измамите, лажно претставување или фалсификувањето.⁵²

2.3 Операционо определување на предмет

Истражување на комплексната содржина на поимот финансиска форензика ќе се реализира во пет фази, и тоа:

- Прв дел: општ дел, се однесува на општествениот контекст поради кој настанува потреба од финансиска форензика. Ќе бидат опфатени историја и развој на финансиска форензика.

⁴⁹ Амплус <https://www.amplus.com.mk/mk/uslugi/finansiska-analiza> пристапено 22.01.2023.

⁵⁰ Financial crime academy <https://financialcrimeacademy.org/what-is-forensic-investigation/> пристапено на 11.05.2023.

⁵¹ Investopedia <https://www.investopedia.com/financial-fraud-4689710> пристапено 22.01.2023.

⁵² Николоска С. *Методика на истражување на економско-финансиски криминалитет*, Факултет за безбедност Скопје, 2013, стр.28.

- Втор дел: ќе обработува засебно и расчленето проучување на форензичко сметководство и форензичка ревизија и ќе се изврши анализа на правната рамка, ќе се обработат посебните техники – Beneish m scor кој ја утврдува можноста за постоење или непостоење на манипулација на финансиски резултати како и Бенфордовиот закон кој ја открива можноста за несогласување на трансакции поради невистинито прикажани позиции во финансиски извештаи, како и манипулации кои се откриваат со анализа на финансиски извештаи.

- Трет дел: ќе го анализира постоењето на финансиската форензика во регионален и компаративен контекст. Ќе се анализираат искуства од Соединетите Американски Држави, Обединетото Кралство и Европската Унија, а од земјите од регионот од Република Србија, Република Босна и Херцеговина и Република Црна Гора.

- Четврти дел: ќе се изврши дефинирање на профил на финансиски форензичар, односно дефинирање на особини што треба да ги поседува лице кое работи како финансиски форензичар и тоа: карактеристики, вештини, работно искуство, образование, личен профил и други потребни особини.

- Петти дел: ќе бидат обработени резултати од истражување од анкета и интервју над професионални лица вработени во надлежни институции. Истражувањето ќе опфати дали и кои алати, методи и техники на финансиска форензика се применуваат во откривање на финансиски измами во Република Северна Македонија и перспектива за нивна применливост во иднина.

2.4 Дисциплинарно определување на истражување

Дисциплинарно одредување на истражување на овој труд е преку научна дисциплина методологија на истражување на безбедносни појави, која има за цел да произведе сознанија, ги проучува методите, дефинира методи, одбирајќи ги најдобрите техники за собирање и обработка на податоци и информации, нивно користење и анализа.

Финансиската форензика и нејзините алатки се дел од економијата како научно поле, а дел од овој магистерски труд ќе се консултираат, закони и прописи за финансиско работење преку правната рамка како и криминологијата како наука. Финансиската форензика преку предметот на истражување има интердисциплинарен пристап и тоа од

економско-финансиска област, криминологија, криминалистика и форензика – како наука која се развива со повеќе гранки во зависност од појавните облици на криминалитет.

2.5 Временско и просторно определување на истражување

Предмет на истражување од временски простор, ќе опфати период од последни десет години, кога и всушност финансиска форензика станува актуелна. Предметот на истражување ќе биде анализиран компаративно во регионот и во Република Северна Македонија. Ќе се изврши анкетирање на стручни лица во Република Северна Македонија.

3. ЦЕЛ НА ТРУДОТ

Целта на трудот е да се даде претстава за улогата на финансиска форензика во финансиски истраги на измами во финансиски извештаи.

Цел на ова истражување е научна и општествена. Научна цел на овој труд е да се анализира значење и потреба на истраги кои ќе се спроведат со ангажирање на финансиска форензика со цел да се откријат измами во финансиски извештаи. Втора цел е општествена која се гледа во истражувачкиот дел со кој би можело да се дејствува превентивно во откривање на потенцијално настанување на финансиски измами и можноста за нивно спречување. Исто така, целта е да се намали ризик од финансиски измами, препознавање на ризични ситуации во кои има можност за измами како и откривање на веќе извршени финансиски измами. Битна цел е и учествување во судска постапка. Финансиски форензичари многу често се повикани на суд како стручни лица-вештаци со цел да го дадат своето експертско мислење во судската постапка во однос на истражуваната економско-финансиска документација.

Цел на истражувањето е да се добијат сознанија од теоретски проучувања за тоа кои и какви методи се применуваат во светот и кај нас при вршење на финансиска форензика со цел утврдување на финансиски измами кои се прикажуваат во финансиски извештаи. За да се добијат сознанија за тоа колку и дали се применуваат преку анализа на состојбата за финансиските измами извршени на територија на Република Северна Македонија преку анализа на податоци за откриени конкретни кривични дела и пријавени сторители ќе се добијат сознанија за појавни облици и форми, односно кривични дела со

елементи на финансиски измами, а преку анкета и интервју на стручни лица, кои и какви методи се применуваат во финансиската форензика и се поголема примена на финансиска форензика кај нас.

4. ХИПОТЕТИЧКА РАМКА – ХИПОТЕЗИ

Со оглед на претежно квалитативен карактер на ова истражување, тоа е засновано на следната хипотетичка рамка која опфаќа сет на испитувања на следните претпоставени односи:

Главна хипотеза:

Примена на финансиска форензика како единство на техники и алати на форензичко сметководство и ревизија во откривање на финансиски измами ја зголемува можноста за откривање и расветлување на лажно финансиско известување и финансиски измами во финансиски извештаи.

Споредни хипотези:

- Beneish m scor ја утврдува можноста за постоење или непостоење на манипулација на финансиски резултати.
- Бенфордовиот закон ја открива можноста за несогласување на трансакции поради невинитото прикажани позиции во финансиски извештаи.
- Воспоставување на добра финансиска анализа преку анализа на финансиските извештаи и користењето на другите алатки е основ за обезбедување на доволно докази и за откривање на грешки, фалсификати и измами во финансиското работење.
- Развој на компјутерска технологија ја зголемува можноста за вршење на финансиски измами, но го зголемува и развојот на техники и начини за откривање на истите.
- Вклучување на финансиски форензичар во тим на истражители на финансиски измами со примена на своите методи и техники ја зголемува ефикасноста во нивно откривање.

5. НАЧИН НА ИСТРАЖУВАЊЕ

Истражувањето го наметнува мултиметодскиот пристап и бара комплементарна анализа на достапни и новосоздадени извори на податоци. Се работи за квалитативен истражувачки пристап со недоволна теоретска изградба што условува претежно експлоатативска природа на воспоставени истражувачки барања.

Дефинирање на предмет на истражување бара употреба на соодветни научни методи со кои би биле опфатени сите релевантни извори на информации. Финансиска форензика како алатка во докажување на финансиски криминал е сложено поле за проучување, и за анализа неопходно е да се користат различни методи и теоретски знаења од различни научни области. Поради комплексноста на проучувањето, анализирани се податоци од различни извори. Постоечките извори на податоци од кои е креирана базична евиденција од искуство се:

- Научни и стручни трудови кои посредно или непосредно се занимаваат со финансиска форензика;
- Научни и стручни истражувачки проекти од овие области;
- Правна регулатива (национална и меѓународна);
- Извори од институции;
- Евиденции на државни и меѓународни тела задолжени за следење на криминалитет;
- Меѓународни документи, конвенции, протоколи, договори и други акти поврзани со проблемот.

Потоа во тек на истражувањето, со метод на анализа на содржина на различни облици на комуникација ќе се креира материјал релевантен за изведување на заклучоци. Со цел постигнување на што поголем степен на релевантност, а поради тоа што ова истражување опфаќа анализа на различни извори на податоци, така и ќе користи повеќе истражувачки методи:

1. Преглед на научна и стручна литература;
2. Метод на анализа;
3. Метод на секундарна анализа;
4. Метод на индукција и дедукција;
5. Метод на анализа на содржина;
6. Анкета и интервју.

Преглед на научна и стручна литература - Преглед на литература претставува метод со кој на систематичен и објективен начин се доаѓа до постоечки знаења. Со примена на овој метод се доаѓа до релевантни сознанија за различни теоретски сфаќања и пристапи во проучуваната област. За потребите на конципирање на ова истражување најмногу е користена странска литература и истражувачки искуства.

Метод на анализа - Анализа на документи во ова истражување ја опфаќа примената на правните и нормативните методи. Правниот метод се користи за научна обработка на нормативните содржини. Со него се врши толкување на содржина на правните норми со цел толкување на правното значење на јазично логичките симболи со кои се изразени. Со овој метод се анализираат не само домашните туку и меѓународните позитивно-правни закони. Меѓународните правни регулативи кои ќе се анализираат во овој труд се однесуваат на правните регулативи на Соединетите Американски Држави, Обединетото Кралство и Европската Унија.

Метод на секундарна анализа - Различни документи, креирани за различни цели ќе ни послужат како извори за разгледување на финансиска форензика. Со овој метод ќе ја анализираме актуелната достапна архива на база на податоци од досега реализираните научни истражувања во врска финансиска форензика како и официјалните евиденции на институции, текстови од весници, извештаи и друга достапна литература. Употребата на методот на секундарна анализа на податоци ќе ни биде од големо значење, поради тоа што не сме во можност да ги испитаме директно учесниците. Ќе се користи за анализа на финансиски извештаи.

Метод на индукција и дедукција - Овие два метода секогаш одат заедно. Индукција претставува основна метода која дава сознание за искуство, реално конкретно и во одредени целини. Во овој труд индуктивниот пристап ќе се користи во деловите на трудот кои се однесуваат на алати, методи, техники за откривање на криминални дела. Дедуктивен пристап ќе се користи кај Beneish M scor и Бенфордовиот закон.

Метод на анализа на содржина - Документацијата ќе се обработи со метод на анализа на содржина. Со помош на овој метод ќе биде извршена интерпретација на добиени резултати, односно ќе бидат користени модели на бележење на податоци во табели, табеларни прегледи, чек-листи и слично.

Анкета и интервју - Техники на истражување анкета и интервју ќе бидат применети над професионални лица вработени во надлежни институции за спроведување на финансиски истраги и борба против финансиски криминал

6. НАУЧНА И ОПШТЕСТВЕНА ОПРАВДАНОСТ НА ИСТРАЖУВАЊЕ

Научната и општествената оправданост на ова истражување се наоѓа во тоа дека финансиски измами прераснуваат во значаен проблем како во меѓународни така и во национални рамки. И покрај тоа што нема човечки жртви, сепак поради можноста за непроценливи финансиски загуби во стопанството предизвикуваат се поголем страв и несигурност во сите нивоа на општественото живеење. Мора да се додаде дека загрижувачки е фактот што со секојдневниот енормен пораст на светската економија и се поголема глобализација на капитал, овие измами во иднина се очекува да бидат се почести и поголеми.

Општествена оправданост на ова истражување е повеќеенаменска. Резултати добиени од финансиска форензика се потребни за откривање на финансиски измами во работење на претпријатија и судско гонење на сторителите.

Научна оправданост на ова истражување се состои во фактот што мултидисциплинарниот пристап може да придонесе за добивање на нови теоретски и емпириски сознанија кои можат практично да се користат во науката. Со добиените нови знаења од овој труд може да се даде нов пристап, нови насоки и идеи за користење на финансиска форензика во откривање и докажување на финансиски измами.

Финансиска форензика е научна дисциплина која треба да се развива поради потреба од подигнување на степенот на сомнеж за финансиски измами и целосно расветлување на случајот (криминална ситуација или судски спор) со примена на соодветни знаења во насока на обезбедување на релевантен доказ кој укажува на кривично дело. Финансиска форензика треба да се развива како посебна научна дисциплина, а професијата Финансиски форензичар е потребна за расветлување и обезбедување на докази неопходни за судско постапување и судска разрешница.

Финансиска форензика е професија на иднината и како таква треба да биде препознаена и изградена како професија и во Република Северна Македонија

ВТОР ДЕЛ

ФИНАНСИСКА ФОРЕНЗИКА ПОИМ И ДЕФИНИРАЊЕ

1. ФИНАНСИСКА ФОРЕНЗИКА

Финансиска форензика се манифестира на два начина и тоа како:

- Форензичко сметководство и
- Форензичка ревизија.

Денес форензичко сметководство се повеќе се применува во деловниот свет. Форензичко сметководство подразбира примена на истражувачки и аналитички вештини со цел решавање на финансиски прашања на начин кој е во согласност со правна рамка која ја бараат надлежните судски органи. Форензичко сметководство не е ограничено само на спроведување на финансиска истрага која има за цел судски процес, меѓутоа доколку тоа е целта, истрагата и анализата мора да ја задоволуваат правната рамка која ја бараат надлежните судски органи.⁵³ Имено, финансиски извештаи претставуваат најефикасен начин за презентација на информации кои се обработени во сметководство пред субјектите кои се наоѓаат надвор од претпријатието. Субјектите кои ги користат информациите од финансиските извештаи сакаат тие да се точни и објективни. Токму поради тоа финансиските извештаи треба да бидат изработени согласно законските прописи за финансиско известување и меѓународни сметководствени стандарди. Невистинити и непотполни финансиски извештаи кои се презентираат пред раководството на претпријатието, банки, надлежни државни органи, осигурителни компании и други корисници можат да бидат една од главните причини на се почести појави на измами. Еден од начини на кој можат да се спречат финансиски измами, но и други криминални дејства е примена на форензичка ревизија.

Форензичка ревизија претставува посебна дејност која има за задача да ги открива и спречува незаконските и другите недозволен дејствија кои што најчесто ги врши раководството на претпријатието. Форензичка ревизија и форензички ревизори го пополнуваат празниот простор помеѓу ревизорите, сметководителите, инспекторите и други претставници на државни и судски органи на кои што им недостигаат посебни

⁵³ Hopwood W., Young G., Leiner J., *Forensic Accounting and Fraud Examination*, New York: McGraw-Hill, 2011, p.5.

знаења и вештини за спречување и откривање на финансиски измами и други криминални дејствија.

Денес во деловниот свет се повеќе се јавува потреба од нов вид на сметководство, а тоа е форензичко сметководство. Недостатоци на специјализирани знаења и искуства, кои се неопходни во финансиски истраги претставуваат основна причина за развој на форензичко сметководство. Форензички сметководители ги откриваат и решаваат финансиските и сметководствени измами во претпријатија кои настанале како последица на непрофесионализам и неетичност, применуваат сметководство, ревизија, истражни техники и вештини.⁵⁴

Заедничко за форензичко сметководство и ревизија е дека користат стручни специјалистички знаења од област на сметководство и ревизија за да врз основа на собрани докази се утврдат одредени финансиски факти и да се извести за нив. Она што ги разликува овие две области е тоа што форензички сметководители можат да се занимаваат со различни корпоративни истраги, осигурителни измами, измами во државен сектор, разводи како и кривични постапки, што значи дека не се нужно ангажирани во кривични постапки, додека пак форензички ревизори се ангажираат за да истражуваат кривични дела.

Исто така, битна разлика помеѓу форензичко сметководство и форензичка ревизија е тоа што форензичкиот сметководител настапува *post festum*, односно тогаш кога делото е веќе извршено со сите свои последици и траги, односно неговата улога е реактивна. Од друга страна пак форензичкиот ревизор често има активна улога која се состои од тоа што тој учествува во идентификација на криминално дело кое е во тек, односно во негово спречување и откривање.

Предност на ревизор во однос на сметководител е тоа што ревизорот е обучен да идентификува и собира докази, а потоа да ги толкува доказите имајќи ја во предвид нивната форма, а сепак согласно со финансиската трансакција, што не е случај со сметководствената струка и може да претставува ограничување. Па затоа посебно се нагласува значењето на обуката за доказите во самата ревизија, а посебно и во форензичка ревизија и нормално во форензичко сметководство.

⁵⁴ Koletnik F., Kola, I., *Forensic Forenzicko racunovodstvo, Zveza racunovodij, finacnikov in revizorjev*, Slovenija, Ljubljana, 2013, str.120.

Форензички ревизор можеби нема да биде во можност во целост да ја исполни својата цел, што значи дека на пример, тој може да утврди постоење на криминално дело, да го утврди начинот на негово извршување и да ја процени штетата, ама нема да биде во можност да го пронајде извршителот на делото. Форензичкиот ревизор со својот извештај може да предизвика покренување на кривична постапка кон познат или непознат извршител.⁵⁵

1.1 Форензичко сметководство

Поради тоа што не постои широко прифатена дефиниција за форензичко сметководство, за потребите на овој труд ќе биде користена дефиницијата на Асоцијација на сертифицирани истражувачи на измами (Association of Certified Fraud Examiners – ACFE). Форензичко сметководство е примена на вештини во потенцијални или вистински судски спорови, вклучувајќи ги и општо прифатените ревизорски и сметководствени вештини, утврдување на загуба, профит, приход, имот или штета, проценка на интерна контрола, измами се друго што придонесува за вклучување на сметководствени знаења во правниот систем.⁵⁶

Форензички сметководител е ангажиран во форензичко сметководство и има за задача да на професионален начин ја утврди реалната финансиско сметководствена состојба во истражуваниот деловен субјект. Со помош на посебен вид финансиски знаења неговата цел е откривање и спречување на финансиски измами, но и други прекршоци казниви со закон.⁵⁷

Форензичките сметководители мора во текот на работата константно да ја докажуваат својата работа. Самиот концепт на форензичко сметководство е многу комплексен и темелен, и со самото тоа сметководителите во своето професионално и независно одлучување формираат презентација со високо ниво на доверливост, која како таква може да се применува како доказ во судска постапка. Форензичко сметководство

⁵⁵ Словиќ Ј., *Финансијска Форензика, Истражување корпоративног криминала*, Висока школа струковних студија за економију и управу, Београд, 2014 стр.30-31.

⁵⁶ <https://www.acfe.com/career/career-paths/career-path-accounting/career-path-detail-forensic-accountant> пристапено на 16.10.2023.

⁵⁷ Koletnik F., Kola, I., *Forensic Forenzicko racunovodstvo , Zveza racunovodij, finacnikov in revizorjev*, Slovenija, Ljubljana, 2013 str.121.

претставува сметководство кое е соодветно за јавни прегледи затоа што има висок степен на доверливост.⁵⁸

Во форензичко сметководство анализа претставува прв чекор во кој се разработува и објаснува причина и последица на одредени појави, вклучувајќи и откривање на измами и нивни последици. Оваа област на сметководство е ориентирана на докази за економски трансакции, но и на известување, како составен дел на сметководствен систем и законска мрежа која го подржува овој тип на докази, како прифатливи во функција на утврдена сметководствена практика. Во развој на форензичко сметководство најголемо влијание имале емпириски знаења кои се добиени низ деловна пракса, а во помала мерка имале влијание теоретски знаења.⁵⁹

Форензика претставува „длабинско“ истражување на настани кои доведуваат до сомнеж дека постои можност за незаконска активност, односно дека измама е можна.

1.1.1 Цели на форензичко сметководство

Форензичко сметководство применува знаења од различни дисциплини, а некои од нив се сметководство, економија, ревизија, статистика, истражни вештини и слично.⁶⁰

За форензичко сметководство карактеристична е истражувачка функција и како таква таа се состои од: сметководство, правни науки и информатичка технологија. Кога кај менаџментот постои загриженост за отстапувања во финансиски извештаи и поради финансиски измами, тогаш на нив им се потребни многу по сложени услуги од оние кои ги нудат сметководители, односно потребни им се услуги од форензички сметководители. Примарна цел на форензички сметководители е објективна верификација на финансиски случувања. Многу често форензички сметководители се повикуваат на суд во улога на вешти лица, како на страна на тужителот така и на страна на одбраната. Форензички сметководители можат да работат и на граѓански и на кривични судски постапки. Што се однесува до граѓанска постапка, форензичкиот сметководител може да биде повикан да изврши проценка на економска штета која е настаната поради прекин на договор. Во кривична постапка од форензичкиот сметководител може да се бара презентирање на

⁵⁸ Budimir N. 'Forenzicko smetkovodstvo, Anali poslovne ekonomije br.8', Univerzitet za poslovni inžinering I menadzment, Banja luka, 2013 str.7.

⁵⁹ ИБИБ ст.7-8.

⁶⁰ Ибид стр.8.

податоци за извршена измама во област на осигурување, потоа да идентификува измама, перење пари и слично.⁶¹

Пораст на број на форензички сметководители е поради фактот за зголемена потреба од нивно ангажирање, а тоа е предизвикано од повеќе фактори и тоа: голем број на претпријатија признале дека се жртви на измами, се поголем број на случаи на мито и корупција, се поголем број на финансиски извештаи во кои е утврдено погрешно претставување на податоци, се поголем број на измами во кои се прикажува нереална загуба на имот, повеќе од една третина на откриени измами се откриени случајно со примена на вообичаени постапки за детекција на измами и слично.

Како алат форензички сметководители ги применуваат своите истражувачки вештини, сметководствени и ревизорски процедури и друго. Форензичко сметководство нема за задача да ги пронајде само несогласувањата, тоа пронаоѓа цела низа на измами, но и дава одговор на прашањата како што се: кој, каде, како, зошто и друго?

1.1.2 Задачи на форензичко сметководство

Основни задачи на форензичко сметководство се: анализа, интерпретација, сумирање и презентација на меѓусебно поврзани деловно-финансиски ставки, на тој начин да тие бидат јасни и поткрепени на соодветен начин. Многу често форензички сметководители се дел од следните активности: анализа и истражување на докази за извршена измама, презентација на резултати од истражување и тоа во вид на извештаи и комплетирање на документација, учествува во развивање на компјутерски апликации кои ќе служат за анализа и презентација на финансиски докази, асистираат во правни постапки и слично. Значи може да се заклучи дека форензички сметководители со помош на знаењата што ги поседуваат од област на сметководство, ревизија, менаџирање, истражни вештини, имаат можност за јасен увид во (не)правилности и (не)праведности кои се јавуваат во деловни субјекти.⁶²

1.2 Форензичка ревизија

⁶¹ Ибид стр.9.

⁶² Koletnik F., Kola, I., *Forensic Forenzicko racunovodstvo, Zveza racunovodij, finacnikov in revizorjev*, Slovenija, Ljubljana, 2013 str.122.

Ревизија во развиени земји со години, од аспект на активности, била ограничена со ревизорски стандарди, поради што ревизорските фирми не смееле да даваат услуги надвор од таа традиционална правна рамка. Меѓутоа, во последните три децении од ревизорот се бара да пружа услуги и надвор од традиционалната структура. На тие барања ревизорите одговориле со прилагодување на професионална регулатива, а тоа довело до тоа да ревизијата денес, покрај традиционална ревизија на финансиски извештаи, пружа и услуги на ревизија за специјални цели, прегледи, докажувања како и други неревизорски услуги. Поради се поголеми финансиски скандали во големи корпорации во светот предизвикани од криминални активности во финансиски извештаи, довело до тоа да големи ревизорски фирми се повеќе пружаат и услуги на форензичка ревизија, иако таа област се уште не е значајно уредена со професионални регулативи и стандарди.⁶³

Имено, зборот форензика потекнува од англиски збор *forensics*, што во превод значи прикладно за примена на суд или во јавна расправа.

Земајќи ги предвид фактите дека форензичка ревизија претставува нова практична дисциплина во рамки на традиционална ревизија, со самото тоа таа се уште нема своја единствена дефиниција. Дефиниција за форензичка ревизија има дадено Институт на форензички ревизори (*Institute of forensic auditors – IFA*), кој е основан 2011 година во Белгија. Нивната дефиниција гласи: форензичка ревизија е активност на собирање, верифицирање, обработка, анализа и известување за податоци, а се тоа со цел утврдување на факти и собирање на докази кои би можеле да се употребат во судско-финансиски спорови, а кои настанале како последица на криминални активности во финансиски извештаи и давање на превентивен совет. Може да се дефинира и како сеопфатна истрага на измами кои вклучуваат ревизија на сметководствена евиденција, а се со цел докажување и тргање на сомнеж за настанување на измама.⁶⁴

Форензичка ревизија која се дефинира на овој начин вклучува и процес на вршење на интервјуа на лица поврзани со измамата, а по потреба вклучува и сведочење на суд. Од друга страна праксата на форензичка ревизија вклучува и: давање на совет како поддршка во судска постапка, сведочење на суд и истрага на финансиска измама.⁶⁵

⁶³ Petkovic A., *Forenzicka revizija*, Proleter AD Becej, 2010 str.154.

⁶⁴ Singleton T., Singleton A., Bologna J., Lindquist R., *Fraud Auditing and Forensic Accounting*, New Jersey: Wiley, 2006, p.43.

⁶⁵ Rezaee Z., Riley R., *Prevara u finansijskim izvestajima*, New Jersey: Wiley, 2010, p.227.

Земајќи го предвид претходно наведеното може да се каже дека форензичката ревизија може да се одреди како вид на ревизорска услуга која се заснова на сметководствени и ревизорски вештини со спроведување на насочени и детални ревизорски процедури, а се со цел да се откријат криминални активности во финансиски извештаи и нивно претставување на начин кој е прифатлив за судска постапка. Иако форензичка ревизија ја спроведуваат ревизорски куќи, сепак форензичка ревизија се разликува од традиционална ревизија на финансиски извештаи. Сите тие разлики всушност ги претставуваат основните обележја на форензичка ревизија.⁶⁶

1.2.1 Цели на форензичка ревизија

И покрај тоа што форензичка ревизија претставува нов тип на ревизија на финансиски извештаи, таа се уште нема засебно развиени општо прифатени стандарди со помош на кои би можеле да се истакнат и нејзините најважни цели. Имено најважна цел на форензичка ревизија е откривање на криминални активности во финансиски извештаи на клиенти, без оглед на материјалната големина, односно степен на негово влијание и вистинитост и објективност на финансиски извештаи. За да се оствари основната цел на форензичка ревизија, неопходно е да се остварат поединечни, односно пониски цели. Во тие цели спаѓаат: откривање на криминални работи или шеми, места на извршување, откривање на извршител, утврдување на период на извршување и утврдување на штета. Кога ќе се соберат сите докази од поединечни цели, форензичкиот ревизор го опишува настанувањето, текот и последиците од криминални активности кои биле предмет на истражување. Форензичкиот ревизор мора да води сметка да сите негови наоди можат да завршат на суд, така што сите извештаи мора да ги изработи со високопрофесионално внимание. Форензичката ревизија може да биде:

- Посебна корективна истражна ревизија кај која постои сомнеж за извршена измама;
- Посебна превентивна истражна ревизија кај која нема сомнеж за измама.⁶⁷

Форензичка ревизија претставува стручна истражувачка работа каде истражувачки ревизор користи ревизорски начини, методи и техники на истражување, кои претставуваат

⁶⁶ Petkovic A., *Forenzicka revizija*, Proleter AD Becej, 2010, str.188.

⁶⁷ Koletnik F., Kola, I., *Forensic Forenzicko racunovodstvo*, Zveza racunovodij, finacnikov in revizorjev, Slovenija, Ljubljana, 2013 str.54.

составен дел на важечки законски постапувања на интерен ревизор. На форензички ревизор неопходни му се и посебни знаења и вештини за форензичко истражување.

За да се исполни целта на форензичка ревизија, форензички ревизор треба во одредена мерка во која што е возможно да ги открие и именува извршителите на криминални дејствија, потоа да одреди место и време на извршување, да пресмета и да ја искаже материјалната штета која настанала при извршување на криминалното дејствие и на крај да го опише начинот на извршување на криминалното дејствие.

Од голема важност за форензички ревизор и форензичка ревизија е утврдување на начин, односно техника на извршување на кривично дело. На овој начин клиентот на форензичка ревизија ги открива слабостите во својата интерна контрола и механизми за помош кои што се заобиколени од страна на извршителот. Кога ќе се добие одговор, субјектот кој што е оштетен може во иднина да преземе мерки со чија што помош би го зајакнал својот систем на интерна контрола и би спречила слични нови незаконски активности. Кога во истрагата се откриваат техники со чија што помош е извршено кривично дело, правосудниот орган полесно ќе може да одреди дали е извршено кривично дело и за кое кривично дело се работи (во случај на судска постапка правосудниот орган ќе изврши квалификација на кривично дело).

1.2.2 Карактеристики на форензичка ревизија

Со оглед на основни и поединечни цели на форензичка ревизија, форензички ревизор има многу по специфичен пристап на верифицирање на финансиски извештаи, како по прашање на материјалност и опфаќање на измами така и на начин на известување за резултати од својата работа. Форензичка ревизија поседува и посебни карактерни црти во однос на традиционална ревизија. Традиционална ревизија во прв план го става пронаоѓањето на грешки и превенција како резултат на делување на интерна контрола, при што ревизорот ја проверува делотворноста по пат на земање на примероци, а не по пат на целокупен преглед на сите трансакции. Но кога се работи за форензички ревизори тие имаат потполно различен пристап. При постоење на сомнеж за финансиска измама, форензичкиот ревизор детално ги испитува поголемиот дел или сите трансакции.

Форензичка ревизија и традиционална ревизија се разликуваат и по прашање на материјалност. Материјалност е концепт на ревизија и сметководство кој се однесува на

важноста и значењето на ставките и трансакциите кои се прикажани во финансиски извештаи. За една информација се вели дека е материјално значајна, доколку нејзиното неприкажување или погрешно прикажување може да влијае на одлуките кои ги донесуваат корисниците врз основа на финансиски извештаи. Традиционалниот ревизор при утврдување на веројатност дали ќе има или не материјални грешки, применува статистика, го оценува системот на интерна контрола и доколку оцени дека е делотворен, тогаш материјалните грешки нема да бидат веројатни. Од друга страна форензички ревизор не е насочен кон откривање на материјално значајни неправилности, односно тој ги открива сите криминални активности без оглед на нивниот степен на значење и големина. Одредени автори истакнуваат дека ниво на материјалност при ангажирање на форензичка ревизија е многу пониско и е понасочено во однос на редовно ангажирање на независна ревизија. Тие сметаат дека ни една трага, па ни мал дел од доказ не е толку мал да не би бил значаен, односно материјален.⁶⁸

Независна ревизија своето внимание го насочува кон сегашноста, односно во тековна година за која се спроведува ревизија на финансиски извештаи и тоа во смисла на интерни контроли, како и веродостојност, вистинитост и математичка точност на книжења. Меѓутоа вака ограничен пристап, поради фактот дека криминалните активности можат и со години да се кријат во финансиски извештаи, не обезбедува перспектива која е битна за откривање на незаконски дејствија. Форензички ревизор не врши верификување на сет на финансиски извештаи за одредена деловна година, туку раководен според сомнежот за постоење на незаконски постапки, ја прати трагата на криминалната активност се до нејзиниот корен, односно почеток, без оглед на тоа кога е таа извршена. На крај, независен ревизор изработува извештај во кој го изнесува своето мислење за тоа дали финансискиот извештај е во согласност со општо прифатена рамка за финансиско известување, при што основни елементи на ревизорски извештај се пропишани со меѓународни стандарди. За разлика од извештајот на независен ревизор, за извештајот на форензичка ревизија нема општо прифатена форма и меѓународни стандарди, па поради тоа форензичкиот ревизор со својот извештај мора да задоволи одредени основни критериуми, а кои пред се, се однесуваат на негова применливост и употребливост во можна судска постапка.

⁶⁸ Bologna G., Lindquist J., *Fraud Auditing and Forensic Accounting*, New Jersey: Wiley, 2003, p.47.

1.2.3 Процес на форензичка ревизија

Целта на ангажирање на форензичка ревизија е собирање на докази со кои ќе се докаже или отфрли хипотеза за постоење на измама во компанија. Секоја истрага па така и форензичка, се состои од неколку фази, а тоа се: покренување на истрага, спроведување на истрага и на крај подигање на обвинение.⁶⁹ Фази на процес на форензичка ревизија се разликуваат од автор до автор. Така се издвојува процес на форензичка ревизија кој се состои од следните фази: составување на група на форензички ревизори, запознавање со предметот и спроведување на аналитички постапки, изработка на план на форензичка ревизија, собирање на докази и на крај следи изработка на извештај за спроведена форензичка ревизија. Фазите можат да бидат и: покренување на истрага, дефинирање на теории за измами, составување на план на истрага, собирање на докази, спроведување на интервјуа и сведочење на суд.⁷⁰ Форензички ревизор опфаќа една од три типа на измами, а тоа се: противзаконско присвојување на имот, лажно финансиско известување и корупција. Од како ќе ја развие и тестира измамата, форензичкиот ревизор донесува одлука дали таа истрага ќе се продолжи. За да истрагата биде продолжена неопходно е да се процени дали има основа за тоа. Доколку одлучи да продолжи со истрагата, потребно е да собере докази и да спроведе интервјуа со потенцијални сведоци, а се тоа со цел да ја подржи теоријата за настаната измама.

2. ПРИМЕНА НА BENEISH M SCORE МОДЕЛ ВО ОТКРИВАЊЕ НА СМЕТКОВОДСТВЕНИ ИЗМАМИ И МАНИПУЛАЦИИ

Сметководствени измами и манипулации од секогаш биле предмет на интерес на аналитичари, инвеститори, менаџери, доверители, регулаторни тела и на сите други останати корисници на информации од финансиски извештаи. Клучно прашање е како да се разликуваат финансиски извештаи во кои е извршена манипулација на податоци во однос на оние во кои не е извршена манипулација.⁷¹

⁶⁹ Silverstone H, Sheetz M, *Forensic Accounting and Fraud investigation for Non-Experts*, New Jersey: Wiley, 2007, p.122.

⁷⁰ Klikovac A. *Faze procesa forenzicke revizije*, *Racunovodstvo I finansije* 2008 str.80.

⁷¹ Skalak S., Clayton M., Golden T., *A Guide to Forensic Accounting Investigation*, New Jersey: Wiley, 2006, p.378.

Професорот Messod D.Beneish, од Универзитетот „Индијана“, нагласил дека манипулација со добивка како подрачје кое најчесто е подложно на несоодветна примена на сметководствени стандарди (MRS/MSFI) и манипулации од страна на менаџмент, се со цел деловното работење и финансиските извештаи на претпријатија да бидат прикажани на јавноста и инвеститорите на начин на кој што тие очекуваат и сакаат да ги видат, а не онака како што тие реално изгледаат.⁷² Иако манипулации на финансиски извештаи обично подразбираат вештачко зголемување на приходи или намалување на расходи, Beneish разгледувал одредени ставки на имот како и раст на продажба, како можни подрачја на манипулација во финансиски извештаи.⁷³ Користејќи COMPUSTAT ⁷⁴како база на податоци на примерок на 74 компании, Beneish забележал дека манипулации на финансиски извештаи во компании најчесто се резултат на книжење на фиктивни приходи или капитализација на трошоци. Исто така, забележал дека манипулација на финансиски извештаи обично е застапена кај млади претпријатија кои се во фаза на раст и развој, за разлика од претпријатија кои работат подолга низа години и кои се под лупа на регулаторот. Врз основа на истражувањето тој креирал варијабли (параметри) и математичка формула со помош на која и врз основа на податоци добиени од годишни финансиски извештаи тој ги идентификува манипулации со добивка на претпријатие, односно манипулација на финансиски извештаи. Beneish M Score е базиран на осум параметри, односно рација, и тоа: ⁷⁵

2.1 Коефициент на обрт на побарувања од купувачи (Days Sales in Recievables Index – DSRI)

⁷² Glogic E., Hasanbegovic E., Skandro S., *Forenzicka revizija I finansijske prevare*, Visoko skolska ustanova FINra, Tuzla 2023, str.331.

⁷³ Skalak S., Clayton M., Golden T., *A Guide to Forensic Accounting Investigation*, , New Jersey: Wiley, 2006, p.380.

⁷⁴ COMPUSTAT е база на податоци на финансиски, статистички и пазарни информации за компании во целиот свет. Покрива компании од преко 100 држави со 99% покриеност на целиот светски пазар <https://en.wikipedia.org/wiki/Compustat> пристапено 20.10.2023.

⁷⁵ <https://www.investopedia.com/terms/b/beneishmodel.asp> пристапено 20.10.2023.

Овој коефициент покажува колку пати просечна побарувачка настанала по основ на продажба содржана во нето приход од продажба. Овој коефициент се добива на следниот начин:

$$DSRI = \frac{\text{Побарувања / Приходи од продажба (тековна година)}}{\text{Побарувања / Приходи од продажба (претходна година)}}$$

Година:	1998	1999
Пример 1: Приходи од продажба:	420 000 000 USD	1 665 000 000 USD
Побарувања:	71 000 000 USD	967 000 000 USD

$$3.436 = \frac{967\,000\,000 / 1\,665\,000\,000}{71\,000\,000 / 420\,000\,000}$$

76

Оваа варијабла се пресметува за две последователни години и се проверува дали приходи од продажба и побарувачка драстично се разликуваат. Доколку се работи за несразмерно зголемување на обрт на побарувачка во тековна година во однос на претходна година Beneish смета дека тоа може да послужи како индикација или сигнал дека приходите, односно добивката во испитувано претпријатие се преценети, односно извршена е манипулација на финансиски извештај. Големината на овој коефициент зависи од нето приход од една страна и просечни побарувања од друга страна, па со тоа неосновано зголемување на овој коефициент може да биде поради фиктивно зголемување во форма на фиктивни продажби на пример, кога се врши привремено признавање на приходи по основа на наплатени аванси, хипертрофирање на постоечка продажба или забрзана наплата на побарувања.⁷⁷

⁷⁶ Skalak S., Clayton M., Golden T., *A Guide to Forensic Accounting Investigation*, New Jersey: Wiley, 2006, p.380

⁷⁷ Glogic E., Hasanbegovic E., Skandro S., *Forenzicka revizija I finansijske prevare*, Visoko skolska ustanova FINra, Tuzla 2023, str.332.

Според Beneish, манипулаторска маргина на DSRI индексот е 1,465, а во наведениот пример 1, индексот е 3,436, односно е поголем од граничната вредност, што значи дека претпријатието е вон баланс и треба да се спроведат дополнителни истраги за да се утврди дали има манипулација во финансискиот извештај.⁷⁸

2.2 Индекс на маржа на покритие (Gross Margin Index - GMI)

Рацио маржа на покритие се утврдува како однос на разлика помеѓу приходи од продажба и варијабилни расходи од една страна и приходи од продажба од друга страна:

$$GMI = \frac{(\text{Приходи} - \text{Варијабилни расходи}) / \text{Приходи} \quad (\text{тековна година})}{(\text{Приходи} - \text{Варијабилни расходи}) / \text{Приходи} \quad (\text{претходна година})}$$

Година:	1998	1999
Пример 2: Приходи од продажба:	420 000 000 USD	1 665 000 000 USD
Варијабилни расходи:	178 000 000 USD	850 000 000 USD

$$1.177 = \frac{(420\,000\,000 - 178\,000\,000) / 420\,000\,000}{(1\,665\,000\,000 - 850\,000\,000) / 1\,665\,000\,000} \quad 79$$

Доколку индекс на маржа на покритие во тековна година во однос на претходна година е поголем од еден, тоа ни покажува дека бруто маржа е во лоша состојба. Lev и Thiagarajan сметаат дека влошување на маржа на покритие е негативен сигнал за иднината на претпријатието. Доколку состојбата на претпријатието е лоша поголема е веројатноста дека ќе дојде до манипулации со заработувачка, односно постои позитивна корелација помеѓу индекс на маржа на покритие и можноста за појава на манипулација со добивка. Возможно е манипулација со залихи и други трошоци да доведе до покачување на маржа на покритие. Што значи дека покачување или намалување на маржа на покритие ја

⁷⁸ Skalak S., Clayton M., Golden T., *A Guide to Forensic Accounting Investigation*, , New Jersey: Wiley, 2006, p.381.

⁷⁹ Ибид стр.381.

зголемува можноста за настанување на манипулација. Kellog и Kellogg во една прилика имаат изјавено дека „ако се исклучат необичните околности, рацио маржа на покритие треба да остане иста од година во година“.

Рацио маржа на покритие не би требало драстично да се менува во текот на времето, односно анализа на ова рацио е важна за откривање на бројни измами поврзани со залихи или можности за фиктивна продажба.⁸⁰

Во наведениот пример 2, индекс на маржа на покритие е поголем од еден, но не многу драстично, со што во овој случај треба да се спроведат дополнителни истраги со цел да се утврди природата на зголемувањето на GMI индексот.

2.3 Индекс на квалитет на актива (Asset Quality Index – AQI)

Квалитет на актива во одредена година е однос на долгорочни средства без недвижности, машини и опрема и вкупна актива, односно се мери удел на вкупни средства кој има помала веројатност за идна економска корист. Индекс на квалитет на актива се пресметува:

$$AQI = \frac{1 - (\text{Тековни средства} + \text{Нето фиксни средства}) / \text{Вкупни средства (тековна година)}}{1 - (\text{Тековни средства} + \text{Нето фиксни средства}) / \text{Вкупни средства (претходна год.)}}$$

Година:	1998	1999
Пример 3: Тековни средства:	977 000 000 USD	2 947 000 000 USD
Нето фиксни средства:	434 000 000 USD	6 026 000 000 USD
Вкупни средства:	2 639 000 000 USD	19 706 000 000 USD

$$1 - (2\,947\,000\,000 + 6\,026\,000\,000) / 19\,706\,000\,000$$

81

⁸⁰ Glogic E., Hasanbegovic E., Skandro S., *Forenzicka revizija I finansijske prevare*, Visoko skolska ustanova FINra, Tuzla 2023, str.333.

⁸¹ Skalak S., Clayton M., Golden T., *A Guide to Forensic Accounting Investigation*, New Jersey: Wiley, 2006, p 382.

$$1.170 = \frac{1 - (977\,000\,000 + 434\,000\,000) / 2\,639\,000\,000}{1}$$

Индекс на квалитет на актива го покажува квалитетот на активата во годината, односно квалитет на актива споредено со претходна година. Siegel смета дека ако индексот AQI е поголем од еден, тоа значи дека претпријатието го зголемило учеството на одложените трошоци. Од таа причина тој смета дека постои позитивна корелација помеѓу зголемување на индекс на квалитет на актива и можност за манипулација со добивка.⁸²

Во пример број 3 индекс на квалитет на актива е поголем од еден со што би требало да се спроведат дополнителни истраги во претпријатието.

2.4 Индекс на пораст на продажба (Sales Growth Index – SGI)

Индекс на пораст на продажба го покажува соодносот на продажбата во две последователни години. Нето продажба ја добиваме како разлика од бруто продажба од една страна и поврат на производи, оштетени производи, од друга страна. Нормално дека растот сам по себе, не имплицира дека се работи за манипулација, меѓутоа, истражувањата покажуваат дека претпријатија кои бележат раст се повеќе склони кон манипулации и финансиски измами поради тоа што потреба за капитал создава притисок врз менаџментот да ја остварат планираната добивка. Доколку како препрека на раст на претпријатие се гледа пад на цена на акции како прв индикатор на забавување, тогаш постои поголема можност за појава на манипулација со добивка.

Во таа смисла, Fridson смета дека претпријатијата готово секогаш се обидуваат да го покријат фактот дека нивниот раст се забавува, поради тоа што тој факт може многу скапо да ги чини. Според него секогаш постои позитивна корелација помеѓу индекс на пораст на продажба и можност за појава на манипулација на добивка.

$$SGI = \frac{\text{Продажба (тековна година)}}{\text{Продажба (претходна година)}}$$

⁸² Glogic E., Hasanbegovic E., Skandro S., *Forenzicka revizija I finansijske prevare*, Visoko skolska ustanova FINra, Tuzla 2023, str.333.

Година:	1998	1999
Пример 4: Продажба:	420 000 000 USD	1 665 000 000 USD

$$3.964 = \frac{1\,665\,000\,000}{420\,000\,000} \quad 83$$

Во пример број 4 индекс на пораст на продажба е поголем од еден со што би требало да се спроведат дополнителни истраги во претпријатие.

2.5 Индекс на амортизација (Depreciation Index – DEPI)

Индекс на амортизација е показател на однос на амортизација во две последователни години. Стапка на амортизација во одредена година се пресметува на следниот начин:

$$\text{DEPI} = \frac{\text{Амортизација}}{\text{Амортизација} + \text{Нето вредност на недвижности машини и опрема}}$$

DEPI поголем од еден може да биде индикатор дека стапката, по која недвижностите, машини и опрема се амортизираат, се намалила, со што се зголемила можноста, претпријатието свесно, со продолжување на век на користење или воведување на нови методи на амортизација, ја зголемува добивката, односно постои позитивна корелација помеѓу индекс на амортизација и можност за манипулација со финансиски извештаи.⁸⁴

2.6 Индекс на трошоци на продажба, управа и администрација (Sales, Generale and Administrative expenses Index - SGAI)

⁸³ Skalak S., Clayton M., Golden T., *A Guide to Forensic Accounting Investigation*, New Jersey: Wiley, 2006, p.382

⁸⁴ Glogic E., Hasanbegovic E., Skandro S., *Forenzicka revizija I finansijske prevare*, Visoko skolska ustanova FINra, Tuzla 2023, str.335.

Овој индекс го мери односот на трошоците на продажба, управа и администрација во две последователни години. Несразмерниот пораст на трошоци, аналитичарите го интерпретираат како негативен сигнал за иднината на претпријатието. Постои позитивна корелација помеѓу овој индекс и можноста за манипулација.

2.7 Индекс на левериџ (Leverage index – LVGI)

Индекс на левериџ го мери односот помеѓу вкупниот долг и вкупниот имот во две последователни години. Со помош на финансиски левериџ, претпријатие настојува да креира таква структура на капитал која ќе биде во функција на максимизирање на вредност на претпријатие, и тука се создава можност за манипулација. Според Beneish доколку овој индекс е поголем од еден, тоа укажува на зголемување на левериџ.

2.8 Однос на вкупни активни временски разграничувања и вкупна актива (Total Accruals and Total Assets – TATA)

Овој показател се добива со делење на нето добивка и нето парични текови од оперативни активности со вкупна актива. Откако ги запознавме сите осум варијабли кои ги користи Beneish M Score модел, можеме да ја покажеме релацијата (формулата) која помага да се идентификуваа можноста на претпријатието за манипулација. Beneish M Score модел може да се користи во две варијанти со пет, односно со осум варијабли како што се презентирани претходно.⁸⁵

$$\text{TATA} = \frac{(\text{Тек. средства-Готовина}) - (\text{Тек. обврски-Тек. удел-Даноци}) - \text{Амортизација}}{\text{Вкупни средства}}$$

Година:	1998	1999
Пример 5: Тековни средства:	977 000 000 USD	2 947 000 000 USD
Тековни обврски:	256 000 000 USD	1 853 000 000 USD
Готовина:	806 000 000 USD	1 633 000 000 USD
Даноци:	16 000 000 USD	140 000 000 USD

⁸⁵ Ибид

Тековен удел:	6 393 000 000 USD	5 496 000 000 USD
Амортизација:	1 000 000 USD	124 000 000 USD
Вкупни средства:	2 639 000 000 USD	19 706 000 000 USD

$$-0.069 = \frac{(2947-977) - (1633-806) - (1853-256) - (5496 - 6393) - (140-16) - 124}{19706}$$

Напомена: Секоја пресметка е единствена. Во зависност од останатите околности некои пресметки ќе бидат индикатор за продлабочување на финансиска истрага, а други нема да бидат.⁸⁶

Резултати добиени со Beneish M Score модел се разгледуваат на следниот начин: доколку $M > 2,22$ тоа укажува на висок ризик на манипулација со финансиски извештаи, и спротивно доколку $M < 2,22$, укажува дека со резултатите од финансиски извештаи не е вршена манипулација.⁸⁷

3. БЕНФОРДОВ ЗАКОН

Во 1881 година, Simon Newcomb во натписот: „Note on the Frequency of use of different digits in natural numbers“ утврдил дека како прв значаен број најчесто се појавува бројот 1, за разлика од други броеви, и дека фреквенцијата опаѓа до бројот 9. Идејата дошла од опсервација и користење на логаритамски таблици.

Тој воочил дека книжените примери во логаритамски таблици се значајно истрошени на почетните страници на кои се помали броеви. Од тоа извел заклучок дека научниците ги користеле логаритамски таблици за да ги бараат броевите кои почнуваат со број 1 многу почесто од оние кои почнуваат со бројот 2,3... Заклучокот бил дека постојат повеќе броеви кои почнуваат со број 1, отколку со другите поголеми бројки.

Newcomb ја пресметал можноста дека бројот има која било значајна прва бројка од 0 со помош на образецот. Во 1938 година физичарот Френк Бенфорд го воочил истото што и Њукомб, па самото математичко правило за фреквенција на цифри е наречено Бенфордов

⁸⁶ Skalak S., Clayton M., Golden T., *A Guide to Forensic Accounting Investigation*, , New Jersey:Wiley,2006, p.383

⁸⁷ Glogic E., Hasanbegovic E., Skandro S., *Forenzicka revizija I finansijske prevare*, Visoko skolska ustanova FINra, Tuzla 2023, str.335.

закон. $P(d) = \text{Logio}(1+1/d)$, каде се d -цифрите: 1,2,3... до 9, а P е веројатноста за појавување на тие броеви. Користејќи го тој образец на веројатност дека првиот број ќе биде 1 е за околу 39% додека веројатноста дека првиот број е 9 само 4,6%.

Бројка	1. место	2. место	3.место	4.место
0		0,11698	0,10178	0,10018
1	0,30103	0,11389	0,10138	0,10014
2	0,17609	0,19882	0,10097	0,10010
3	0,12494	0,10433	0,10057	0,10006
4	0,09691	0,10031	0,10018	0,10002
5	0,07918	0,09668	0,09979	0,09998
6	0,06695	0,09337	0,09940	0,09994
7	0,05799	0,09035	0,09902	0,09990
8	0,05115	0,08757	0,09864	0,09986
9	0,04576	0,08500	0,09827	0,09982

Табелата 1 ја покажува очекувана фреквенција за сите броеви од 0 до 9 за секое од првите четири места во кој било број.

Извор: Белак В., Деловна форензика и форензичко сметководство, борба против измами, Белак Exzellenz д.о.о., Загреб, 2011., стр. 191

За првата цифра од бројот:

Веројатност ($D1=d1$) = $\log(1 + (1/d1))$; $d1=(1,2,3,...9)$

За втората цифра од бројот:

Веројатност ($D2=d2$) = $2 \log(1 + (1/d1d2))$; $d2=(1,2,3,...0)$

За двоцифрена комбинација е:

Веројатност ($D1D2=d1d2$) = $\log(1 + (1/d1d2))$

Веројатност ($D2=d2$) и ($Di=di$) = $\log(1 + (1/did2)) / \log(1 + (1/di))$; каде е:

$D1$ првата цифра од бројот, $D2$ втората цифра од бројот итн.

3.1 Примена на Бенфордовиот закон во деловното работење

Практично не постои аспект од научна или човечка дејност каде што не е детектиран феномен кој се опишува со овој закон. По 1980-ти години тој станал значаен алат за детекција на аномалии во финансиски податоци. Прв познат пример била анализа на даночни пријави на Бил Клинтон која ја направил Марк Нигрини. Без оглед на заклучокот, овој случај покажал огромен потенцијал и брзо после тоа следи експанзија на примена на Бенфордовиот закон. Користен е во истраги на големи финансиски афери како што се: Enron, Parmalat, Societe General. Во Соединетите Американски Држави секој ревизор треба да знае да го користи овој алат кој што денес е вграден во сите познати програмски пакети.

Избор на алат за анализа на динамика на броеви е многу важен аспект на секоја анализа. Друг важен аспект е избор на методологија на анализа.

Еден од првите извори во анализа на податоци е промет во одреден период. Нивна специфичност е што имаат страна на долг и побарување. Секоја од тие две групи може да биде основа за анализа, но тоа носи ризик да не се добие целосна слика. Колку и да изгледа тоа чудно нема основа да се смета дека тие две групи се независни една од друга. Вообичаена пракса е овие две групи да се спојат во една и да се третираат како единствен примерок, без видливи поделби. Овој пристап има и недостаток. Може да се случи тестот да не покажува аномалии во дистрибуција на броеви доколку тие постојат и во двете групи. Ако тестот укаже на аномалии тогаш аналитичарот мора да вложи додатен напор за да детектира на која страна е изворот. За да тоа биде надминато направена е верзија на Hosmer-Lemeshow тест кој ги надминува тие проблеми и обезбедува јасно насочување кон изворот на евентуални несогласувања.⁸⁸

3.2 Приказ на примена на Бенфордовиот закон во форензичка ревизија

За демонстрација на методот земен е примерок од 33536 ставки, од кои 21244 се должовни ставки, а 12319 се побарување. Во табела број 2 се фреквенции за водечки броеви по категории.

Табела број 2: Фреквенции на водечки броеви

	Пример фреквенции	Симулирани фреквенции
--	-------------------	-----------------------

⁸⁸ Glogic E., Hasanbegovic E., Skandro S., *Forenzicka revizija I finansijske prevare*, Visoko skolska ustanova FINra, Tuzla 2023, str.326.

Број	Ставки	Должи	Побарува	Ставки	Должи	Побарува
1	9.169	5.328	3.841	10.104	6.300	3.804
2	6.104	3.830	2.274	5.910	3.850	2.060
3	4.197	2.772	1.425	4.193	2.610	1.583
4	4.048	2.830	1.218	3.253	2.070	1.183
5	3.019	1.976	1.043	2.658	1.680	978
6	2.366	1.594	772	2.247	1.433	814
7	1.870	1.186	684	1.946	1.232	714
8	1.536	926	610	1.717	1.092	625
9	1.254	802	452	1.536	977	559
Вкупно	33.536	21.244	12.319	33.564	21.244	12.320

Извор: Glogic E., Hasanbegovic E., Skandro S. (2023), Forenzicka revizija I finansijske prevare, Visoko skolska ustanova FINra, Tuzla, стр.32

Прва работа која се воочува е значајна разлика во фреквенции на ставки должи и побарува, земени посебно и заедно. Фреквенција на број 4 е многу поголема во однос на посебни податоци и во однос на обединет примерок.

Вредност на хи-квадрат за обединување на примерок е $X^2 = 416,5090$, што е значително над гранична вредност $X^2_{7,0.05} = 14,0671$.

Вредност на статистика на Хосмер-Лемешов тест во овој случај е:

$$H_{11} = \sum_{d=1}^9 \frac{O_{1d}^2}{E_1} = 21\,845,64568$$

$$H_{10} = \sum_{d=1}^9 \frac{O_{0d}^2}{E_0} = 12\,370,9340$$

$$H = H_{11} + H_{10} - N = 21845,64568 + 12370,9340 - 33564 = 652,57968$$

Ако направиме иста симулација на фреквенции како во табела 2, на тој начин што вкупен број на податоци на делови е еднаков на почетни податоци, тогаш добиваме:

$$H_{11} = \sum_{d=1}^9 \frac{O_{1d}^2}{E_1} = 21.249,52932$$

$$H_{10} = \sum_{d=1}^9 \frac{O_{0d}^2}{E_0} = 12.329,54479$$

$$H = H_{11} + H_{10} - N = 21.249,52932 + 12.329,54479 - 33564 = 15.07411$$

Со оглед дека критична вредност $X_{7,0.05}^2 = 14,0671$ мораме да ја отфрлиме хипотезата за согласност на примероци со Бенфордовиот закон. Од друга страна пак:

$$H_{11} = \sum_{d=1}^9 \frac{O_{1d}^2}{E_1} - N_1 = 5.52932$$

$$H_{10} = \sum_{d=1}^9 \frac{O_{0d}^2}{E_0} - N_0 = 9.54479$$

Врз основа пак на овие две вредности не би била основа за отфрлање на хипотеза за согласност на фреквенции со Бенфордовиот закон, иако таа согласност не постои. Со други зборови би имале два спротивни заклучоци на основа на ист примерок.⁸⁹

4 . АНАЛИЗА НА ФИНАНСИСКИ ИЗВЕШТАИ

На финансиски форензичар мора да му биде јасно дека финансиска истрага никако не може да биде еднострана и линеарна и дека со разгледување на една сметка ќе ги добие сите одговори. Напротив, финансиски форензичар мора да се движи низ финансиски извештаи и да ги прати деловните промени, што значи дека треба да размислува и да се движи мултидимензионално, односно тридимензионално. Многу траги и одговори ќе успее да пронајде благодарение на двостраната природа на сметководствената евиденција, што значи дека основниот принцип на двојно сметководство воедно е моќен алат во раце на финансиски форензичар.⁹⁰

Аналитичка постапка во форензичко сметководство има три примарни цели:

- Подготовка (прелиминарни) аналитички постапки кои се користат за откривање на подрачја со висок ризик од измама, нивно влијание, и време и степен на потребни форензички испитувања.
- Независни аналитички постапки се користат за собирање на докази на основа на споредба и усогласување на податоци, односно утврдување на веродостојност на документи, сметководствени книжења и пресметки.
- Завршни аналитички постапки кои служат за да се донесе заклучок во однос на влијание на проблематични трансакции на финансиски извештаи.

Методи на анализа на финансиски извештаи во финансиска форензика се:

- Хоризонтална анализа е техника на анализа на финансиски извештаи со помош на која се споредуваат промени на позиции на финансиски извештаи во два или повеќе временски периоди.
- Вертикална анализа дава увид во структура на одредени финансиски извештаи со оглед на тоа дека со оваа анализа секоја ставка во извештај се искажува во процент.

⁸⁹ Ибид стр.328

⁹⁰ Словиќ Ј., *Финансијска Форензика, Истраживање корпоративног криминала*, Висока школа струковних студија за економију и управу, Београд, 2014, стр.107.

- Финансиска рацио анализа треба да следи одредена економска логика, а во донесување на заклучоци се споредува со очекувани вредности, вредности од претходни години и слично.

Во спроведување на форензичка ревизија од голема помош се компјутерски софтвери и знаења кои форензичарите ги користат за откривање на криминални активности, еден од тие софтвери е Computer Assisted Auditing Tools (CAATs), кој работи со голем број на податоци, обработува сложени трансакции на тој начин штеди време и ја зголемува ефикасноста.⁹¹

4.1. Хоризонтална анализа

Анализа на финансиски извештаи е дисциплина која се развила низ годините, со користење на сметководство, финансии, економија и статистика. Целта е подобро користење на информации од финансиски и други извештаи, се со цел донесување на оценка за финансиска состојба на претпријатие, идни перспективи и утврдување на внатрешна вредност.

Хоризонтална анализа на финансиски извештаи, овозможува да се направи споредба на два или повеќе извештаи во иста компанија во различни временски рокови, или два или повеќе извештаи на конкурентски компании во ист временски период. Оваа метода овозможува анализа на трендови и податоци низ време или споредба на податоци помеѓу компании. Тоа често се користи за оценување на финансиска стабилност и перформанс на компанија. Оваа анализа се користи и за идентификација на проблеми во работењето на компанијата, како што се намалени приходи или зголемени трошоци, а може да се користи и за проектирање на идни перформанси на компании со цел донесување на одлука за инвестирање или кредитирање.

Хоризонтална анализа може да се спроведе на различни финансиски извештаи, како што се биланс на состојба или биланс на успех. Постојат различни методи кои можат да се користат за хоризонтална анализа, како што се анализа на размер, анализа на индекс и анализа на разлика. Хоризонтална анализа на финансиски извештаи е важен метод за

⁹¹ Belak, V. *Business forensics and forensic accounting – fight against fraud*, Belak Excellens d.o.o., Zagreb, 2011, p. 205.

анализа на финансиски податоци кои овозможуваат на аналитичарите подобро да ги разберат перформансите и стабилноста на компанијата со цел донесување на одлуки.

При користење на хоризонтална анализа треба да се има предвид дека истата има свои ограничувања и недостатоци. Така на пример, таа се темели на податоци од минатото и не ги зема предвид идните движења и сегашните околности. Исто така, доколку се користи само еден метод на хоризонтална анализа можат да се испуштат битни информации. Затоа се препорачува хоризонтална анализа да се комбинира со вертикална анализа. Комбинација на методи овозможува добивање поширока слика за финансиска состојба на компанија. Треба да се има предвид дека финансиски податоци се само еден фактор кој влијае на компанијата и треба да се имаат предвид и други околности како што се: состојба на пазар на кој делува компанијата, индустриски трендови и макроекономски податоци.

Во хоризонтална анализа на финансиски извештаи корисно е да се користат различни видови на индикатори за да се добие поширока слика за финансиска состојба на компанијата. Некои од клучни индикатори кои се користат во хоризонтална анализа се:

- Скали: овозможуваат споредба на различни податоци помеѓу различни години или различни компании.
- Индекси: овозможуваат употреба на податоци помеѓу различни години и компании, најчесто се користат за нормализирање на податоци.
- Разлики: се употребуваат за споредба помеѓу две години или компании и се користат за идентификација на трендови и податоци.

Покрај тоа аналитичари можат да користат и други индикатори како што се: ликвидност, солвентност, рентабилност и активност за да добијат подобра слика за финансиска состојба на компанија.

Важно е да се има предвид дека хоризонтална анализа е само еден метод на анализа на финансиски извештаи и не дава потполна слика за финансиска состојба на компанија.

Во пракса, хоризонтална анализа на финансиски извештаи може да се изведе на неколку начина. Еден од наједноставните начини е користење на табели и графи во кои се прикажани податоци за различни години или компании. Таа ни пружа увид во трендови и движења на финансиска состојба на компанија низ време и помагаат да се идентификуваат проблемите и можностите. Друг начин е користење на специјализирани програми,

односно компјутерски софтвери за анализа на финансиски извештаи. Овие програми овозможуваат автоматизирано пресметување на различни индикатори, како што се: соодноси, индекси и разлики и генерираат автоматски извештаи, табели и графикони. Аналитичари обично комбинираат повеќе методи на анализа за да добијат целосна слика за истражуваното претпријатие. Секако важно е аналитичарот да има добро разбирање на финансиски поими и принципи за да може правилно да ги интерпретира и користи податоците од финансиските извештаи.

Во хоризонтална анализа на финансиски извештаи важно е да се има предвид дека постојат различни начини за споредба на податоци и да секој од нив може да се користи во различни ситуации. Хоризонтална анализа на финансиски извештаи ни овозможува да се споредат финансиски резултати на компании од претходни години како и да се идентификуваат клучните тенденции и промени во работење. Оваа анализа ни пружа увид во постоечки трендови и тенденции во перформанс на компанија и овозможува фокус на клучни финансиски показатели како што се: приходи, добивка и ликвидност. Исто така, оваа анализа е корисна за споредба на конкурентски компании во ист сектор, а и за споредба на податоци на компании со индустриски просек.

Кај хоризонтална анализа на финансиски извештаи аналитичарот мора да биде свесен и за некои ограничувања и недостатоци.

Еден од главните недостатоци е дека хоризонтална анализа не ги зема предвид промените во економските и деловните околности кои можат да влијаат на финансиска состојба на компанија. Тоа значи дека промени и трендови во финансиски показатели не можат во потполност да се објаснат само со споредба на податоци во различни години. Друг недостаток е дека хоризонтална анализа не ги зема предвид разликите во методологија на известување помеѓу различни компании. Тоа значи дека податоци од финансиски извештаи помеѓу различни компании не може да се споредуваат доколку не се користат исти или слични методи на известување.

Трет недостаток е тоа што хоризонтална анализа не ги зема предвид разликите во големина и структура на компании. Тоа значи дека податоци од финансиски извештаи не можат да се споредуваат помеѓу две компании без да се земат предвид разликите во големина и структура меѓу нив.

И покрај овие ограничувања, хоризонтална анализа на финансиски извештаи е корисна метода за анализа на финансиска состојба на компанија. Недостатоци на хоризонтална анализа вклучуваат и ограничувања на споредби во ист сектор и годишни периоди, што може да доведе до нереални заклучоци и недостаток на разбирање на вистински промени во финансиски резултати на компанијата.

4.2 Вертикална анализа

Вертикална анализа е метод на финансиска анализа кој користи процентуални изрази за споредување на различни ставки во биланс на состојба и биланс на успех. Вертикална анализа овозможува разгледување на компанија од различни агли и проучување на финансиски извештаи низ призма на различни финансиски показатели, со што се добива поширока слика на финансиска состојба на компанија. Овој пристап овозможува анализа на ставки во различни периоди или споредба со други компании и со тоа дава информации за структура и промени во финансии на компанија. Во вертикална анализа секоја ставка во финансиски извештај се изразува во однос на некоја референтна вредност, најчесто некој ефект во биланс на состојба или биланс на успех. На пример, ако се користи биланс на состојба како референтна вредност, секоја ставка во биланс на состојба се изразува во процент во однос на вкупна актива. Оваа анализа често се користи за идентификација на трендови и проблеми во финансиско работење на компанијата, како што се промени во структура на актива или пасива, зголемување или намалување на продажна маржа и залиха и слично. Вертикална анализа е клучна компонента на финансиска дијагностика и ни овозможува да ги проучуваме перформансите на компанијата во минатото и да ги оцениме нејзините финансиски способности во иднина. Наведениот метод е корисен за финансиско известување поради тоа што пружа увид во соодноси и разлики во финансиски извештаи и овозможува употреба на трендови. Покрај тоа, вертикална анализа овозможува идентификација на предности и слабости на компанија како и во одредување на нејзини финансиски приоритети. Меѓутоа треба да се напомене дека вертикална анализа не дава комплетна слика за финансиска состојба на компанија. Обично се користи заедно со други методи на финансиска анализа за да се добие комплетна слика за финансиска состојба. Вертикална анализа е корисен алат за

финансиско известување кој помага во споредба на различни ставки во финансиски извештаи, идентификување на трендови и проблеми.⁹²

Исто така, вертикална анализа може да се користи во планирање и контрола на работење на компанијата. На пример, компанијата може да користи вертикална анализа за да ја утврди својата моментална финансиска ситуација и да ги идентификува потенцијалните проблеми и врз основа на тоа да донесе одлука за тоа како да ја подобри својата положба на пазарот. Оваа анализа има широка примена во финансиско известување, планирање и контрола на работење и може да помогне компанијата да може да ги идентификува проблемите, предностите и слабостите во своите финансиски извештаи и да донесе одлуки врз основа на тие информации во работењето. Вертикална анализа е алат за споредба и испитување на финансиска ситуација на компанија во однос на конкуренција и индустриски стандарди.

Вертикална анализа може да биде од корист во проценување на ликвидност и солвентност на компанија. На пример, вертикална анализа на актива и пасива може да покаже во кој степен компанијата има ликвидни средства за покривање на краткорочни обврски, како и способноста да се платат одредени долгорочни обврски во иднина. Покрај тоа, вертикална анализа може да се користи за проценување на рентабилност на компанија, како што се маржа и процент на заработка за споредба со конкуренција или индустриски стандарди. Оваа анализа е корисна во проценување на финансиска состојба на компанија, вклучувајќи и ликвидност, солвентност рентабилност на компанија. Вертикална анализа е корисна и широко користена метода на финансиска анализа која може да помогне во идентификација на трендови и проблеми, планирања и контрола на работење, проценување на финансиска состојба и донесување на финансиски одлуки. Меѓутоа, вертикална анализа иако корисен алат на финансиска анализа има и свои недостатоци како на пример тоа што се потпира на финансиски извештаи кои се наведени во минатото, не ги зема предвид екстерните фактори кои влијаат на финансиска состојба на компанија и често не е прикажана целосната слика за финансиска состојба на компанија. Исто така, вертикална анализа не го зема предвид времето, што може да доведе до неточни заклучоци ако не се користат други методи на финансиска анализа кои го земаат во

⁹² Glogic E., Hasanbegovic E., Skandro S., *Forenzicka revizija I finansijske prevare*, Visoko skolska ustanova FINra, Tuzla 2023, str.75.

предвид времето, како на пример тренд анализа.⁹³ Вертикална анализа може да даде неточни резултати ако не се користи заедно со други методи на финансиска анализа и ако не ги зема предвид различност при квалификација на ставки и користење на сметководствени стандарди. Недостаток на вертикална анализа е тоа што не пружа доволно информации за тоа како компанијата се движела во однос на своите финансиски цели и како се менуваат нејзините финансиски перформанси во тек на време. Уште еден недостаток на вертикална анализа е тоа што се потпира исклучиво на финансиски извештаи на компании, а не ги зема предвид нејзините интерни процеси и работење, што може да доведе до погрешни проценки на реална финансиска состојба и перформанси. Таа не ги зема предвид фактори како што се инфлација, односно се мери во номинални износи што може да доведе до погрешна процена во однос на реални вредности.

Вертикална анализа сама по себе нема да ја даде целосната слика за финансиска состојба на компанија па затоа мора да се комбинира со други методи на финансиска анализа, како што се, хоризонтална анализа, тренд анализа и проценета вредност на рентабилност и ликвидност. Во комбинација со други методи вертикална анализа може да помогне да се добие целосна слика за финансиска состојба и работење на компанијата. Исто така, битна работа која не смее да биде занемарена при користење на вертикална анализа е да се има предвид и самото окружување во кое делува компанијата. Компаниите делуваат во пошироко економско и индустриско окружување па со тоа финансиската состојба и перформанси на компанија можат да бидат погодени од фактори кои се вон контрола на компанијата, како што се макроекономски трендови, политички и регулаторни рамки, конкуренција и слично. Со тоа комбинација на вертикална анализа со макроекономска анализа, анализа на индустрија и други релевантни фактори може да даде поширок и точен увид за финансиска состојба и работење на компанијата.⁹⁴

⁹³ Belak, V. *Business forensics and forensic accounting – fight against fraud*, Belak Excellens d.o.o., Zagreb, 2011, p. 208.

4.3. Показатели на анализа на финансиски извештаи (рацио анализа)

Рацио анализа е помошно аналитичко средство во форензичка ревизија. На основа на резултати од ова анализа се доаѓа до одредени заклучоци. Рацио анализа е веродостоен метод во откривање на криминални активности или измами и има широка примена во форензичка ревизија. Најчесто користени рация се⁹⁵:

- Рацио на висока во однос на ниска вредност
- Рацио на висока вредност во однос на друга вредност
- Рацио на тековна година во однос на претходна година

Под влијание на зголемен број на финансиски измами и големи финансиски скандали доаѓа до зголемен развој на форензичко сметководство и ревизија. Форензичко сметководство е примена на знаења и вештини со цел решавање на финансиски прашања во согласност со правна рамка, додека пак форензичката ревизија има за задача да ги открива и спречува незаконските дејствија кои ги врши претпријатието. Форензичка ревизор спроведува истрага која се состои од неколку фази како и секоја друга истрага, а тоа се: покренување на истрага, спроведување на истрага и подигнување на обвинение.

Поради тоа што манипулација на добивка е најчесто подрачје каде со несоодветна примена на сметководствени стандарди и манипулации се прават финансиски измами професорот Beneish креирал математички формули со кои се идентификуваат манипулации во финансиски извештаи. Уште едно математичко правило за фреквенција на цифри кое се користи за откривање на манипулации во финансиски извештаи е Бенфордовиот закон. Меѓутоа финансиска истрага не е линеарна па затоа финансискиот форензичар за да открие измами во финансиски извештаи треба да се движи мултидимензионално, односно треба да спроведе хоризонтална, вертикална и рацио анализа.

⁹⁵ Glogic E., Hasanbegovic E., Skandro S., *Forenzicka revizija I finansijske prevare*, Visoko skolska ustanova FINra, Tuzla 2023, str.77.

ТРЕТ ДЕЛ

ФИНАНСИСКА ФОРЕНЗИКА ВО РЕГИОНАЛЕН И КОМПАРАТИВЕН КОНТЕКСТ

1. ПРЕДИЗВИЦИ И ТРЕНДОВИ НА РАЗВОЈ НА ФИНАНСИСКА ФОРЕНЗИКА

Амбиентот во кој што се живее и работи денес е значајно изменет и забрзан со дигитализација, глобализација и со развој на нови технологии и индустрии. Тоа дополнително ги усложнува условите за работа со кои се соочува современа финансиска форензика. Се смета дека денес сметководството како дејност не е доволно возбудлива и атрактивна работа. Постојано има се подобри и поедноставни сметководствени софтвери и поголем дел на сметководствени документи подлежат на дигитална обработка на податоци што со тек на време може да доведе до тоа да за извршување на сметководствени работи се помалку ќе биде потребен човекот. Денес во сметководствениот свет не постои ништо попривлечно од финансиска форензика. Финансиска форензика е дисциплина и универзитетите треба да го воведат како предмет се со цел да има се повеќе обучен кадар поради што вработените се помалку би биле во можност да направат измама. Пазарот на финансиско форензички услуги бележи значителен раст во последните децении и се очекува во наредниот период да бележи уште позначителен раст и развој. Денес постои тренд на анализа на големи бази на податоци. Со помош на техники на информатичка технологија се зголемува опсегот на методи за дигитална анализа, собирање на електронски докази и истражување на податоци (Data Mining) и техники на дигитална форензика. Тоа значи дека се менува начинот на собирање, анализа и презентација на дигитални докази, за кои што досега биле потребни долготрајни работни часови со цел да се спроведе саканата анализа на податоци.

Од финансиски форензичари денес се очекува да учествуваат во изработка на разни софтверски решенија. Истражувањето кое што е спроведено од страна на водечкиот американски производител на компјутери – IBM⁹⁶ открива дека просечни трошоци на упад во компјутерски бази на податоци надминуваат 7 милиони долари. Упад во база на податоци е само еден аспект на сајбер измами, а во последните години се бележи нагло

⁹⁶ <https://www.prnewswire.com/news-releases/ibm-study-hidden-costs-of-data-breaches-increase-expenses-for-businesses-300679124.html> пристапено 15.01.2024.

зголемен тренд на сајбер измами. Поради зголемениот тренд на сајбер измами финансиски форензичари се повеќе се ангажирани во проблематика на информациона технологии така што разликата помеѓу финансиски форензичар и информатички експерти се повеќе се намалува. Во последните години се бележи и тренд на воведување на blockchain⁹⁷ и други нови технологии, јазот помеѓу финансиски форензичари и информатички експерти се повеќе ќе се намали. Предмет на интерес на финансиска форензика се и криптовалути кои што дополнително во иднина ќе внесуваат несигурност и сомнежи во деловно работење. Тргување со криптовалути се уште на некој начин е доста несигурна и неистражена област со тоа е предмет на интерес на финансиска форензика со тоа финансиски форензичари ќе треба да стекнат нови знаења и стручност во таа област.

Дигитализација е голем тренд и предизвик со секоја дејност, а со тоа и во финансиска форензика. Клиентите кои што користат услуги на финансиска форензика очекуваат поголема брзина, пониски трошоци и поголема прецизност, па поради тоа дигитализација на финансиска форензика ќе биде од суштинска важност за привлекување на клиенти кои што имаат потреба од користење на тие услуги.

1.1 Финансиска форензика во САД

Асоцијација на овластени истражувачи на измами - The Association of Certified Fraud Examiners – ACFE спроведува најсеопфатно глобално истражување на професионални финансиски измами и злоупотреби и добиените податоци ги анализира и ги објавува во својот Извештај на нации – A report to the nations.⁹⁸ Последниот извештај е објавен 2022 година, каде што се анализирани 2110 случаи во 133 земји кои предизвикале загуба од 3,6 билиони долари.⁹⁹ Согласно спроведената анализа добиени се следните резултати:

- Секоја година компаниите губат околу 5% од својот приход поради измами од страна на вработени.
- Просечна загуба за компанија поради измами од страна на вработени изнесува 117000 долари.
- Измамите се случувале во просек од 12 месеци пред да бидат откриени.

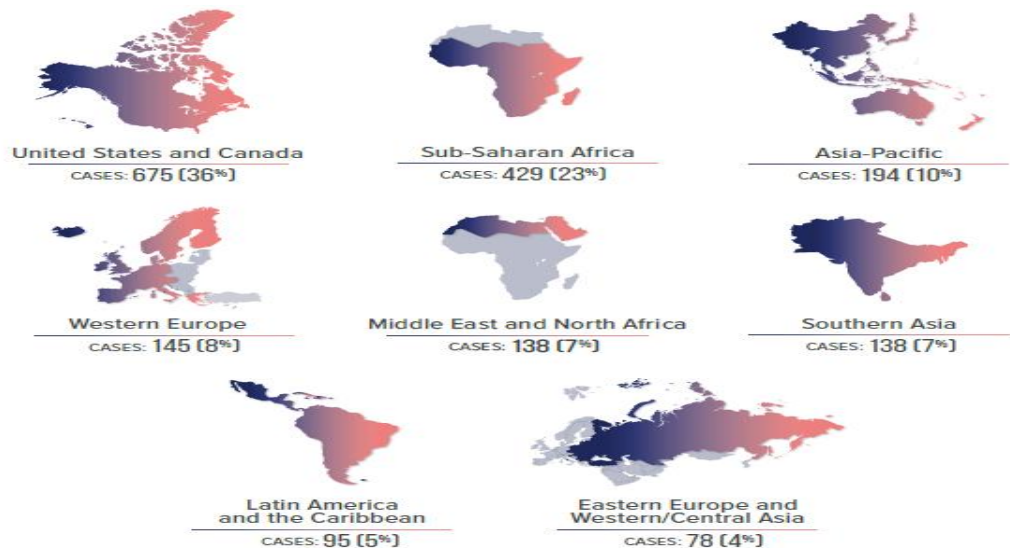
⁹⁷ <https://www.investopedia.com/terms/b/blockchain.asp> пристапено 15.01.2024.

⁹⁸ <https://legacy.acfe.com/report-to-the-nations/2022/> пристапено 15.01.2024.

⁹⁹ <https://acfepublic.s3.us-west-2.amazonaws.com/2022+Report+to+the+Nations.pdf> пристапено 15.01.2024.

- Пропусти на внатрешна контрола биле одговорни за околу 50 % на истражувани случаи.
- 73 % од измами се извршени од страна на мажи, 27 % од страна на жени.
- Во 97% случаи од оваа студија извршителот вложил одреден напор за да ги прикрие доказите.
- Најчести случаи на прикривање на докази се креирање на нови и измена на веќе постоечки документи.¹⁰⁰

Слика број 5: Пријавени случаи на финансиски измами по региони

101

Од истражувањето на ACFE може да се види дека најголемиот процент на пријавени случаи на измами во светски рамки се во САД и Канада. Поради овој факт голем дел од литература во област на финансиска форензика потекнува од универзитетите во САД.

За борба против финансиски измами и корупција во САД во 1985 година е формирана доброволна организација на американски компании COSO (Committee of Sponsoring Organization of The Treadway Commission) чија цел е да се управува со ризици на компании врз основа на системи на интерни контроли. COSO ги дефинира интерните контроли како процес кој го спроведува менаџментот со цел да се зголеми ефикасност во работење, веродостојност на финансиски извештаи во согласност со важечки законски прописи. Креиран е програм на интерни контроли под име COSO модел кој се состои од пет точки и

¹⁰⁰ Report to the nations 2022, ACFE.

¹⁰¹ Report to the nations 2022, ACFE.

тоа: интерно окружување, процена на ризик, ефикасност на контроли, информации и комуникација и надзор. Во 1999 година COSO има објавено извештај во кој се истражувани финансиски извештаи со лажни податоци во период од 1987 до 1997 година. Во него се анализирани повеќе од 200 претпријатија кои се вклучени во лажирање на финансиски извештаи. Анализа на тој извештај покажала дека сметководство било вклучено во лажирање на финансиски извештаи во 72% на случаи, додека шефови на сметководство биле вклучени во 43% на случаи. COSO модел е дополнет во 2003 година и објавен во 2004 година и содржи седум клучни елементи кои се неопходни за спроведување на интерна контрола:¹⁰²

1. Интерно окружување – менаџментот е одговорен за зголемување на свест за ризик од лажирање на податоци и измами во целото претпријатие и тоа треба да го спроведува со пишани упатства, а и со свое однесување.
2. Поставување на цели – целите треба да се дефинираат и вреднуваат според ризикот.
3. Идентификација на настани – секој соработник или вработен треба да пријави доколку примети дека постои ризик од измама.
4. Реакција на ризик – таа зависи од видот и висината на ризикот според проценката на раководството.
5. Ефикасност на контроли – контролите мора да ги откријат сите можни ризици.
6. Информации и комуникација – примена на нови информатички системи ја зголемува опасноста од појава на нови можни ризици кои треба да бидат откриени со нови видови на контроли.
7. Следење на резултати од контроли.

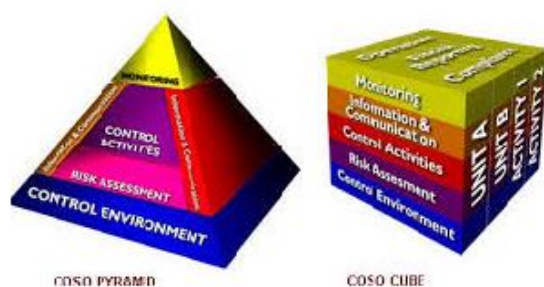
Мисија на COSO е да се помогне на претпријатија, односно да се зголеми ефикасноста на раководството во подобрување на внатрешни контроли, управување со ризик и намалување на можност од измама. Визија е да биде глобално признаен како авторитет за внатрешна контрола и предводник во управување со ризици и намалување на можност за измама. COSO е организиран за да ја подржи Националната комисија за лажно финансиско известување, независна иницијатива на приватен сектор која ги проучувала

¹⁰² Belak, V., *Business forensics and forensic accounting – fight against fraud*, Belak Excellens d.o.o., Zagreb, 2011, p.115.

причините кои можат да доведат до лажно финансиско известување. Целта на COSO е да овозможи лидерство кое ќе се занимава со три меѓусебно поврзани предмети, а тоа се: управување со ризик на претпријатие, интерна контрола и намалување на можност за измами. COSO организација се состои од пет значајни професионални здруженија:

1. American Institute of CPA (AICPA – Американски институт на овластени сметководители).
2. Institute of Management Accountants (IMA – Институт на сметководители во управувачко сметководство).
3. Institute of Internal Auditors (ИА – Институт на интерни ревизори).
4. Financial Executive International (FEI - Меѓународно здружение на финансиски директори).
5. American Accounting Association (AAA – Американско здружение на сметководители).

Сите пет здруженија работат заедно со цел изготвување на упатства со кои што ќе помогнат на претпријатијата при спречување на измами, проценка на ризик и во интерни контроли. Слика број 6, COSO пирамида и коцка:

103

COSO коцка е дијаграм кој го покажува односот помеѓу сите составни делови на интерна контрола. Освен тоа што покажува како тие делови се поврзани, исто така, покажува по кој редослед треба да бидат следени за да се исполнат целите на интерна контрола. COSO коцка е дел од контролна рамка која се нарекува COSO рамка, и е креирана од страна на Committee of Sponsoring Organization of The Treadway Commission или COSO. Рамката е од

¹⁰³ <https://institutzainternekontrole.wordpress.com/2015/02/17/coso-model-internih-kontrola/> пристапено 25.01.2024.

1992 година и не е сеопфатна. Новата верзија е од 2013 година во која е додадено управување со ризици. Првично COSO рамката била во облик на пирамида, а потоа е заменета со облик на коцка.

Финансиска форензика со свои техники и алатки најмногу е развиена и има најширока примена токму во Соединетите Американски Држави.

1.2 Финансиска форензика во ЕУ и регионот

Европска организација за борба против финансиски измами е OLAF (fr.Office de Lettu Anti-Fraude) ги истражува измамите поврзани со буџет на Европска Унија, корупција, големи прекршоци во европски институции, за Европска комисија изработува политики за борба против финансиски измами и корупција. OLAF спроведува независни истраги за измами и корупција поврзани со средства на ЕУ, за да се осигура дека средствата на даночните обврзници кои се исплаќаат во проекти со кои се отвораат нови работни места и се поттикнува раст во ЕУ, се истражува злоупотреба на службена должност на вработени во институции на ЕУ, а со тоа се зголемува доверба на граѓаните во институции на ЕУ и се развива добра политика за борба против измами на европско ниво.

OLAF ги истражува предметите поврзани со измама, корупција и други казниви дела кои влијаат на финансиски интерес на ЕУ, се однесуваат на расходите на ЕУ, односно се однесуваат на потрошувачка, структурни фондови, фондови за земјоделска политика и рурален развој, надворешна помош, ги истражува приходите како што се царински давачки и сомнеж на тешка повреда на должност од страна на вработени во ЕУ. OLAF информациите за можни измами и неправилности ги добива од голем број на различни извори. Во голем број на истражувани случаи тие информации се резултат на контроли кои ги спроведуваат вработените надлежни за управување со фондови на ЕУ во европски институции или во држави членки. Сите наводни сомнежи за неправилности кои доаѓаат до OLAF поминуваат низ почетна проценка со цел да се утврди дали се во нивна надлежност и ги исполнуваат критериумите за спроведување на истрага. Истрагите може

да вклучуваат разговори или инспекциски прегледи, и се распоредуваат во една од следните три категории:¹⁰⁴

1. Интерни истраги – се административни истраги внатре во европски институции и тела кои се преземаат за откривање на измами, корупција и други незаконски активности кои влијаат на финансиски интереси на Европска Унија, вклучувајќи ги и сериозните прашања кои се однесуваат на извршување на службена должност.
2. Надворешни истраги – се административни истраги надвор од институции и тела на ЕУ кои се покренуваат со цел откривање на измами и други неправилности извршени од страна на физички или правни субјекти. Тие истраги се надворешни истраги во кои OLAF ги извршува поголемиот дел на истражните работи.
3. Координациски предмети – OLAF се вклучува во истраги кои ги спроведуваат националните тела или други служби на ЕУ и овозможуваат собирање и размена на податоци.

Во рамки на меѓународни организации за борба против измами и корупција се вбројуваат и тела кои се задолжени за сузбивање на неправилности, измами, корупција или некој друг облик на незаконски активности со назив AFCOS мрежа (Anti Fraud Coordinating Structures). Со помош на AFCOS мрежа се спроведува координација на законодавни, управни и оперативни активности со цел да се заштитат финансиските интереси на ЕУ со цел помош и поддршка на OLAF. AFCOS мрежата ја сочинуваат претставници на:¹⁰⁵

- Министерство за правда
- Министерство за внатрешни работи
- Управа за јавни набавки
- Министерство за финансии
- Државен завод за ревизија
- Државно обвинителство.

Во земјите членки се формираат посебни оддели за сузбивање на неправилности и измами. Одделот е надлежен за координација на законодавни, управни и оперативни

¹⁰⁴ https://anti-fraud.ec.europa.eu/olaf-and-you/report-fraud_en пристапено 26.01.2024.

¹⁰⁵ Belak, V., *Business forensics and forensic accounting – fight against fraud*, Belak Excellens d.o.o., Zagreb, 2011, p.111.

активности помеѓу телата на AFCOS мрежата со цел заштита на финансиски интереси на ЕУ. Надлежности на одел за сузбивање на неправилности и измами се:¹⁰⁶

- Координација на законодавни, управни и оперативни активности помеѓу тела во AFCOS мрежа, со цел заштита на финансиски интереси на ЕУ во соработка со OLAF.
- Спроведување на непосредни инспекции и истраги од страна на експерти во OLAF.
- Развивање на програми за стручно усовршување на вработени во AFCOS во соработка со OLAF.
- Насочување кон собирање на веродостојни докази и утврдување на факти за покренување на постапка.
- Покренување на соодветна постапка врз основа на дојава на електронска адреса која е отворена за таа цел.
- Размена на информации со други тела на власта во случај на сомнеж или пријава на сомнеж за измама, корупција или друг облик на неправилност.
- Следење на тек на истражни постапки во врска со противзаконско користење на средства за помош на ЕУ.
- Известување за преземени мерки и резултати за постапки кои се подигнати за санкционирање на откриени неправилности.
- Изработка на извештај за неправилности во управување и користење на средства за помош на ЕУ и нивно доставување до надлежни органи.
- Следње на враќање на незаконски исплатени средства за помош на ЕУ.
- Водење евиденција за утврдени неправилности.

Задачи на AFCOS мрежа се:¹⁰⁷

- Соработка со служба за координација на сузбивање на неправилности и измами во користење на фондови на ЕУ – AFCOS и OLAF.
- Предложување на законски и други мерки со цел ефикасна заштита на финансиски интереси на ЕУ.
- Зајакнување на меѓуинституционална соработка, комуникација и размена на податоци со органи во состав на AFCOS и OLAF.

¹⁰⁶ Ибид стр.112

¹⁰⁷ Ибид стр.113

Сите тела во AFCOS мрежата имаат превентивна и советодавна улога. Во превентивна смисла најважни задачи на AFCOS се оние кои се однесуваат на учество и креирање, а законодавни мерки и на активности на едукација во контекст на спречување на неправилности и измами. Во однос на својата советодавна улога AFCOS пружа стручни мислења и помош на OLAF.

Покрај претходно наведените меѓународни институции во кои финансиски форензичар има истражна улога, финансискиот форензичар може да има и улога во поддршка во судска постапка, односно да се појави во улога на вештак во судски процес.

За вештачења во кривична постапка во Англија и Велс задолжена е комисија за правни прашања која во 2011 година го има донесено извештај за вештачење во кривична постапка.¹⁰⁸ Во извештајот се наведува дека судот ретко носи заклучок дека мислењето на вештакот е незаконско и остава веродостојноста на мислењето на вештакот да се докаже во главниот претрес со вкрстено испрашување и изнесување на докази на спротивната страна. Затоа комисијата има дадено предлог:

1. Вештачењето треба да биде прифатливо само ако судот е уверен дека е веродостојно.
2. Вештачењето е веродостојно само ако:
 - Доказите се врз основа на сигурни принципи, техники и претпоставки
 - Принципите, техниките и претпоставките се применети правилно
 - Доказите да се веродостојни, односно да се во склад со принципи, техники и претпоставки.

Со цел усогласување на право во Европска Унија, Европска комисија за ефикасност на правосудство – European Commission for the Efficiency of Justice – CEPEJ има донесено насоки за улога на судски вештаци во судски постапки во држави членки на ЕУ.¹⁰⁹

Според насоките на CEPEJ задача на судскиот вештак треба да биде да пронајде и пред судот да ги претстави фактите кои само тој може да ги обезбеди, но судијата сам треба да процени според претставените факти и да донесе пресуда. Избор на вештак е работа на судот кој се бира врз основа на квалификации од листа на вештаци. Секој ангажиран

¹⁰⁸ https://s3-eu-west-2.amazonaws.com/cloud-platform-e218f50a4812967ba1215eaecede923f/uploads/sites/30/2015/03/lc325_Expert_Evidence_Report.pdf пристапено 28.01.2024.

¹⁰⁹ <https://rm.coe.int/168074827a> пристапено 29.01.2024.

вештак треба да има соодветни квалификации и потребно искуство или вештини, мора да биде независен и непристрасен во поглед на свој однос кон странките во постапката и да има време и ресурси да спроведе анализа и да сведочи на суд.

Странките во постапката треба да имаат прилика да дадат свое мислење за избраниот вештак и да ги откријат сите информации кои ги имаат, а кои може да се однесуваат на изборот на вештакот. Фактори кои можат да влијаат на поништување на избор на вештак обично опфаќаат стварно или потенцијално кршење на независност или лична непристрасност на вештакот. Судот треба да има можност да го разреши вештакот во тек на судска постапка доколку се покаже дека вештакот не е способен да ја извршува должноста или не поседува потребна стручност. Вештакот треба да го напише и претстави својот наод и стручно мислење, мора да преземе одговорност за содржината и таа одговорност не може да ја пренесе на трето лице. Судовите треба да водат сметка да не дојде до формирање на монопол од страна на одредени вештаци. Вештакот треба да ја потврди својата независност со давање на заклетва и треба редовно да ги обновува своите знаења во својата област на стручност. Вештакот своето мислење треба да го достави во разумен рок, а најкасно до рокот кој што е наведен. Судот го задржува правото да поставува прашања на вештакот кога смета дека мислењето е непотполно или нејасно. Ако се докаже дека вештакот не е квалификуван за таков ангажман, судот може да го отповика. Доколку вештакот не го спреми своето мислење на време судот треба да биде во можност да изрече парична казна, а во потешки случаи и да го разреши вештакот.

Мислењето на вештакот не е обврзувачко за судот ниту пак за странките. Судот мора да биде во состојба слободно да го процени мислењето и да донесе сопствена одлука за тоа дали мислењето е убедливо или не. Мислењето на вештакот има иста доказна вредност како и кој било друг доказ во судска постапка. Доколку мислењето треба само да му помогне на судот да ги разбере доказите тогаш мислењето на вештакот нема обврзувачки ефект. Во тој случај судијата треба да биде слободен да отстапи од мислењето на вештакот ако има разумни причини за тоа.

Сите држави членки на ЕУ треба да воведат прописи кои се однесуваат на права и одговорност на вештаци во судска постапка или да ги прегледаат наведените насоки дали ги исполнуваат пропишаните минимални стандарди за вештак кои се применуваат во нивните законодавства.

СЕРЕЈ има дадено дефиниција за судски вештак, тоа е лице кое е сертифицирано и овластено од страна на суд или друг орган за давање на стручно мислење на суд.

Вештаците се присутни во правосудни системи на 47 држави потписнички на Европска конвенција за човечки права, и во водичот на EGLE ¹¹⁰ има три вида на вештаци:

1. Вештаци (стручни лица) од област на правни науки – застапени во 6 од некогашни 28 држави членки на ЕУ (сега 27 членки по излез на Обединето кралство од ЕУ) со кои судиите може да се консултираат за одредени прашања.
2. Вештаци (стручни лица) во област на технички науки – застапени во 26 од некогашни 28 земји членки на ЕУ. Тие пружаат научни и технички мислења на судот за решавање на одредени прашања во судска постапка.
3. Вештаци – присутни во 20 од некогашни 28 земји членки на ЕУ, тие се именуваат од страна на инволвираните страни во судска постапка за да пружат стручно мислење во прилог на аргументите кои се изнесени од страните.

Начин на кој се ангажираат вештаци кои се појавуваат пред судовите во земји членки на ЕУ доста се разликува поради тоа што постојат правни системи кои се засноваат на традиција на континентално право кои вештаците ги сметаат како полномошници на судот и постојат оние кои се засноваат на англосаксонска традиција која дозволува секоја странка во судскиот процес да си ангажира свој вештак.

За појасна претстава на состојбите во регионот следи споредбена анализа на закони за кривична постапка, односно членови кои се однесуваат на ангажирање на вештак во Србија, Босна и Херцеговина, Црна Гора и Република Северна Македонија.¹¹¹

¹¹⁰ <https://experts-institute.eu/wp-content/uploads/2018/03/2016-01-07-eeeei-guide-to-good-practices-egle-en-brochure.pdf> пристапено 29.01.2024.

¹¹¹ Споредбена правна анализа за улога на Финансиски форензичар во кривична постапка април-август 2020 USAID стр.51-58.

Табела број 3: Законска рамка во Република Србија¹¹²

Ангажирање на вештаци	Број на ангажирани вештачи	Должност и на вештак	Мислење на вештак – постапка и презентација	Санкции	Заклетва на вештак	Дополнително вештачење	Дополнителни одредби	Забелешки
Член 113 Вештачењето го одредува органот на постапка.	Член 114 Еден вештак, а во сложените предмети два или повеќе.	Член 115 Вештакот кој се повикува мора да се јави и своето мислење да го достави во одреден рок. На барање на вештакот од оправдани причини органот на постапка може да го продолжи рокот.	Член 118 Наредба за вештачење содржи прашања, но кои мора да се даде одговор како и рок за поднесување на наод и мислење.	Член 115 Ако вештакот кој е уредно повикан не дојде или без одобрение се оддалечи од место на кое треба да биде испитан, органот на постапка може да нареди тој да биде присилно донесен и судот може да го казни парично до 150000 динари. Ако вештакот без оправдани причини не сака да вештачи или не достави наод и мислење во рок кој е одреден, судот може да го казни со парична казна од 150000 дин.	Член 119 Од вештакот се бара да положи заклетва пред вештачење која гласи: „Се заколнувам дека ќе вештачам во склад со правила на науката или вештини, совесно, непристрасно и по свое најдобро знаење и дека точно и потполно ќе го изнесам својот наод и мислење“.	Член 124 Кога наодот е нејасен, непотполн, погрешен со контрадикторности сам со себе или со околностите во кои е вештачено или се појавува сомнеж за негова вистинитост. Кога мислењето е нејасно и противречно. Доколку тие недостатоци не можат да се надминат со повторно испрашување на вештак или дополнително вештачење, тогаш судот ќе одреди нов вештак за дополнително вештачење.	Член 125 Стручен советник е лице кое располага со стручно знаење од област во која е одредено вештачење. Странката може да избере и ополномошти советник кога орган на постапка ќе одреди вештачење.	/

ИЗВОР: Споредбена правна анализа за улога на Финансиски форензичар во кривична постапка април-август 2020

¹¹² ибид

Табела број 4: Законска рамка во Република Босна и Херцеговина¹¹³

Ангажирање на вештаци	Број на ангажирани вештаци	Должности на вештак	Мислење на вештак – постапка и презентација	Санкции	Заклетва на вештак	Дополнително вештачење	Дополнителни одредби	Забелешки
Член 96 Писмена наредба за вештачење издава обвинителство или суд.	Не е одредено.	Член 97 Вештакот е должен да го достави својот извештај на обвинителството, односно судот, кој содржи докази кои ги прегледал, направени тестови, наоди и мислење до кои има дојдено и останатите релевантни податоци за кои вештакот смета дека се потребни за праведна и објективна анализа. Вештакот треба детално да објасни како дошол до мислење.	Член 99 Вештакот се повикува внимателно да го разгледа предметот точно да наведе се што треба да утврди и своето мислење да го изнесе непристрасно во склад со правила на науката и вештините. При давање на наод и мислење за предмет вештакот ги темели исклучиво на докази кои му се доставено службено. Вештакот може да сведочи само за фактите кои произлегуваат од неговите непосредни сознанија. На вештакот може да му се даваат објаснувања и може да му се дозволи увид во записници. Вештакот може да побара изнесување на докази од значење со цел давање на негово мислење и наод.	Не е одредено.	Не е одредено, но во членот 99 е наведено дека вештакот посебно ќе се предупреди дека лажно вештачење е кривично дело.	Не е одредено.	/	/

ИЗБОР: Споредбена правна анализа за улога на Финансиски форензичар во кривична постапка април-август 2020 USAID

¹¹³ ибид

Табела број 5: Законска рамка во Република Црна Гора ¹¹⁴

Ангажирање на вештаци	Број на ангажирани вештачи	Должности на вештак	Мислење на вештак – постапка и презентација	Санкции	Заклетва на вештак	Дополнително вештачење	Дополнителни одредби	Забелешки
Член 137 Вештачењето го одредува органот на постапка со пишана наредба.	Член 137 Еден вештак, а во сложен и предмети два или повеќе.	Член 138 Вештакот е должен да се јави на повик и да даде свој писмен наод и мислење во рок утврден во наредбата. Тој рок може да се продолжи од оправдан и причини на барање на вештак.	Член 140 Вештакот ќе се повика грижливо да го разгледа предметот на вештачење, да наведе се што ќе примети и најде и своето мислење да го изнесе непристрасно во склад со правила на наука и вештини. На вештакот може да му се даваат објаснувања и може да му се дозволи увид во записници. Вештакот може да побара изнесување на докази од значење со цел давање на негово мислење и наод. Член 144 По завршено вештачење на кое не присуствувале странките тие ќе бидат известени дека вештачењето е објавено и дека може да ги разгледаат мислењето и наодот.	Член 138 Ако вештакот кој е уредно повикан не дојде или ако одбие да вештачи или ги навредува органите кои ја водат постапка та или други учесници во постапка та или доколку не даде наод и мислење во одреден рок, може да биде казнет парично во износ од 1000 евра.	Член 140 Вештакот посебно ќе се предупреди дека лажно вештачење е кривично дело. Од вештакот се бара да положи заклетва пред вештачење која гласи: „Се заколнувам дека ќе вештачам во склад со правила на науката или вештини, совесно, непристрасно и по свое најдобро знаење и дека точно и потполно ќе го изнесам својот наод и мислење“.	Член 145 Кога наодот е нејасен, непотполн, погрешен со контрадикторности сам со себе или со околностите во кои е вештачено или се појавува сомнеж за негова вистинитост. Член 146 Доколку тие недостатоци не можат да се надминат со повторно испрашување на вештак или дополнително вештачење, тогаш судот ќе одреди нов вештак за дополнително вештачење.	/	/

ИЗБОР: Споредбена правна анализа за улога на Финансиски форензичар во кривична постапка април-август 2020 USAID

¹¹⁴ ибид

Табела број 6: Законска рамка во Република Северна Македонија¹¹⁵

Ангажирање на вештаци	Број на ангажирани вештаци	Должности на вештак	Мислење на вештак – постапка и презентација	Санкции	Заклетва на вештак	Дополнително вештачење	Дополнителни одредби	Забелешки
Член 236 Вештакот се одредува од Регистар на судски вештаци. Предистраж на постапка јавен обвинител издава наредба за вештачење. Главен претрес суд издава наредба за вештачење.	Член 236 Еден вештак освен во сложен и предмет каде се ангажираат два или повеќе вештаци.	Член 237 Вештакот мора да се јави на повикот и да даде свое мислење и наод во предвиден рок. Извештајот треба да ги содржи разгледаните докази, спроведените тестови како и мислења и објаснувањето како е дојдено до тоа мислење.	Член 239 Вештакот се повикува да даде исказ за предмет на вештачење и да наведе сè што воочил и да даде свое непристрасно мислење. Член 242 Во записникот за извештајот или во писмен наод и мислење се наведува кој го спровел вештачењето и го спремил извештајот. Органот кој го барал вештачењето ги известува страните во постапката дека наодот е доставен, односно мислење и дека истите може да се разгледаат.	Член 237 Вештак кој нема да дојде и нема да го оправда своето не доаѓање или одбива да даде свој наод и мислење може да биде казнет со парична казна (500-1500 евра во денарска против вредност).	Не е наведена Меѓутоа, во согласност со членот 239, вештакот од еднапред се опоменува дека давање на лажен исказ е кривично дело.	Член 243 Ако наодот или мислењето на вештакот се нејасни, непотполни или недоследни од вештакот ќе се бара да ги измени таквиот наод или мислење.	Член 244 Јавен обвинител, обвинет и бранител имаат право да именуваат стручен советник од Регистар на судски вештаци да помогне при собирањето на информации или да го оспори наодот и мислењето на вештакот. Член 45 предвидува формирање на истражни центри во рамки на јавно обвинителство.	Член 236 Во случај да нема универзитетски, научни или стручни институции од област која бара релевантна анализа, во исклучителни ситуации, може да се ангажира странски вештак.

ИЗБОР: Споредбена правна анализа за улога на Финансиски форензичар во кривична постапка април-август 2020 USAID

¹¹⁵ ибид

Од приложената споредбена анализа, може да се заклучи дека кај нас и во земјите од регионот ангажирање на вештаци во судска постапка се заснова на традиција на континентално право, односно вештачењето го одредува органот на постапка, обично се ангажира еден вештак, но во поголеми предмети може да бидат ангажирани два или повеќе вештаци, вештакот кој е повикан мора да се јави, може само да не се јави од оправдани причини. Вештакот за спроведено вештачење треба да даде наод и мислење. Доколку вештакот не се јави иако е уредно повикан или доколку одбие да вештачи, или пак доколку не го достави наодот и мислењето во одреден рок, тој подлежи на одредена парична казна. Во сите земји од регионот вештакот дава заклетва, освен во Република Босна и Херцеговина каде во посебен член е одредено дека вештакот ќе се предупреди дека лажно вештачење е кривично дело. Во сите законодавства во регионот има посебен член во законот со кој се одредува кога се спроведува дополнително вештачење, освен во Република Босна и Херцеговина, каде што не е одредено. За разлика од другите земји од регионот во Република Северна Македонија има посебен член со кој се дефинира дека доколку во исклучителни ситуации во земјата нема универзитетски, научни или стручни институции од областа за која што треба да се изврши вештачење, во исклучителни ситуации може да се ангажира странски вештак.

Република Србија има направено иновативен чекор со што ги вклучила финансиските форензичари во законодавна рамка наместо нивно опфаќање во широка категорија на вештаци. Меѓутоа, поради недостаток на соодветен обучен кадар на почетокот се соочувале со проблеми.¹¹⁶ Од тие причини во Република Србија вложено е во образование на соодветен кадар, на Економскиот факултет во Белград има центар за Форензичко сметководство¹¹⁷ со цел образование, промовирање на професијата и размена на искуства. На Економски факултет во Белград од 2023 година е воведен и мастер програм за финансиска форензика каде се очекува поголем дел од запишаните студенти да бидат од јавниот сектор, односно од институции каде има најголема потреба за нив, а тоа се обвинителство и министерство за внатрешни работи.¹¹⁸

¹¹⁶ <https://birn.rs/finansijski-forenzicari-mrtvo-slovo-na-papiru/> пристапено 17.08.2024.

¹¹⁷ <https://cfr.ekof.bg.ac.rs/> пристапено на 17.08.2024.

¹¹⁸ <https://www.rts.rs/lat/vesti/ekonomija/5242746/finansijska-forenzika-master-program.html> пристапено 17.08.2024.

Поголемите финансиски измами се имаат случено во САД па така и поголемиот дел од литература за финансиска форензика потекнува од универзитети од САД.

Европска Унија во свои рамки има тела кои се борат против финансиски измами и се донесуваат закони за усогласување на регулатива во сите земји членки и земји кандидати за членство. Финансиски форензичар може да има и улога на вештак во судски процес и законодавство на ЕУ се стреми кон усогласување на правна рамка за судски вештаци. Во Република Северна Македонија и земјите од регионот вештаците играат важна улога во судска постапка затоа што тие го изнесуваат на судот своето мислење за конкретни и сложени прашања врз основа на докази. Мислењата на вештаците се важен ако не и составен дел на процес на донесување на судски одлуки, и на нив се повеќе се смета во ситуации во кои кривичните дела и криминалното однесување стануваат се по сложени, а судиите бараат дополнителни објаснувања.

ЧЕТВРТИ ДЕЛ

ПОИМ И ДЕФИНИРАЊЕ НА ПРОФИЛ НА ФИНАНСИСКИ ФОРЕНЗИЧАР

1. ДЕФИНИРАЊЕ НА ФИНАНСИСКИ ФОРЕНЗИЧАР

Финансиски форензичар може да се дефинира како “некој кој поседува финансиски вештини и истражувачки дух, дава одговор на нерешени прашања во доказна постапка” Доказна постапка опфаќа финансиска експертиза, познавање на финансиски измами и големо знаење и разбирање на деловно работење и функционирање на правниот систем.¹¹⁹ Финансиски форензичари често се нарекуваат овластени истражители на финансиски измами. Тие ја собираат документацијата за финансиската измама, помагаат на адвокати, судови, регулаторни тела и агенции во истражување на финансиски измами и разни манипулации. Денес работата на финансиски форензичар може да биде и учество во развивање на компјутерски апликации за помош во анализа и презентација на докази во финансиска истрага.

Финансиски форензичар е често фокусиран на анализа, толкување, донесување на заклучоци. Неговата работа е насочена кон процена на финансиски трансакции, но и луѓе, за да може да утврди дали постои финансиска измама и дали треба подлабоко да се истражува. Презентирање на тие сложени финансиски и деловни прашања треба да биде на начин кој е разбирлив за сите инволвирани страни во постапката. На нив треба да им се овозможи да видат подалеку од бројките, да знаат да читаат „помеѓу редови“, а со користење на интуиција и толкување на формални и неформални информации, да можат да ја разберат моменталната деловна реалност.

Финансиски форензичар не е исто со ревизор. Работи по кои тие се разликуваат се:

1. Финансиски форензичар не ги применува професионалните ревизорски стандарди, а ревизорот ги применува.
2. Финансиски форензичар не ги разгледува финансиските извештаи на начин на кој што ги разгледува независен ревизор. Независен ревизор изразува мислење за

¹¹⁹ Thornhill, W.T., *Forensic Accounting: How to investigate financial fraud*, New York, 1995 p.154.

точна интерпретација на финансиски извештаи, додека финансиски форензичар ги идентификува и открива криминалните активности во финансиски извештаи.

3. Ревизор користи контролни тестови при проверка на финансиски извештаи, додека финансиски форензичар врши детална и длабинска ревизија на сите избрани трансакции кои на него му изгледаат сомнително.
4. Независен ревизор изнесува мислење со или без резерва, додека финансиски форензичар изразува мислење за место, време на извршување на кривично дело, ја пресметува штетата и посочува можни виновници.

Едноставно кажано задача на финансиски форензичар е да ги истражува податоците, да утврди каде ги снемало средствата и како тие да бидат вратени.

Финансиски форензичари се повикуваат на суд при презентација на докази. Нивните докази можат да се користат како помош на адвокатите да го потврди својот случај или да ја зајакне својата аргументација. Исто така, доказите можат да се користат за негирање на обвинувања на спротивна страна во случајот. Кога се појавуваат како вештаци во судски постапки, финансиски форензичари изнесуваат свое мислење кое се заснова на факти или податоци кои се добиени со веродостојни и прифатени принципи и методи на истражување.

3. КАРАКТЕРИСТИКИ И ВЕШТИНИ НА ФИНАНСИСКИ ФОРЕНЗИЧАР

Финансиска форензика е специјализирана област која бара од финансиските форензичари да поседуваат основни и стекнати вештини заедно со битни карактеристики.

Карактеристика е квалитет кој што поединецот го поседува, додека вештина е способност која поединец ја поседува, а која е стекната од минати знаења, пракси, искуства и слично, односно карактеристика го дефинира човекот кој е и каков е, додека вештина се повеќе работи кои поединецот ги стекнува во текот на своето животно искуство. Понекогаш е тешко да се направи разлика помеѓу нив.¹²⁰

¹²⁰ Davis, C., Farrell, R., & Ogilby, S. *Characteristics and Skills of the Forensic Accountant*. American Institute of Certified Public Accountants, 2010 p.62.

Карактеристики на финансиски форензичари.

Некои од карактеристики што треба да ги поседуваат финансиски форензичари се:

- **Етика:** Финансиски форензичар треба да ги води своите истраги со најголем интегритет, односно тоа е клучен карактерен елемент во сметководствена професија. Ако ова не е клучна карактеристика во работата, тогаш би требала да биде. Самото општество бара вработените во органи за спроведување на закон да имаат етички компас, секако тоа важи и за сите оние кои соработуваат со органите за спроведување на закон. Кога твојата главна задача е да ги санкционираш оние кои извршиле кривични дела, тогаш мора да се раководиш според строг етички и морален кодекс. Ова е област во која што не може долго да се глуми. Ако развиете репутација на истражител на кој не може да му се верува, нема долго да бидете истражител.
- **Аналитичност:** Финансиски форензичар мора да биде аналитичен. Додека ги прегледува финансиските извештаи и документи мора да ја анализира вредноста на секоја трансакција и да утврди дали се работи за вистинска или фиктивна трансакција. Во некои случаи бројките во извештаите нема да се подржани со приложената документација. Финансискиот форензичар мора да ги анализира броевите во извештаите и да утврди дали се точно пријавени. Во суштина да се биде аналитичен значи самиот проблем да се раздели на мали делови и секој дел посебно да се анализира се со цел да се изнајде решение. Не треба да има ништо чудно во тоа што оваа карактеристика е многу битна за оваа кариера. За да се добие појасна слика за што се зборува може да се нагласи дека Алберт Ајнштајн и Шерлок Холмс биле исклучиво аналитични луѓе. За да се биде аналитичен значи мозокот да биде екстремно многу фокусиран. Тоа секако може да се подобри со вежбање, но сепак потребни се и некои вродени способности.
- **Ориентиран кон детали:** Финансиски форензичар мора да биде ориентиран кон детали. Истражување на финансиски извештаи и придружни документи подразбира прегледување на голем број на броеви. Во секој чекор броевите од придружните документи мора да се совпаѓаат со броевите од финансиските извештаи. Финансискиот форензичар треба да изврши споредба на сите износи и да ги пронајде несовпаѓањата. Од тоа произлегува барање на детални информации за

секоја трансакција и вложување на време за споредба на детали со конечни износи. Дobar финансиски форензичар треба да има некоја вродена склоност кон детали. За разлика од аналитички пристап, потешко е да се научи како да се биде ориентиран кон детали, во суштина тоа значи дека треба да бидете во можност да погледнете под очигледните факти за да ги откриете причините. Личност која е ориентирана кон детали е ефикасна, организирана и не е спремна да прифати ништо помалку од совршен резултат. Според претходно наведено, поради големиот обем на информации што се процесираат во оваа работа, ова кариера не би била погодна за личност која не е организирана или не користи системи за обезбедување на важни делови на информации не бидат изгубени низ „пукнатини“.

- **Интуиција:** Интуиција е способност на донесување на логични заклучоци без свесно расудување. Посебно во оваа област или ја имате или ја немате потребната интуиција. Тоа не значи дека личност која нема интуиција нема да може да ја работи оваа работа, таа ќе може, но ќе и биде доста потешко
- **Упорност:** Упорноста игра значајна улога во работата на финансискиот форензичар. Во некои случаи финансиски извештаи немаат придружна документација. Финансискиот форензичар мора да продолжи со барање на таа документација и пронаоѓање на извори на пријавени податоци. Без приклучна документација финансискиот форензичар не може да донесе заклучоци во поглед на исправност на испитувани трансакции во финансиски извештаи. Мора да продолжи со барање на документација која недостасува да биде по упорен се додека не стигне до потребните документи за да донесе исправен заклучок.
- **Проникливост:** Да биде во состојба да ги сфати клучните детали и да направи интелегентно запазување кое што инаку би можело да помине незабележано е една од клучните карактеристики на финансиски форензичар.
- **Скептичност:** Улогата на финансиски форензичар е да има скептичен став, односно да одбива да прифати било што како решение. Ако нема цврсти докази за истражувана теорија, таа останува како нерешена теорија.
- **Самодоверба:** Секојдневните активности на финансиски форензичар подразбираат голема љубопитност во финансиски активности и работи на деловни субјекти. Присуство на финансиски форензичари не е секогаш пожелно поради тоа што

неговите активности можат да предизвикаат озбилни правни проблеми. Поради тоа финансискиот форензичар мора да е лице со непоколеблива самодоверба и убедување.

Други потребни карактеристики можат да бидат: расудување, работа под притисок, тимски играч, прилагодливост, генерирање на нови идеи и слично.¹²¹

Вештини на финансиски форензичари.

Финансиска форензика е област која што постојано расте и својата пракса, знаење, карактеристики, вештини и можности на креативно сметководство ги комбинира со истражни вештини со цел решавање на легални проблеми. Вештини потребни на една индивидуа за да може да работи како финансиски форензичар, можат да се поделат во две категории и тоа:

1. Основни вештини
2. Напредни вештини

1. Основни вештини – овие вештини се темел за финансиски форензичар

- **Критично/стратешко размислување:** финансиски форензичар треба да биде во состојба постојано да размислува критички, да ги разгледува проблемите надвор од утврдената рамка и да воспоставува нови идеи за да може да дојде до решение на проблемот.
- **Идентификување на клучни прашања:** финансиски форензичар треба постојано да е во можност да ги идентификува клучните прашања во големиот обем на информации кои се обработуваат.
- **Ревизорски вештини:** финансиски форензичар треба добро да ги разбира ревизорските принципи и да може да изврши ревизија со примена на нив. Често ревизијата е основа за спроведување на финансиска истрага.
- **Ефикасна усна комуникација:** финансиски форензичар мора да биде способен да комуницира усно, како лично така и телефонски. Тој треба да биде во состојба да ги објасни сложените финансиски прашања со едноставни лаички термини и јасно и недвосмислено да одговара на поставени прашања. Некогаш се бара и јавна

¹²¹ Според авторите Davis, C., Farrell, R., & Ogilby, S.

презентација пред група на луѓе. Исто така, ефикасна вештина во усна комуникација се бара и при презентација на докази пред суд. Финансиски форензичар треба да ги презентира сложените докази добиени во истрагата пред судија и порота на начин на кој што тие можат лесно да ги разберат.

- **Ефикасна писмена комуникација:** покрај ефикасна усна комуникација битна е и ефикасна писмена комуникација поради тоа што работата на финансискиот форензичар скоро секогаш завршува во извештај кој се доставува на релевантна страна.
- **Поедноставување на информации:** финансиски форензичар мора да биде во состојба да ги поедностави информациите се со цел да може да ги презентира пред заинтересирани страни, ова е блиску поврзано со комуникациски вештини кои се бараат од нив.
- **Позитивен криминален ум (да размислува како криминалец):** Нема сомнеж дека криминалците спаѓаат во најинтелигентните луѓе во светот. Успешен криминалец за да го оствари својот успех, мора да биде паметен. Финансиски форензичар треба да биде во состојба да размислува како криминалец, единствена разлика меѓу него и криминалецот е тоа што тој тоа треба да го искористи во борба против криминалецот, а не за вршење на криминално дело.
- **Око за детали (согледување на поширока слика):** финансиски форензичар треба да биде лице кое има талент за детали, и треба да биде способен да ја согледа пошироката слика во она што другите го сметаат за тривијално.
- **Истражна способност:** финансиски форензичар треба да биде во состојба да го истражи секој детаљ кој ќе му биде сомнителен.

Во други основни вештини спаѓаат решавање на проблеми, разбирање на цели, синтеза на резултати и слично.

2. Напредни вештини – покрај основни вештини кои се претходно наведени, финансиски форензичар за да си ја извршува работата професионално, мора да поседува и напредни вештини, како што се:

- Анализирање и интерпретација на финансиски извештаи и информации
- Сведочење

- Познавање на релевантни професионални стандарди
- Ревизорски стандарди
- Откривање на финансиски измами
- Следење на средства
- Употреба на современа компјутерска технологија
- Познавање на правила за докази во судска постапка
- Спроведување на интервју
- Поседување на специјализирани технички вештини
- Интерна контрола
- Преговарање и решавање на конфликти
- Познавање на кривично право и закон за кривична постапка.¹²²

Според авторите Davis, Farrell I Ogilby, дополнителни вештини што се значајни и потребни да ги има финансиски форензичар се:

- Способност за спроведување на интервју
- Способност за анализа и толкување на финансиски извештаи
- Информатичка писменост на истражител
- Познавање на правила за изнесување на докази и водење на судска постапка
- Способност за изнесување на докази
- Познавање на професионални стандард.

Авторите Davis, Farrell I Ogilby имаат спроведено истражување на 779 стручни лица во област на финансиска форензика од кои: 126 се правни застапници, 603 овластени сметководители кои работат како финансиски форензичари и 50 професори на катедри за сметководство и ревизија. Нивниот прашалник е дизајниран за да се испита перцепцијата на лицата вклучени во финансиска форензика за потребните вештини и карактеристики на финансиски форензичар.

Според нив, вештини на финансиски форензичари се дефинирани на следниот начин:¹²³

¹²² Според авторите Davis, C., Farrell, R., & Ogilby, S.

¹²³ Davis, C., Farrell, R., & Ogilby, S. *Characteristics and Skills of the Forensic Accountant*. American Institute of Certified Public Accountants, 2010 p.66.

Табела број 7: Основни вештини на финансиски форензичари

Ред. број	Основни вештини на финансиски форензичар	Класификација по процент на гласови
	Академски – професори на катедри за сметководство и ревизија	
1.	Критичко и стратешко размислување	(62%)
2.	Познавање на ревизија	(53%)
3.	Истражувачки способности	(45)%
4.	Способност за синтетизирање на анализирани податоци	(43%)
5.	Способност да размислува како криминалец	(38%)
6.	Интуиција	(36%)
7.	Способност за писмена комуникација	(34%)
8.	Организиран во нетипични ситуации	(32%)
9.	Дефинирање на клучни прашања	(30%)
10.	Решавање на нетипични проблеми	(30%)
	Овластени сметководители – финансиски форензичари во пракса	
1.	Критичко и стратешко размислување	(50%)
2.	Способност за писмена комуникација	(43%)
3.	Способност за усна комуникација	(43%)
4.	Истражувачки способности	(41%)
5.	Истражувачка интуиција	(39%)
6.	Способност за синтетизирање на анализирани податоци	(36%)
7.	Организиран во нетипични ситуации	(34%)
8.	Дефинирање на клучни прашања	(32%)
9.	Познавање на ревизија	(31%)
10.	Решавање на нетипични проблеми	(31%)
	Адвокати – правни застапници	
1.	Способност за усна комуникација	(61%)
2.	Способност за поедноставување на информации	(57%)
3.	Критичко и стратешко размислување	(49%)
4.	Дефинирање на клучни прашања	(38%)
5.	Познавање на ревизија	(37%)
6.	Истражувачка способност	(37%)
7.	Способност за синтетизирање на анализирани податоци	(37%)
8.	Разбирање на поставените цели во случајот	(33%)
9.	Способност да раскаже приказна	(30%)
10.	Способност за согледување на широка слика	(30%)

Извор: Davis, C., Farrell, R., & Ogilby, S. (2010). Characteristics and Skills of the Forensic Accountant. American Institute of Certified Public Accountants

Целта на истражување на авторите Davis, Farrell I Ogilby е појасно разбирање на основни и дополнителни карактеристики и вештини на финансиски форензичар. Во својата истражувачка студија тие дошле до заклучок дека аналитичност е на прво место од карактеристики кои треба да ги поседува финансиски форензичар. Од вештини како една од најбитните вештини потребна на финансиски форензичар се истакнува комуникациска вештина, како и поедноставување на информации и презентација на добиени податоци се од клучна важност во работењето на финансиски форензичар. Исто така, во оваа студија е дојдено до заклучок дека поседување на одредени карактеристики и вештини основни или напредни е потребно во зависност од случајот кој се истражува, односно за некој случај е потребна поголема аналитичност, а за друг е потребна вештината поедноставување на информации. Покрај тоа што финансискиот форензичар треба да поседува одредени карактеристики и вештини неопходно е да поседува соодветно образование и одредени сертификати кои во зависност од правната регулатива може да бидат барани од надлежните органи за извршување на работните задачи како финансиски форензичар. Зголемената потреба од ангажирање на финансиски форензичари бара да се организираат почести обуки за нив во кои што покрај професионална надградба на нивното знаење ќе се врши и тренинг на основни и напредни вештини и карактеристики.

3. УЛОГА НА ФИНАНСИСКИ ФОРЕНЗИЧАР ВО ИСТРАГА

Нема сомнение дека големите светски скандали, како што се: Worldcom, Tico, Enron и други го зголемија јавниот надзор над сметководствената професија. Пропаѓањето на сметководствената фирма Артур Андерсон е директно поврзано со скандалот Енрон и тоа ја донесе сметководствената професија во центарот на вниманието повеќе од кој било друг скандал. Многу често сметководителите може да се најдат на место на обвинети во финансиски измами, поради тоа што тие често може да се јават како извршители на финансиска измама.¹²⁴

Во периодот после скандалите Worldcom и Enron сметководствената професија привлекуваше многу големо медиумско внимание, но поради тоа што сите тие случувања

¹²⁴ Silverstone H., Pedneault S., Sheetz M., Rudewitz F., *Forensic accounting and fraud investigation*, New Jersey: Wiley, 2012 p.69.

бараа менување на законска регулатива, во последните години медиумите не се толку многу свртени кон сметководителите. Измами во финансиски извештаи се секако актуелни и денес како и чести пропусти од страна на ревизорите, но сепак тоа веќе не привлекува големо медиумско внимание.

Сметководствена професија денес е зафатена со ажурирање на сметководствени стандарди како и издавање на нови стандардни се со цел решавање на прашање кои се поставија како актуелни во претходните години. Се поголем акцент се става на систем на внатрешни контроли на претпријатија како и на ревизорски процедури. Мора да се започне со ревизија на стандарди поради зголемениот број на финансиски измени се со цел и стандардите да се усогласат со актуелните случувања во деловниот свет.

Ревизорскиот стандард SAS 99 – разгледување на измама при ревизија на финансиски извештаи издаден од страна на Американски институт на сертифицирани јавни сметководители (AICPA) во 2002 година, значително ја прошири фазата на собирање на информации во однос на традиционална ревизија. Стандардот бара од ревизорот да се проценат програми на внатрешни контроли на субјект кои се однесуваат на идентификување на ризици од измама. Значајно е тоа што стандардот бара одделно и документирано собирање на информации како и дискусија во ревизорскиот тим за можно потенцијално погрешно прикажување на финансиски извештаи поради измама. Со овој стандард се става поголем акцент на истрага како ревизорска постапка се со цел зголемување на веројатност за откривање на измама. Според извештајот на нации за професионални измами и злоупотреба од 2004 година на Асоцијација на овластени истражители на финансиски измами (ACFE) само 10,9% од измамите првично биле откриени со надворешна ревизија, додека дури 24% од измамите биле детектирани со внатрешна ревизија.

Според извештајот на ACFE од 2010 година, надворешните ревизори откриле 4,6% од измамите додека 13,9% биле откриени со внатрешна ревизија. Впечатливо е тоа што за тие 6 години помеѓу извештаите е намален процентот на откривање на измами и кај внатрешна и кај надворешна ревизија.

Најважните квалитети што може да ги донесе финансиски форензичар при финансиска истрага се истражувачки начин на размислување и скептицизам. Во минатото тие биле критикувани за недостаток на скептицизам што произлегува од страв за губење на клиент,

што е пак поврзано со приходот што го остварува од тој клиент. Постои надеж дека поради големите сметководствени скандали, голем број на судски спорови против ревизори, а и поради самиот лош публицитет што се добива во овие случаи, финансиските форензичари треба внимателно да ги набљудуваат сомнителните дејствија и да ги известуваат своите клиенти, особено во поглед на нивните одговорности според стандардот SAS 99.¹²⁵

Скептичниот начин на размислување е нешто што одамна е вродено кај финансиски форензичари и други лица кои се јавуваат во улога на истражител и бараат докази за финансиски измами. Финансиски форензичар поставува прашања различни од оние на конвенционален ревизор кој ги следи финансиските извештаи и проверува дали тие се усогласени и точни со што ја претставуваат финансиската состојба на претпријатието.

Со воведување на стандардот SAS 99 надворешниот ревизор треба да размислува и како финансиски форензичар, да размислува и како крадец и како детектив и постојано да ги бара слабите алки во сметководствениот систем. За време на истрагата финансискиот форензичар мора да биде подготвен да гледа многу подалеку од сметководствените книги на компанијата, корпоративни и владини информации, бази на податоци, судски записи и секој друг извор на информации кој би можел да го расветли случајот.

Финансиска форензика во истрагата треба да внесе независност и објективност, исто како што тоа треба да го направи и ревизијата. Поради тоа што самата измама претставува прекршување на стандард на чесност, финансискиот форензичар мора да биде со бесприкорен личен интегритет и не треба да има пристрасност кон никој. Треба да пристапува непристрасно и еднакво кон сите инволвирани во истрагата.

Секоја истрага на финансиска измама има свој научен и уметнички дел. Научниот дел е составен од академско знаење на сметководствена теорија и ревизија, познавање на бизнис пракса и законска регулатива, односно тоа се основни знаења што треба да ги поседува финансиски форензичар. Додека пак уметничкиот дел е составен од внесување на креативно размислување во истрагата, решавање на проблеми во движење, извршување на повеќе задачи во текот на истрагата. Уметничкиот дел посебно доаѓа до израз кога клучните сведоци и сметководствените книги не се достапни, па во тие моменти

¹²⁵ Според авторите Silverstone H., Pedneault S., Sheetz M., Rudewitz F.

финансискиот форензичар треба да се потпре на своето искуство за да изнајде начин да ја спроведе истрагата надминувајќи ги сите бариери и блокади кои што му стојат на патот.

За да биде добар финансиски форензичар еден обучен и искусен професионалец во сметководство и ревизија треба добро да го познава човековото однесување, да има развиено шесто сетило и интуиција и да поседува способност да го препознае значењето на доказите. Скептичниот начин на размислување треба да одговори на прашањата за оправданоста на сите трансакции и докази кои се предмет на истрагата. Поради тоа што многу често во финансиските истраги многу мали неправилности во трансакции можат да водат кон многу поголеми проневери финансискиот форензичар мора да биде доволно љубопитен и упорен за да ги следи и најмалите и најнеперспективните индиции.

Со цел да се најде одговор на нови хипотези и да се затворат стари одлуките треба да се носат со доза на скептицизам.

Овластени сметководители во финансиски истраги може да се појават како: финансиски форензичари и како експерти-вештаци. Во првиот случај тие се клучни во финансиската истрага бидејќи ги разбираат сметководствените системи и внатрешни контроли и знаат како да ги следат средствата во и надвор од организацијата. Од таа позиција тие може да обезбедат независна, објективна и непристрасна критика на истражуваното претпријатие. Оваа критика не треба да ги опфати само пропустите во сметководствените системи туку треба да биде упатена и кон интегритетот на луѓето вклучени во целиот процес. Во вториот случај како експерти-вештаци, сметководителите мора да имаат знаење за судските постапки, какви документи треба да бараат од кого треба да ги бараат тие документи, правила за докажување на извршена измама, со кого се треба да разговараат и како да ги измерат настанатите штети од извршена финансиска измама.

Добар финансиски иследник мора да има познавање од начини на извршување на измами, а и треба да има одредено познавање од индустријата во која работи претпријатието кое е предмет на истражување. Големото знаење од начини на кои се извршуваат финансиски измами му овозможува на финансискиот форензичар да може да дејствува побрзо во одлучување кои документи треба да бидат предмет на истрага и кои луѓе треба да бидат интервјуирани. Поради тоа што одредени индустрии како што се

осигурување, градежништво и банкарство се особено склони кон измами, одредени финансиски форензичари може да бидат специјализирани во тие области.

Поради тоа што во денешно време најголем дел на информации се креираат и се чуваат електронски, познавање на компјутери и информатичка технологија е од суштинско значење за финансиски форензичар. Техники на компјутерска форензика се составен дел од финансиски истраги. Овие техники можат да помогнат да се вратат „избришани“ информации како што се електронска пошта и информации пренесени на други неовластени компјутери.

Кога доказите ќе бидат соберени и ќе бидат идентификувани осомничени тогаш доаѓаат до израз комуникациски вештини на финансиски форензичар, односно тој треба да напише извештај во кој ја поврзува целата приказна заедно со добро подржани аргументи и на јасен разбирлив јазик. Тука е потребна способност да се преведат сложените сметководствени проблеми на јазик кој е разбирлив на некој кој е лаик во таа област. Информациите треба да бидат доставени во јасна и разбирлива форма до судии и поротници или други читатели на извештајот кои не се запознаени со сметководствена терминологија. Кога постои сомнеж за извршена финансиска измама првата работа што треба да ја направи финансискиот форензичар е да ги собере, зачува и прегледа сите докази кои може да се потврди или отфрли дека е извршена финансиска измама. Поради тоа што кога постои сомнеж за извршена измама се доведува во прашање угледот на инволвираните страни, финансискиот форензичар мора да биде екстремно дискретен. Доказите кои што ќе бидат соберени треба да бидат применливи во судска постапка, тоа е задолжително нешто што мора да биде запазено. Доказите обично доаѓаат од два примарни извора. Првиот примарен извор е сметководствена евиденција со целокупната своја придружна документација. Многу често докази кои се пронајдени во сметководствена евиденција можат да водат кон дополнително истражување на други надворешни бази на податоци како што се на пример одредени документи од можно инволвирани јавни претпријатија во истрагата. Со помош на своето искуство финансискиот форензичар треба да одреди кои прашања се добро поткрепени со докази, а за кои се потребни дополнителни докази. Вториот примарен извор на докази е интервју. Интервју може да се спроведува со клучни вработени за кои постои сомнение дека се инволвирани во измамата, но може да се спроведува и со надворешни лица како што се

одредени продавачи или изведувачи кои имале одредени бизнис комуникации со можните осомничени во измамата. Начинот и времето на водење на интервју се определуваат според природата на истражуваниот случај.

Финансискиот форензичар мора да биде и психолог и да може да процени колкава е веројатноста да одреден осомничен бил способен да го изврши тоа дело. Тој примарно се води според доказите, но мора и да процени дали можниот осомничен имал мотив како што се домашни финансиски проблеми, поголем автомобил и други ситни можни индиции кои може да го поттикнале осомничениот да ја изврши измамата.

Одредени измами се извршени со неверојатна генијалност, но голем дел од нив се сосема јасни ако истражителот знае каде и што да погледне. Секој измамник остава трага и прави грешка, односно може да биде фатен. Многу мал дел на измами се откриени со истрага¹²⁶ Најголем дел од првична работа на финансиски форензичар вклучува проверка на прелиминарни информации. Ова е посебно потребно за оние измами кои се надвор од сметководствени книги како што се поткуп или мито и истите не оставаат ревизорска трага и често се откриваат со помош на дојави.

Измамата може да биде внатрешна насочена кон надворешни лица или надворешна истрага насочена кон компанијата. Внатрешни измами најчесто се злоупотреба на сметководствен систем за кражба на готовина. Финансиски измами насочени кон надворешни лица најчесто можат да бидат лажно претставување на финансиски информации до доверители, акционери или осигурителни компании. Надворешни лица кои можат да извршат измама кон компанијата можат да бидат: продавачи, изведувачи, консултанти кои што може прекумерно да ги наплатат своите услуги или производи или пак да бараат поволности преку поткуп на вработени.

Што значи сето претходно наведено во концепт на разбирање на сметководствени принципи, концепт на измама и употреба на аналитика која треба да биде вклучена во останатото знаење? Тоа значи дека денешните ревизори треба да размислуваат како нивните истражни сметководствени колеги. Тие мора да размислуваат како потенцијален

¹²⁶ Според Bologna и Lindquist дури 90% од измамите се откриени случајно G.J. Bologna and R.J. Lindquist, *Fraud Auditing and Forensic Accounting: New Tools and Techniques* (New York: John Wiley & Sons, (1995), p.32.

измамник. Мора да имаат искуство во разбирање на финансиска измама и мора да размислуваат скептично.¹²⁷

„Размислувај како измамник“ е најчесто нагласувано во поголем дел од литература која им се препорачува на финансиски форензичари. Но оваа препорака не е многу применлива поради тоа што финансиските форензичари се оптоварени и со многу други прашања. Подобра препорака е да се размислува како истражувач, научник или хирург, потпирајќи се на научни дисциплини и процедури за откривање и идентификување на финансиски измами. На пример лекарот не се труди да размислува како претходниот пациент кој што го излекувал за да го одреди понатамошното лекување на новиот пациент. Тој ги користи симптомите и останатите податоци од лечењето на претходните пациенти за да се едуцира подобро и врз основа на тие претходни искуства и знаења ќе го започне лечењето на новиот пациент. Таков пристап треба да применуваат и финансиски форензичари.

Авторот Леонард Вона го применува овој научен пристап за да открие финансиска измама, со помош на постапка чекор по чекор која што може да биде применета во секоја работна организација. Системот на Вона се фокусира на тоа како лажни трансакции и активности би биле прикриени во рамки на останати трансакции во системот на организацијата (методологија на прикривање) и откако ќе се идентификуваат сите методологии на прикривање за која било дадена измамничка шема, се формира една целина од трансакции во која може да се пребарува по знаци и симптоми на методологија на прикривање.¹²⁸ Неговиот пристап во финансиска форензика е сличен на процес кој се користи во медицина. Се поставува прашањето што е со финансиските извештаи кои се надвор од ревизорскиот процес, кои стандарди и регулативи тука треба да бидат применети? Во меѓународни сметководствени стандарди овие финансиски извештаи, односно извештаи од понизок ранг не се опфатени. Тие треба да бидат усогласени со меѓународни сметководствени стандарди и ревидирани извештаи и тие сеуште остануваат на одговорност на сметководителот поради тоа што на нив не се врши ревизија.

¹²⁷ Silverstone H., Pedneault S., Sheetz M., Rudewitz F., *Forensic accounting and fraud investigation*, New Jersey: Wiley, 2012 p.72.

¹²⁸ L.W. Vona, *Fraud Risk Assessment: Building a Fraud Audit Program*. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons, 2008, p.64.

Сметководството како професија мора да ги ажурира своите стандарди и да издава нови за да биде во тек со актуелните случувања во деловниот свет и мора да се води по повисоки стандарди од ревизија затоа што голем дел на крајни корисници на информации не ја гледаат разликата меѓу сметководството и ревизијата.

Улогата на финансиски форензичар е до помага на надлежните органи, односно јавен обвинител во анализа на движење на парични средства и финансиски трансакции со цел обезбедување на докази и подигање на обвинение против сторител. Финансискиот форензичар поседува посебни стручни знаења од областа на: финансии, банкарство, сметководство, ревизија, тргување со хартии од вредност и деловно работење. Во кривична постапка финансиски форензичар може да има повеќе улоги и тоа: вештак, сведок и стручен советник. Па затоа финансиски форензичар има значајна улога во судски постапки кои се водат за кривични дела од финансиски криминал, а во некои постапки неговата улога е клучна за донесување на одлука.

ПЕТТИ ДЕЛ

СОСТОЈБА ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА

5.1. Минато и состојба во Република Северна Македонија

Во Република Северна Македонија од 1991 година се случиле голем број на финансиски афери и тоа во форма на измама, перење пари, даночно затајување и сите други појавни облици на финансиски измами кои според Кривичен закон се кривични дела.

Најголемата афера што ја разбранува македонската јавност е аферата ТАТ¹²⁹ пирамидална финансиска измама со која биле оштетени 13000 граѓани со над 60 милиони евра. Во спроведената истрага се смета дека има голем број на пропусти затоа што полицијата, без присуство на лица од штедилницата, подигнала неколку вреќи со документи од штедилницата кои не биле попишани. Тие документи биле проучувани и дел од нив се земен, но не бил направен записник, ниту попис на документација со што е нарушен понатамошниот тек на истрагата.

Обвинение е подигнато само против директорката на ТАТ – Соња Николовска и тоа за кривичните дела: измама, проневера и даночно затајување, но пресуда е донесена само за обвинението за даночно затајување за кое е осудена на 3,5 години затвор. Истрага се водела и против тогашниот вицегубернер на НБРМ и тоа за злоупотреба на службена положба и уништување на документи, но таа истрага не резултирала со обвинение. Постојат и сомневање за организиран криминал за тогашниот претседател на Основен суд Битола кој наводно ја спречил истрагата. Се претпоставува дека тогашен министер кој што медиумите ќе го наречат „министер во тренерки“ си ги подигнал своите пари, односно ги изнел во вреќи од штедилницата, пред да избие аферата. Во аферата биле вклучени голем број функционери, а тоа го потврдува и тогашниот премиер Бранко Црвенковски кој на собраниската говорница најавува борба против „октоподот“ алудирајќи на организираниот криминал. Поради големите притисоци од јавноста од

¹²⁹ https://mk.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B0_%D0%A2%D0%90%D0%A2 пристапено 17.08.2024.

13000 штедачи обештетени се околу половина и тоа со конвертибилни сертификати и пари од стечајна маса.¹³⁰

Финансиските измами имаат влијание врз емоционалната состојба и менталното здравје на луѓето. Имено, во наредните десет години по избивање на аферата ТАТ во Битола се самоубиле околу стотина луѓе, а и наталитетот во битолскиот регион е значително опаднат. По аферата ТАТ во Република Северна Македонија воведени се законски измени со закон за Фонд за осигурување на депозити¹³¹ за начин на обештетување на штедачи и дадени се поголеми ингеренции на НБРМ за контрола на работење на банки и штедилници. Но и покрај ригорозната контрола во наредните три децении сепак Република Северна Македонија се соочи со пропаѓање на уште пет банки: Алмако банка, Радобанка, Експорт импорт банка, Македонска банка, Еуростандард и уште шест штедилници¹³². Поради поголемата регулатива од страна на НБРМ која е пропишана со закон за Народна банка на Република Северна Македонија¹³³, член 34 и член 34-а, за супервизија и надзор на банки, штедилници и други финансиски институции, овие финансиски афери немаа толку голем општествено-економски ефект како аферата ТАТ.

Во Република Северна Македонија секојдневно се извршуваат и други финансиски измами за кои што истрагите се спроведуваат од страна на Управа за Финансиска полиција, Сектор за економски криминал при Министерство на Внатрешни работи и Управа за финансиско разузнавање. Јавно достапни податоци за поднесени кривични пријави по спроведени истраги за извршен финансиски криминал се достапни на веб-страницата на Финансиската полиција и истите ќе бидат обработени во овој труд.

¹³⁰ ибид

¹³¹ https://fodsk.org.mk/Upload/Editor_Upload/Zakon%20za%20FOD%20-%20posledna%20izmena%20SV%2083_2018.pdf пристапено 18.08.2024.

¹³² <https://www.dw.com/mk/%D0%B1%D0%B0%D0%BD%D0%BA%D0%B8-%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD-%D0%B4%D0%B5%D0%BF%D0%BE%D0%B7%D0%B8%D1%82%D0%B8-%D0%BE%D1%81%D0%B8%D0%B3%D1%83%D1%80%D1%83%D0%B2%D0%B0%D1%9A%D0%B5-%D1%88%D1%82%D0%B5%D0%B4%D0%B0%D1%87%D0%B8/a-57697205> Пристапено 17.08.2024.

¹³³ https://www.nbrm.mk/content/%D0%97%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD_%D0%B7%D0%B0_%D0%9D%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%B0%D1%82%D0%B0_%D0%B1%D0%B0%D0%BD%D0%BA%D0%B0_74-24_%D0%BD%D0%BF%D1%82.pdf пристапено 17.08.2024.

5.2. Емпириско истражување

Во овој магистерски труд емпириско истражување се состои од анализа на официјални податоци за поднесени кривични пријави од страна на Финансиска полиција и интервју со професионални лица.

5.2.1 Анализа на податоци

На интернет-страната на Управа за финансиска полиција има објавено статистика и анализа за поднесени кривични пријави од нивна страна за период од 2004 до 2021 година.¹³⁴ За потребите на овој труд се изврши анализа на последните десет години.

Табела бр.8: Поднесени кривични пријави од страна на Управа за Финансиска полиција до надлежни јавни обвинителства во Република Северна Македонија

Година	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Кривични пријави	60	65	51	68	41	49	74	79	71	110
Физички лица како одговорни лица кај правни субјекти	120	155	125	178	121	111	167	129	137	199
Правни лица	16	/	/	/	/	/	64	66	51	28
Кривични дела*	91	110	76	94	68	72	107	122	109	128

Изработено од авторот

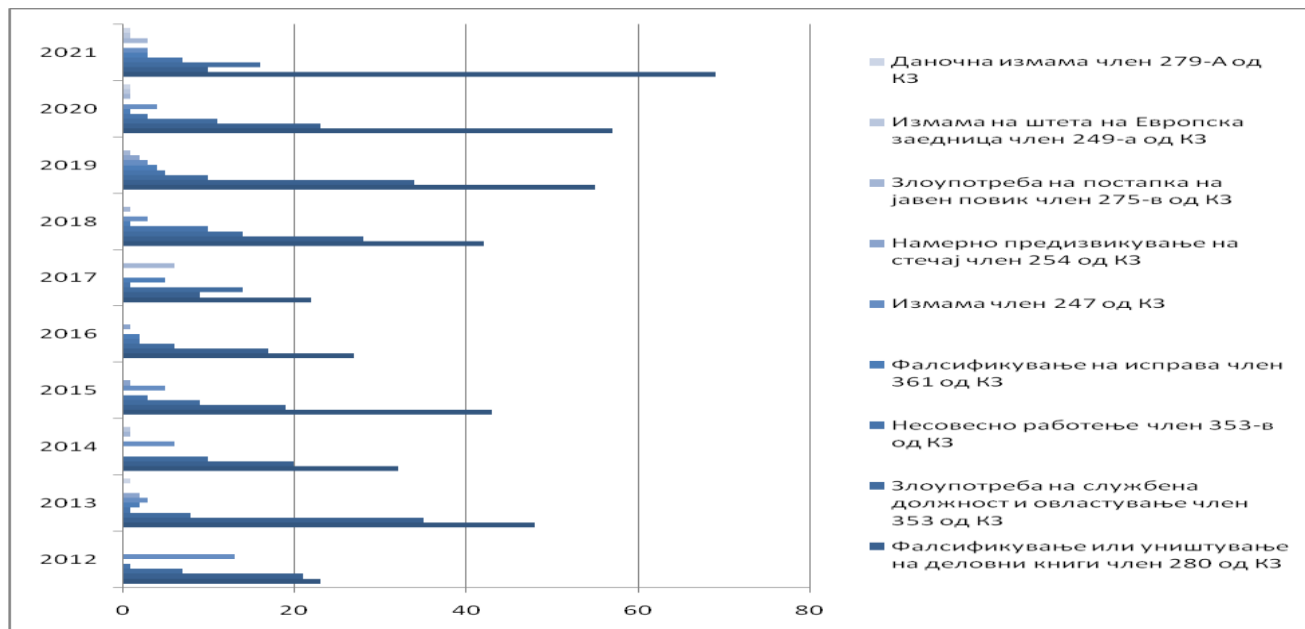
*Објавени податоци од страна на Финансиска полиција за кривични дела и тоа: *Даночно затајување член 279 од КЗ, Фалсификување или уништување на деловни книги член 280 од КЗ, Злоупотреба на службена должност и овластување член 353 од КЗ, Несовесно работење член 353-в од КЗ, Фалсификување на исправа член 358 од КЗ, Измама член 247 од КЗ, Помагање на сторител во извршено кривично дело член 365 од КЗ, Проневера во*

¹³⁴ <https://finpol.gov.mk/mk/statistichki-podatoci> пристапено 17.08.2024.

служба член 354 од КЗ, Намерно предизвикување на стечај член 254 од КЗ, Злоупотреба на постапка на јавен повик член 275-в од КЗ, Перење пари и други приноси од казниво дело член 273 од КЗ, Затајување член 239-1 од КЗ, Бесправно градење член 244-а од КЗ, Измама на штета на Европска Заедница член 249-а од КЗ, Даночна измама член 279-а од КЗ, Закон за ДДВ член 60, Измама во служба член 355 од КЗ.

Може да се забележи дека во овој десет годишен период има тренд на пораст на поднесени кривични пријави и на сторени кривични дела. Поради тоа што податоци за 2022 и 2023 година сеуште не се објавени, не може да се утврди дали овој тренд продолжил, се намалил или стагнирал.

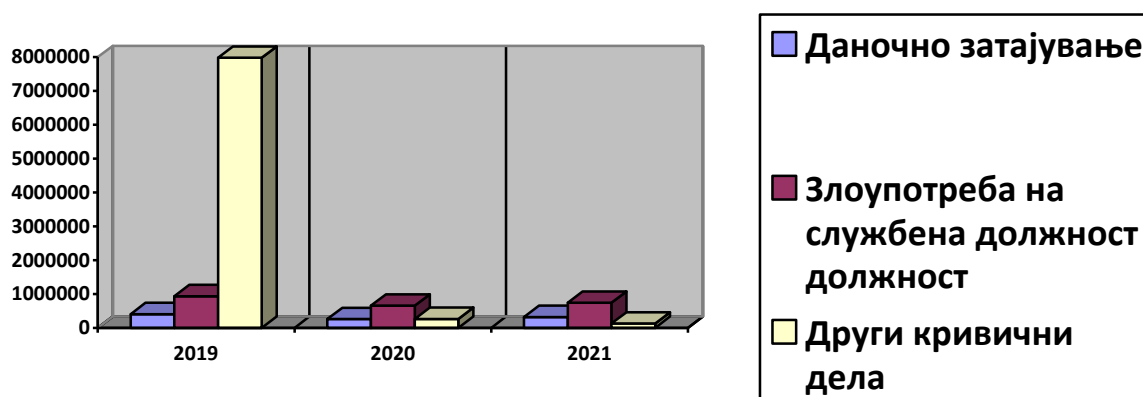
Слика број 7: Анализа на кривични дела во период од 2012-2021 година за кои Управа за финансиска полиција има поднесено кривични пријави за анализирани кривични дела

Изработено од авторот анализирани кривични дела: Даночно затајување член 279 од КЗ, Фалсификување или уништување на деловни книги член 280 од КЗ, Злоупотреба на службена должност и овластување член 353 од КЗ, Несовесно работење член 353-в од КЗ, Фалсификување на исправа член 361 од КЗ, Измама член 247 од КЗ, Намерно предизвикување на стечај член 254 од КЗ, Злоупотреба на постапка на јавен повик член 275-в од КЗ, Измама на штета на Европска Заедница член 249-а од КЗ, Даночна измама член 279-а од КЗ, Закон за ДДВ член 60.

Од објавените податоци на Управа за Финансиска полиција првите три најзастапени кривични дела во анализираниот период се: Даночно затајување член 279 од КЗ, Фалсификување или уништување на деловни книги член 280 од КЗ и злоупотреба на службена должност и овластување член 353 од КЗ. Останатите кривични дела се со помала застапеност. За кривично дело Измама на штета на Европска Заедница член 249-а од Кривичен закон поднесени се по една пријава во 2014, 2020 и 2021 година.

Табела број 9: Материјална штета која е предизвикана со сторените кривични дела во период 2019-2021 година, за која се објавени податоци од Финансиската полиција

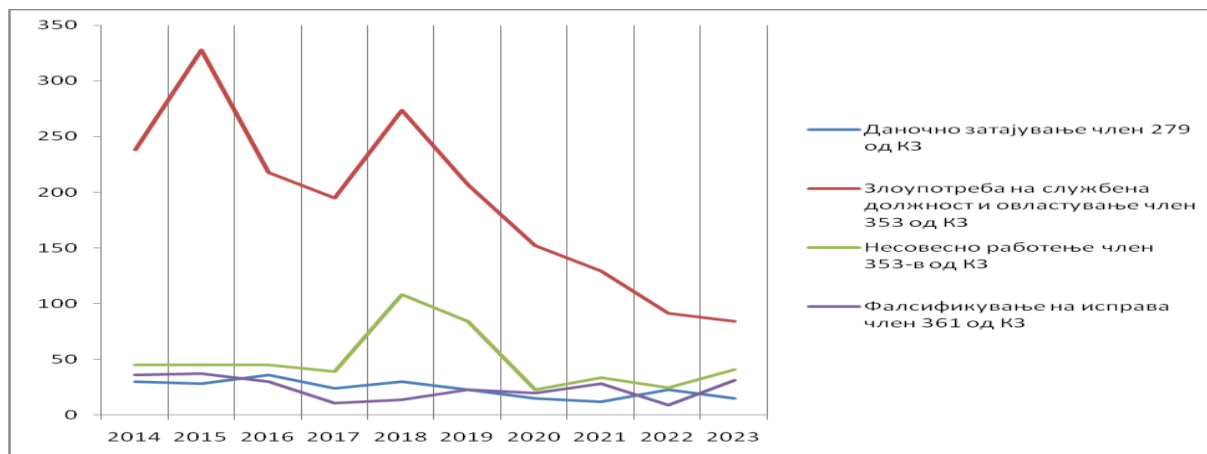
Изработено од авторот

Најголема материјална штета е забележана со извршување на кривичното дело злоупотреба на службена должност и овластување. И покрај тоа што во 2021 година има тренд на пораст на поднесени кривични пријави, сепак материјалната штета во 2019 година е најголема.

На интернет-страната на Министерство за внатрешни работи објавена е збирна анализа за вкупен криминалитет во период од 2010 до 2023 година ¹³⁵ Како покарактеристични дела од област на економски криминал објавени се податоци за поднесени пријави за следни кривични дела: Злоупотреба на службена должност и овластување член 353 од КЗ, Несовесно работење член 353-в од КЗ, Даночно затајување член 279 од КЗ, Фалсификување на исправа член 361 од КЗ.

¹³⁵ <https://mvr.gov.mk/analiza/kriminal/70> пристапено 10.10.2024.

Слика број 8: Анализа на поднесени кривични пријави во период од 2012-2021 година од страна на Министерство за внатрешни работи

Изработено од авторот

Од објавените податоци на Министерство за внатрешни работи во анализираниот период од 2014 до 2023 година, се гледа дека најзастапено кривично дело е Злоупотреба на службена должност и овластување член 353 од КЗ, меѓутоа се забележува значителен пад, односно број на извршени кривични дела бил најголем во 2015 година, по што бележи пад меѓутоа пак има зголемување во 2018 година и од тогаш па до 2023 година е во пад. За кривично дело несовесно работење во служба член 353-в од КЗ, бележи зголемување во 2018 година, додека останатите две најкарактеристични кривични дела од област на економски криминал и тоа фалсификување на службена исправа член 361 од КЗ и даночно затајување член 279 од КЗ, одржуваат константен тренд на движење кој има мал пад во 2022 и 2023 година.

5.2.2. Интервју со професионални лица

За потребите на овој труд е спроведено структурирано интервју со професионални лица вработени во надлежни институции и тоа: Управа за финансиска полиција, Министерство за внатрешни работи и Основно јавно обвинителство за гонење на организиран криминал и корупција. Поради тоа што се работи за високо стручна и специфична област интервјуто е спроведено со лица чија што работа директно или индиректно е поврзана со финансиска форензика. Во интервјуто учествуваат 11 испитаници. Прашалникот се состои од 8 прашања

Табела број 10: Резултати од структурирано интервју

Прашање	Испитаник 1	Испитаник 2	Испитаник 3	Испитаник 4	Испитаник 5	Испитаник 6	Испитаник 7	Испитаник 8	Испитаник 9	Испитаник 10	Испитаник 11
1. Дали сте запознаени со терминот финансиска форензика?	Делумно	Минимално	Детално	Доволно добро	Минимално	Делумно	/	Доволно добро	Делумно	/	Детално
2. Битни карактеристики и вештини што треба да ги има финансиски форензичар се:	Финансиско сметководство и аналитички способности	/	Аналитички вештини, истражувачки вештини, познавање на законски процедури, технички вештини, етички стандарди, комуникациски вештини, способност за тимска работа.	Аналитички и резонирачки вештини, финансиска писменост, познавање на сметководствени вештини и стандарди, познавање на правна легислатива.	/	/	/	Познавање од сметководство, ревизија, анализа на банкарски сметки, законски и подзаконски акти од соодветна област.	Познавање на финансиски и правни прописи. Да има способност за собирање и анализирање на докази од финансиска природа, способност за анализа на финансиски податоци (финансиски извештаи и банкарски податоци).	/	Соодветно образование, познавање на напредни компјутерски алатки за анализа, познавање на правна регулатива која го регулира финансискиот и економскиот систем во државата, да биде детален прецизен и јасен.
3. Дали некогаш сте биле вклучени во финансиски форензички истраги во Вашата организација?	Не	/	Да	Не	Да	Не	Не	Да	Да	Не	Не
4. Дали сте запознаени со техники и алатки на финансиска форензика?	Не	Не	Да	Не	Да	Не	Не	Да	Не	Не	Не

5.Дали имате сознание дали во истрагите во нашата земја се користат техники и алатки на финансиска форензика?	Не	Не	Да	Не	Да	Не	Не	Да	Да	/	Не
6.Дали сметате дека Ви е потребна дополнителна обука од област на финансиска форензика?	Да	Да	Да	Да	Да	Да	Да	Да	Да	Да	Да
7.Дали изучување на финансиска форензика треба да биде застапено во соодветни образовни институции (Факултет за Безбедност, Економски факултет, Правен факултет)?	Да	Да	Да	Да	Да	Да	Да	Да	Да	Да	Да
8.Дали верувате дека интегрирањето на алатките и техниките на финансиска форензика од инспекторите на безбедносните институции може да ја подобри ефикасноста во откривање на финансиски измами во финансиски извештаи?	Да	Да	Да	Да	Да	Да	Да	Да	Да	Да	Да

Изработено од авторот

На првото прашање: Дали сте запознаени со терминот финансиска форензика?

Одговорите се следни: по 2 лица детално, доволно добро и минимално, а делумно 3 лица.

Од што можеме да заклучиме дека постои одредена запознаеност со терминот финансиска форензика.

Второто прашање е: Битни карактеристики и вештини што треба да ги има финансиски

форензичар се: на што од интервјуираните лица се добиени следните одговори: финансиски сметководствени аналитички способности, аналитички вештини, истражувачки вештини, познавање на законски процедури, технички вештини, етички стандарди, комуникациски вештини, способност за тимска работа, аналитички и резонирачки вештини, финансиска писменост, познавање на сметководствени вештини и стандарди, познавање на легислативата и др., познавање од сметководство, ревизија, анализа на банкарски сметки, законски и подзаконски акти од соодветна област, да има знаење за финансиските и правните прописи; да има способност за собирање и анализирање на доказите од финансиска природа; способност за анализа на финансиските податоци (финансиските извештаи и банкарските податоци), итн., соодветно образование, познавање на напредни компјутерски алатки за анализа, познавање на правната регулатива која го регулира финансискиот и економскиот систем во државата, да биде детален, прецизен, јасен. Карактеристиките што ги имаат наведено испитуваните лица се совпаѓаат со потребните карактеристики и вештини што треба да ги има финансиски форензичар кои се застапени во стручна литература.¹³⁶

Третото прашање е: Дали некогаш сте биле вклучени во финансиски форензички истраги во вашата организација?

Поголемиот дел од испитаните лица, иако се директно вклучени во финансиски истраги, не биле дел од финансиска форензичка истрага, односно 6 од испитаните лице не биле вклучени во форензичка финансиска истрага, 4 биле вклучени во рамки на своите работни организации.

Четврто прашање: Дали сте запознаени со техники и алатки на финансиска форензика? - На што 8 испитаници одговориле со не, а 3 со да.

Овде гледаме дека кај испитаните лица постои доста висока запознаеност со техники и алатки на финансиска форензика, од лицата кои што се запознаени со техниките и алатките на 2 лица им е познат Бенфордовиот закон.

Петтото прашање гласи: Дали имате сознание дали во истрагите во нашата земја се користат техники и алатки на финансиска форензика? - На кое што 6 испитаници одговориле со не, а 4 со да.

¹³⁶ Davis, C., Farrell, R., & Ogilby, S. *Characteristics and Skills of the Forensic Accountant*. American Institute of Certified Public Accountants, 2010 p.66.

Поголемиот дел на испитаните лица немаат сознание дали техниките и алатките на финансиска форензика се користат во истрагите во нашата земја, односно немаат сознанија за примена на Бенфордовиот закон и Бенеиш М скор.

Шестото прашање е: Дали сметате дека ви е потребна дополнителна обука од област на финансиска форензика? - На што сите испитаници имаат одговорено потврдно, и потребата за дополнителна обука е реална затоа што и покрај знаењата што ги имаат испитаните лица ова област подлежи на постојани новитети со кои што треба да бидат во тек.

Седмо прашање е: Дали изучување на финансиска форензика треба да биде застапено во соодветни образовни институции (Факултет за безбедност, Економски факултет, Правен факултет)? Каде што сите одговори се да. Финансиска форензика е застапена за изучување во САД и поразвиените европски земји, но и во соседна Србија, така што потребата за изучување од финансиска форензика во нашата земја е реална, за да може да одиме во чекор со новите истражувања во светот, а со тоа да може поефикасно да го сузбиваме финансискиот криминал.

И осмото прашање: Дали верувате дека интегрирањето на алатките и техниките на финансиска форензика од инспекторите на безбедносните институции може да ја подобри ефикасноста во откривање на финансиски измами во финансиски извештаи? И на ова прашање сите одговори се потврдни. Секогаш треба да се настојува сите позитивни странски практики да се интегрираат и во истрагите во нашата држава со цел по ефикасна борба против криминалот со имплементирање на нови знаења, методи и техники.

5.2.3 Дискусија за резултати од емпириско истражување

Од објавените податоци на Управа за Финансиска полиција топ три кривични дела во анализираниот период се: Даночно затајување член 279 од КЗ, Фалсификување или уништување на деловни книги член 280 од КЗ и злоупотреба на службена должност и овластување член 353 од КЗ. Останатите кривични дела се со помала застапеност.

За кривично дело Измама на штета на Европска Заедница член 249-а од Кривичен закон поднесени се една пријава во 2014 година, една во 2020 година и една во 2021 година. Ова кривично дело е актуелно и во 2024 година. Имено Европската организација за борба

против измами (ОЛАФ) бара поврат од 2,2 милиони евра кои се злоупотребени во Република Северна Македонија во период од 2016-2018 година преку програмата ЕРАЗМУС +.¹³⁷ Управа за Финансиска полиција има остварено работни средби со ОЛАФ и има доставено известување до Основно јавно обвинителство за гонење на организиран криминал и корупција кое спроведува предистражна постапка. Во известувањето што е доставено од ОЛАФ е наведено дека има неправилности во проектни досиеја на 22 корисници на грантови, но со оглед на тајноста на постапката не се споделени повеќе детали.¹³⁸

Најголема материјална штета е забележана во кривично дело злоупотреба на службена должност и овластување. И покрај тоа што во 2021 година има тренд на пораст на поднесени кривични пријави, сепак материјалната штета во 2019 година е најголема. Од податоците се гледа дека поднесени се кривични пријави за различни кривични дела, односно не може да кажеме дека во испитуваниот период некои кривични дела не се застапени. И покрај борбата против финансиски криминал од страна на институциите и негово процесирање до судските органи, финансискиот криминал секогаш ќе биде високо застапен во сите сфери на деловното работење.

Од објавените податоци на Министерство за внатрешни работи за најкарактеристични дела од економскиот криминал, најзастапено е кривичното дело Злоупотреба на службена должност и овластување член 353 од КЗ, но истото бележи намален тренд во последните години. Ова кривично дело исто така, е високо застапено и во кривичните дела за кои се поднесени кривични пријави од страна на Управа за финансиска полиција.

Од спроведеното интервју со професионални лица може да се утврди дека во Република Северна Македонија потребни се дополнителни обуки на стручни лица од област на финансиска форензика, како и поголемо интегрирање на алатки и техники на финансиска форензика во финансиски истраги. Исто така, е потребно поголемо изучување на оваа област во образовните институции. Тоа е неопходно за да бидеме во тек со сите регионални и светски трендови во борба против финансиски криминал, кои што доста често се менуваат.

¹³⁷ <https://www.slobodnaevropa.mk/a/32881363.html> пристапено 17.08.2024.

¹³⁸ ибид

ЗАКЛУЧОК

Финансиска форензика е научна дисциплина која треба да се развива поради потреба од подигнување на степенот на сомнеж за финансиски измами и целосно расветлување на случајот (криминална ситуација или судски спор) со примена на соодветни знаења во насока на обезбедување на релевантен доказ кој укажува на кривично дело. Финансиска форензика треба да се развива како посебна научна дисциплина, а професијата Финансиски форензичар е потребна за расветлување и обезбедување на докази неопходни за судско постапување и судска разрешница.

Под влијание на зголемен број на финансиски измами и големи финансиски скандали доаѓа до зголемен развој на форензичко сметководство и ревизија. Форензичко сметководство е примена на знаења и вештини со цел решавање на финансиски прашања во согласност со правна рамка, додека пак форензичката ревизија има за задача да ги открива и спречува незаконските дејствија кои ги врши претпријатието. Форензичка ревизор спроведува истрага која се состои од неколку фази како и секоја друга истрага, а тоа се: покренување на истрага, спроведување на истрага и подигнување на обвинение.

Поради тоа што манипулација на добивка е најчесто подрачје каде со несоодветна примена на сметководствени стандарди и манипулации се прават финансиски измами професорот Beneish креирал математички формули со кои се идентификуваат манипулации во финансиски извештаи. Уште едно математичко правило за фреквенција на цифри кое се користи за откривање на манипулации во финансиски извештаи е Бенфордовиот закон. Меѓутоа финансиска истрага не е линеарна, па затоа финансискиот форензичар, за да открие измами во финансиски извештаи, треба да се движи мултидимензионално, односно треба да спроведе хоризонтална, вертикална и рацио анализа.

Поголемите финансиски измами се имаат случено во САД, па така и поголемиот дел од литературата за финансиска форензика потекнува од образовните институции од САД. Европската унија во своите рамки има тела кои се борат против финансиски измами и се донесуваат закони за усогласување на регулатива во сите земји членки и земји кандидати за членство како што е Европска комисија за ефикасност на правосудство – European Commission for the Efficiency of Justice – CEPEJ. Финансиски форензичар може да има и улога на вештак во судски процес и законодавството на ЕУ се стреми кон

усогласување на правната рамка за судски вештаци. Во Република Северна Македонија и земјите од регионот вештаците играат важна улога во судската постапка затоа што тие го изнесуваат на судот своето мислење за конкретни и сложени прашања врз основа на докази. Мислењата на вештаците се важен, ако не и составен дел на процес на донесување на судски одлуки, и на нив се повеќе се смета во ситуации во кои кривичните дела и криминалното однесување стануваат се посложени, а судиите и обвинителите бараат дополнителни објаснувања.

Финансиски форензичар е овластен истражител на финансиски измами, кој треба да поседува одредени карактеристики и вештини. Финансиски форензичари многу често се повикани на суд како стручни лица-вештаци со цел да го дадат своето експертско мислење во судската постапка во однос на истражуваната економско-финансиска документација.

Финансиска форензика како научна дисциплина може да помогне во Република Северна Македонија, како и во другите земји, да се намали процентот на финансиски измами. Исто така, може да допринесе во откривање и спречување на потенцијални финансиски измами. Финансиски извештаи се еден вид на доказ со чија што анализа финансискиот форензичар може да дојде до сознание за финансиска измама, но и покрај спроведената анализа треба да ја согледа пошироката слика и да „чита меѓу редови“ за да ја утврди финансиската измама.

Врз основа на сè претходно наведено може да се заклучи дека најдобро би било финансиска форензика да е воведена на ниво на тековно работење на претпријатието, а не само да се користи ретроактивно како анализа на финансиски извештаи за претходни години. Со тоа финансиските измами значително би се намалиле, а би се зголемиле финансиските перформанси на претпријатијата, би имало по здрава конкуренција, односно би се подобрило целото деловно окружување.

Финансиски измами се актуелен проблем во развиени земји со висок стандард, но и во земји во развој со помал стандард како што е Република Северна Македонија. Во Република Северна Македонија постои систем на корупција кој и покрај големите заложби за сузбивање е актуелен на сите нивоа, па така кога за одредени измами ќе биде поднесена кривична пријава тие често може да бидат пресудени со најниска казна или пак судските процеси да траат доволно долго и да застарат, односно во Република Северна

Македонија не постои преземање на одговорност во оној процент што е потребен. За тоа да биде спречено правосудството мора да биде независно во потполност. Затоа е потребно усвојување на јасни, прецизни и практично применливи закони како и градење на јаки и независни институции кои што треба да го спроведуваат законот од почеток до крај, односно од спроведување на истраги, покренување на обвинение и спроведување на судска постапка.

За потребите на овој труд направена е компаративна анализа на поднесени кривични пријави од страна на Управа за финансиска полиција за последните десет години за кои имаат објавено податоци. Од спроведената анализа може да се види дека во 2021 година има тренд на пораст на број на поднесени кривични пријави во однос на претходните години, меѓутоа поради тоа што нема објавено понови податоци не може да се утврди дали тој тренд продолжил, се намалил или стагнирал.

Од податоците на интернет-страната на Министерство за внатрешни работи за најкарактеристични дела од економскиот криминал, најзастапено е кривичното дело Злоупотреба на службена должност и овластување член 353 од КЗ, но истото бележи намален тренд во последните години. Ова кривично дело исто така, е високо застапено и во кривичните дела за кои се поднесени кривични пријави од страна на Управа за финансиска полиција.

За потребите на овој труд спроведено е структурирано интервју над професионални лица вработени во надлежни институции, од спроведеното истражување се согледува потреба од изучување на финансиска форензика во образовни институции, како и потреба од дополнителни обуки на стручни лица за техники и алатки на финансиска форензика. Република Северна Македонија треба да ги имплементира позитивните странски практики од област на финансиска форензика во надлежни институции за борба против финансиски криминал и во обвинителство. Финансиска форензика треба да се изучува во образовните институции со цел да се зголеми бројот на соодветно образовани и стручни кадри во иднина.

ПРИЛОЗИ

СЛИКИ

Слика бр.1: Компарација на ревизија и форензика

Слика бр.2: Измами на вработени и измами на менаџмент

Слика бр. 3: Чекори на форензичка истрага

Слика бр.4: Активности во форензичка финансиска истрага

Слика бр. 5: Пријавени случаи на финансиски измами по региони

Слика број 6: COSO пирамида и коцка

Слика број 7: Анализа на кривични дела во период од 2019-2021 година за кои Управа за финансиска полиција има поднесено кривични пријави

Слика број 8: Анализа на поднесени кривични пријави во период од 2012-2021 година од страна на Министерство за внатрешни работи

ТАБЕЛИ

Табела број 1: Очекувана фреквенција за сите броеви од 0 до 9 за секое од првите четири места во кој било број

Табела број 2: Фреквенции на водечки броеви

Табела број 3: Законска рамка во Република Србија

Табела број 4: Законска рамка во Република Босна и Херцеговина

Табела број 5: Законска рамка во Република Црна Гора

Табела број 6: Законска рамка во Република Северна Македонија

Табела број 7: Основни вештини на финансиски форензичари

Табела број 8: Поднесени кривични пријави од страна на Управа за финансиска полиција до надлежни јавни обвинителства во Република Северна Македонија

Табела број 9: Материјална штета која е предизвикана со сторените кривични дела во период 2019-2021 година

Табела број 10: Резултати од структурирано интервју

БИБЛИОГРАФИЈА

Користена литература

1. *A History of Forensic Accounting* [Honours Project, Grand Valley State University]. <https://scholarworks.gvsu.edu/honorsprojects/296> Driskell, F. D. (2019, Autumn).
2. Aleksić M., et al., *Uloga i značaj forenzičkog računovodstva u otkrivanju finansijskih prevara*, EMC Review- Časopis za ekonomiju, Vol. 10., Br. 2. 2015.,
3. Alvin A., et al., *Auditing and Assurance Services An Integrated Approach*, 14 edition, ACL, 2012.
4. Aleksić M., Vujnović-Gligorić B., Uremović N. (2015) *Uloga i značaj forenzičkog računovodstva u otkrivanju finansijskih prevara*, Časopis za ekonomiju i tržišne komunikacije
5. Bosković G, Marinković D. “Metodi na finansijske istrage u suzbijanju organizovanog kriminala” – Journal of criminal and law, vol.2 (Beograd, NBP, 2010)
6. Belak, V., (2011) *Business forensics and forensic accounting – fight against fraud*, Belak Excellens d.o.o., Zagreb
7. Beshvir, B, *Forenzička revizija, Računovodstvo, Revizija i Financije* (2010)
8. Budimir N. (2013) “*Forenzičko smetkovodstvo, Analiza poslovne ekonomije br.8*”, Univerzitet za poslovni inženjering i menadžment, Banja Luka
9. *What is the value of multiple certifications in forensic accounting?* Journal of Forensic and Investigative Accounting, 7(2), 113–143. Institute of Forensic Commercial Practitioners. (2016).
10. Grubor G., Ristić N., Simeunović N., (2013) “*Integrated forensic accounting investigative process*” International journal of Scientific and Research Publications, Vol.3
11. Glogić E., Hasanbegović E., Skandro S. (2023), *Forenzička revizija i finansijske prevare*, Visoko školska ustanova FINra, Tuzla
12. Dreyer K. (2014) “*A History of Forensic Accounting*” Honors project
13. Durtschi C., et al., *The effective use of Benford’s law to assist in detecting fraud in accounting data*, Journal of Forensic Accounting, Vol.5/1524-5586, 2004
14. Dada, S. O., & Jimoh, F. B. (2020). *Forensic accounting and financial crimes in Nigerian public sector*. Journal of Accounting and Taxation, 12(4), 118–125. doi:10.5897/JAT2020.0417
15. DiGabriele, J. A., & Huber, W. (2015).
16. Davis, C., Farrell, R., & Ogilby, S. (2010). *Characteristics and Skills of the Forensic Accountant*. American Institute of Certified Public Accountants
17. *Everything you should know about South Africa’s commercial forensic industry*. The Forensic Practitioner, (3). https://www.icfp.co.za/sites/default/files/articles/2714_icfp_ezine_issue_3_nov_2016.pdf
18. Ernst & Young. (2016). *Corporate Misconduct - Individual Consequences*. 14th Global Fraud Survey.
19. Zilić S. “*Finansijske prevare, nastanak, otkrivanje i sprečavanje*” – Finansijski sistem i ekonomski razvoj XV Međunarodni simpozijum (Neum, 2012)
20. International Monetary Fund. (2001). *Financial System Abuse, Financial Crime and Money Laundering*-Background Paper. <https://www.imf.org/external/np/ml/2001/eng/021201.htm>
21. Jung, J., & Lee, J. (2017).

20. Kranacher M.J., *Introduction to fraud examination and Financial Forensic* (New Jersey:Wiley,2010)
21. Kramer, B., Seda, M., & Bobashev, G. (2017). *Current opinions on forensic accounting education*. *Ac-counting Research Journal*, 30(3), 249–264. doi:10.1108/ARJ-06-2015-0082
22. Klikovac A., *Faze procesa forenzicke revizije*, *Racunovodstvo I finansije* (2008)
23. Koletnik F., Kola, I., *Forensic Forenzicko racunovodstvo*, Zveza racunovodij, finacnikov in revizorjev, Slovenija, Ljubljana
24. Lekic Z., Bjelajac Z., Caric M. (2018) ” *Forenzicko racunovodstvo Revizija prevara*” Pravni fakultet za privredu I pravosudje Novi Sad
25. L.W. Vona, *Fraud Risk Assessment: Building a Fraud Audit Program*. (Hoboken, NJ: John Wiley & Sons, 2008)
26. Мојаноски Т.Ц. (2012), *Методологија на безбедносните науки: истражувачка постапка*, книга II, Факултет за безбедност, Скопје
27. Николоска С. (2013) *Методика на истражување на економско-финансиски криминалитет*, Факултет за безбедност Скопје
28. Petkovic A., 2010, *Forenzicka revizija*, Proleter AD Becej
29. Rezaee Z., *Financial statement Fraud: Prevention and Detection*, (New Jersey:Wiley,2002)
30. Словиќ Ј. (2014), *Финансијска Форензика*, Истражување корпоративног криминала, Висока школа струковних студија за економију и управу
31. Snezana Mojsoska, Nikola Dujovski, (2015)” *Recognizing of Forensic Accounting and Forensic Audit in the Southeastern European Countries*” *Journal of Eastern-European Criminal law*, No.2
32. Silverstone H., Pedneault S., Sheetz M., Rudewitz F., *Forensic accounting and fraud investigation*, (New Jersey:Wiley,2012)
33. Simeunovic N, Ristic N, (2013)” *Digitalna forenzika u funkciji forenzickog racunovodstva*” *Inoteh Jahorina*, No.12
34. Skalak S., Clayton M., Golden T., *A Guide to Forensic Accounting Investigation*, (New Jersey:Wiley,2006)
35. Singleton T., Singleton A., Bologna J., Lindquist R., *Fraud Aditing and Forensic Accounting*, (New Jersey:Wiley,2006)
36. Snezana Mojsoska, Nikola Dujovski, (2017) ” *Financial forensic (audit and accounting)*” *International Scientific conference, Security Academy, Tirana*, No.8
37. *Споредбена правна анализа за улога на Финансиски форензичар во кривична постапка април-август 2020* USAID
38. *Topics and methods in forensic accounting research*. *Accounting Research Journal*, 28(1), 98–114. doi:10.1108/ARJ-08-2014-0071 Dolmanbateman Chartered Accountants Australia. (2019). *The Role of Forensic Accountants*. [https://dolmanbateman.com.au/the-role-of-forensic-accountants/Dreyer, K. \(2014\).](https://dolmanbateman.com.au/the-role-of-forensic-accountants/Dreyer, K. (2014).)
39. Thornhill, W.T. (1995), *Forensic Accounting: How to investigate financial fraud*, New York, Irwin
40. *THE ECONOMY OF THE WESTERN BALKANS IN NEOLIBERAL GLOBALIZATION* Vol.27 No1. <http://doisrpska.nub.rs/index.php/economyandmarket/article/view/2024>
41. Hoopwood W.S., Leiner J.J., Young G.R., *Forenzicko racunovodstvo*, Univerzitet Singidunum, Beograd, 2014., str. 4-5.
42. *Conducting Forensic Accounting and Internal Investigations*. *Forensic Accounting and Special Investigations Thought Leadership. Insights*, 3-10. http://www.willamette.com/insights_journal/19/autumn_2019_1.pdf

43. *Contemporary Financial Crime*. Journal of Public Administration and Governance, 7(2), 88–97. doi:10.5296/jpag.v7i2.11219

Интернет-страници

1. <https://abfa.us/>
2. <https://avalon.law.yale.edu/ancient/hamframe.asp>
3. <https://www.acfe.com/>
4. <https://strategiccfo.com/>
5. <https://www.wallstreetmojo.com/>
6. <https://www.coursehero.com/>
7. <https://learning.hccs.edu/>
8. <https://www.forensicaccounting.com/>
9. <https://www.investopedia.com/>
10. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/book/10.1002/9781119200734>, *Financial Forensics Body of Knowledge | Wiley Online Books*
11. <https://www.pravdiko.mk/>
12. <https://www.slvesnik.com.mk/>
13. <https://finance.gov.mk/>
14. <http://www.willamette.com/>
15. <https://www.prnewswire.com/>
16. <https://institutzainternekontrolle.wordpress.com/>
17. https://anti-fraud.ec.europa.eu/olaf-and-you/report-fraud_en
18. <https://rm.coe.int/168074827a>
19. <https://www.pars.rs/public/Dokumenti/Publikacije/1157/USAID-GAI-Uporedna-pravna-analiza-o-ulozi-finansijskog-forenzicara-u-krivicnom-postupku-avgust-2020.pdf>
20. <https://birn.rs/finansijski-forenzicari-mrtvo-slovo-na-papiru/>
21. <https://cfr.ekof.bg.ac.rs/>
22. <https://www.rts.rs/lat/vesti/ekonomija/5242746/finansijska-forenzika-master-program.html>
23. <https://www.dw.com/mk/%D0%B1%D0%B0%D0%BD%D0%BA%D0%B8-%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD-%D0%B4%D0%B5%D0%BF%D0%BE%D0%B7%D0%B8%D1%82%D0%B8-%D0%BE%D1%81%D0%B8%D0%B3%D1%83%D1%80%D1%83%D0%B2%D0%B0%D1%9A%D0%B5-%D1%88%D1%82%D0%B5%D0%B4%D0%B0%D1%87%D0%B8/a-57697205>
24. <https://finpol.gov.mk/mk/statistichki-podatoci>
25. https://mk.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B0_%D0%A2%D0%90%D0%A2
26. <https://www.slobodnaevropa.mk/a/32881363.html>
27. <https://mvr.gov.mk/page/statistiki>

Закони

1. Закон за кривична постапка, Службен весник на РСМ 150/2010
2. Закон за вештачење, Службен весник на РСМ 115/2010
3. Кривичен законик, Службен весник на РСМ 37/96, 80/99, 4/02, 43/03, 19/04, 81/05, 60/06, 73/06, 07/08, 139/08, 114/09, 51/11, 135/11, 185/11, 142/12, 166/12, 55/13, 82/13, 14/14, 27/14, 28/14, 115/14 и 132/14
4. Закон за ревизија, Службен весник на РСМ 65/97, 27/00, 31/01 и 61/02
5. Меѓународни стандарди за ревизија, Службен весник на РСМ 92/05

Извештаи

1. Статистички податоци на Управа за финансиска полиција – статистика и анализа на податоци од 2011 до 2021 година
2. Збирна анализа за вкупен криминалитет на МВР од 2010 до 2023 за сите области и сектори